

3186110216

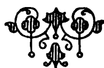
ZABAVNA KNJIŽNICA

MATICE HRVATSKE.

SVEZAK CXII—CXIV.

ŠANDOR-GJALSKI.

BIEDNE PRIČE.

U ZAGREBU.
Tisak Dioničke tiskare.
1888.

BIEDNE PRIČE.

PRIPOVIEDA

KSAVER ŠANDOR-GJALSKI.

U ZAGREBU.
Naklada „Matice Hrvatske".
1888.

BIEDNE PRIČE.

Usred polja ili u šumi često bude, te u jedared zaplovi istom kaka lagacka strujica u zraku, ili se zalije u lice zadah trave ili zadršće kaki tanki sitni zik iz drača, ili se pak pročuje nejasni povik iz daljine, — a sve to, istom što je neznano kako nastalo, u isti tren probudi u duši nešto, od česa se srce zagiblje. I ne znam onda, je l' to osjećaj, je l' to misao, je li spomen; tek znam, da je nešto, što istom šapće a ne govori jasno, a opet izpunja grudi i čežnjom i bolom i slutnjom, da najzad pred očima zabride sve više opredieljeni oblici — mile prikaze — davno minuli il' davno prosanjareni časovi. Onda se neka gorko-sladka tuga spusti na dušu kano jesenska magla na večernju okolicu, i često — često bude, da bi čovjek najvolio zaplakati. I davno bih se jur povratio u svoj kut i odbjegnuo samoći tihoj vanjske prirode, al' zaman — tamo duboko — duboko dolje u grudima jednako još nešto titra. Pa kad se prvi mrak razkrili i nadje me u naslonjaču, obkoljena sjenama sobe, zatomljene dragom tišinom, onda tek treba da iz vana — sa ulice — odakle li — domnije kakav glas bud čovječji bud ptičji, ili da se razdade istom jedan akord muzike kake, makar i najjadnijega „verkleca“, — a ja opet kano ono prije

u polju, opet se gubim u pogledima daleke daljine minulosti, opet i nejasno čeznem i neznano kuda želim, za nečim žudim, a tek znadem, da gledam licem u lice prošlim danima.

Eto — tako nastaše ove priče, što ih sastavih u ovaj svezak. Biedne su i nevoljne. Ne pričaju o velikim i sjajnim ljudima, spominju tek pogažene i poništene sirotane. I ja ne znam, da li estetika u dalekoj svojoj mudrosti dozvoljava, da se novela bavi tiem kukavnim otrcanim svietom, al' jedno znadem: — Često me je naime u sjećanju na moje biednike i na biednike svega svieta zateklo večernje zvono iz božije crkve. Svaki put mi je onda bilo, kô da slušam neke titraje vječne sveobće ljubavi i kao da ćutim blizinu Onoga, koji je pastorčad zemaljske sudbe iz nadčovječna smilovanja znao utješiti svojom divnom izrekom: „Blaženi oni, koji su ovdje progonjeni . . .“ I moga očaja nestane: u srce bi mi uljezla silna daleka sućut za svu biedu i po Njegovu primjeru ja osjećah pravo duboko smilovanje sa cielom nedoglednom množinom, koja se broji k plienu nesreće. A u taki trenutak iz svega osjećah, kako mi ovo smilovanje — ova sućut dušu uzdiže!

Ako tek jednoga čitaoca nadjem, koji će u sliedu ovieh priča slično osjetiti, onda niesam uzalud pisao; ako li mu pak istom jedna suza — suza smilovanja — prosja u zjenicama, onda moji jadnici niesu više uzalud trpjeli. Ta jedan dobri čas u ljudskome srcu više vriedi no hiljadu — hiljadu dana radosti i veselja!

Svjećica na grobu.

U predvečerje Dušnoga dana izašao sam bio na groblje male varošice, u kojoj se od nedavna desih. Na ravnom ogromnome prostoru sabrala se bila sva sila svieta i svi su grobovi bili razsvietljeni i svi su bili nakićeni, a sa zvonika sviju crkava orila se moćna neprekidna zvonjava pogrebna. Tutnjilo to kobno i tugaljivo. U prvim redovima na najizbornijim mjestima sjajili se i gizdali široki grobovi i razkošne neukusne grobnice malovaroških gavana — bez tužna roda; a što dalje, to manje sjaja i manje vidjela, no pred svakijem križem — tko to kleči i zamišljeno bulji na goli uzki humak.

U najzadnjem kutu cieloga groblja pred zapuštenim grobom s bielim prostim križem klečalo dvoje djece. Veće je bilo žensko od kojih deset do dvanaest godina, a manje bilo mužko i za pô mladje. Grob ne bijaše razsvietljen. Tek pred samim propelom goraše jedna jedita svjećica, ubodena u golu zemlju. Do svjećice ležaše mala fotografija u uzku crnu okviru. Oko okvira bio je složen sitni vjenčić iz na pô uvela cvieća. I plamenom svjećice živo igrao vjetar — hladni jesenski sjeveroiztočnjak, — no za čudo: — svjećica se ne bi utrnula. Tek je svjetlost jednako talasala i svaki čas je po sličici dugim valom zalizala. A dječica kano ukopana klečala jedno do drugoga. Lišca im ravno i jednako

bijahu okrenuta prama križu. Izgledala je siročad čisto ukočena i nekako zastrašena — što li. Usnice im se neprestance micale i dobro sam razumio šapat molitve. A i držahu ručice, — od zime pomodrile ručice čvrsto sklopljene na molitvu! Podrktavahu od studena vjetra, no — tanki tanki djetinski laktići unatoč tome nepomično i daleko od grudi dizahu se prema križu. — Ja sam sustavio korake i ostao kô upiljen na mjestu. Pred ovim biednim grobom to dvoje osamljeno siročadi — ah, — bila je to bôna slika, no sva obasjana svetom „aureolom“ nesreće i nedužne patnje. Ne znam, da li sam onaj čas baš tako mislio, no odkinuti se niesam mogao.

Djevojčica je uviek jednako mirna ostala; ne bi se ni malo maknula. Do vrata spuštenom jasno-plavom kosom nabacivô se vjetar i razmahivao kratki laki plaštić crvene boje, da se sva jasna opravica tanke ljetne tkanine pokazivala, te se vidio slabi djetinski struk. Prstići su i dlanovi od zime posve pomodrili i lice je bilo silno bliedo, a slabašno tielo svaki čas se od drktanja potreslo. No — uza sve to jednako se moljaše Bogu. Dječarac isto htio da bude kano djevojčica, na koju bi se kad godj ogledao. Dakako — najzad bi ipak spustio ruke i uzeo pred sobom čupati travu i brčkati po zemlji, ili bi daleko se do zemlje prigibajući stao tražiti posla oko svjećice — bajage on popravlja štogod. No ipak se uviek brzo primirio.

Napokon uzme fotografiju u ruke i — no da — stane se igrati njome. Ta — bio je tako malen još!

— Milane! — opomene ga šaptom djevojče.

— Zna li mama, da smo ovdje kod nje, — čuješ li, Anko? — upita on na to.

— Pst — Milane — šuti i moli se Bogu, — odvrati mu djevojče, ali mali nestrpljeno sažme ramenima i opet zapitao isto.

— Kako ne bi znala? Vidi nas ona, — odvrati sada Anka i prodje rukom po križu dragajući ga i milujući.

— A gdje je mama — je l' ona tu u grobu? Reci de, Anko — kako ona to kroz zemlju vidi?

— Ona je na drugom svietu — njezina je duša — da — ona je i ovdje dolje — pa spava. Joj — al pusti sada — daj moli se radje za sirotu mamicu.

— Zar ne, molit ću se, da bi je gospodin Bog volio — je l' tako? — nastavi udilj mali. — Nut, Anko i za tatu ću ja da se molim. A gdje je on? Anko — reci mi, gdje je on? Je li on sada kod mame — Anko — čuješ li — gdje je naš tata?

— Ah — biedni babajko! — i djevojčica zapade u grčevit plač. Onda u plaču podigne fotografiju sa zemlje i prinese je k ustima. Zatim dade dječarcu, da poljubi sličicu te mali sa na pô smrznutim prstićima ulovi okvirce i gotovo sa smiešnim znaličnim lišcem gledaše na crne i tamne poteze, gladeći i tiskajući po slici.

— Kako se prave take slike? Je l' tata sam to pravio? Gle — kakvo je to cvieće i velik lonac pokraj tate.

— Pst — moli se za tatu! — Mali se umiri. Dašto — istom na čas.

— Anko — a gdje je tatin grob? — uzeo opet mali pustom brbljavošću nedužna djeteta.

— Daleko — daleko. Ah težko da će mu na grobu svieća biti — uzdahne djevojče.

— A zašto da ne bude?

— Tko da mu je stavi? Ondje nije no stranih ljudi. Hm — da imademo barem jednu još svjećicu, te bi tako jedna mami, a jedna opet tati gorjela!

— Siromah tata — a hoće li se ljutiti, što za njega nema svieće? — i mali gotovo nestrpljen već zijevne i protegne se cielim gornjim tielom. — Eh — Anko — gledaj ti — kako su razsvietljeni oni grobovi ondje. E — gle gle — kako je liepo! — Dječarac od uzhita zaplešće u ručicu.

— Smijem li, Anko, da pogledam? Daj — daj me pusti! Ah — kaži, da smijem! Ne budi taka. Uh — ala si mi baš prava. Pa ajde i ti!

Iz daljine u istinu prosjalo u mraku hiljadu i hiljadu plamečaka i izgledalo, kao da se spustilo u nedoglednu ravan nebo sa svojim zviezdama i svojim sjajem.

I mala Anka malo se ogledala i časkom ostala tako okrenutom glavom, no onda se brzo sabere.

— Ne — ne — Milane — ta budi dobar! Dat ću ti — dat ću ti — no da — budi dobar. Ostajmo liepo ovdje kod naše mamice. Ah — gle — svjećica je dogorjela!

Ja sam medjutim odlučio. Pohitim k ulazu groblja, gdje je stara nekaka zgrbljena bakica prodavala voštanice. Kupim nekoliko snopića i vratim se žurnim korakom k djeci, da mi ne odu.

Baš još svjećica toliko gorjela, da nije eto na izdahnula.

— Evo — djeco — tu ima za vas svieća. Na — mala — pa ćemo redom upaliti, — približim im se.

Djeca me i zadivljeno i prestrašeno gledahu. Mali se sakrio za sestru. Morao sam da još jednoč kažem i onda ne čekajući dalje uzmem sam upaljivati i u okrug po grobu uticati voštanice.

— Sada je bar svjetlo — prekinem jednaku još šutnju djece, koja su ustala i postrance se postavila, da mi prepuste cielo mjesto.

— No — pristupite bliže! Vi ste dobra dječica — pa eto — dobri Bog izpunio vam želju — osokolim ih dosta nespretno i nevješt djeci.

Sad se primaknu. Oči im sjale od zadivljenosti i užitka. — Ah — sad je liepo! — otme se najprvo djevojčici, onda malomu. Na to opet poklekoše pred grob. No niesu više onaka bila kano prvo. Svaki čas se zagledavahu na me.

U boljoj razsvjeti vidio sam sada, da su dječica premilena izgleda. Djevojčica imala fino gotovo već djevičansko lice opredieljenih poteza. Nešto slaboće i bliedosti, istina, bilo je u obrazima, no zato je ipak sjalo lišce ljepotom i dragošću. Najviše me zanimale oči — krupne tamne oči, zasjenjene dugim trepavicama i nekako vlažne i sjajne. Mali je bio nalik na sestru, no nije bilo one plemenitosti u licu — no da, lice tek petgodišnjega djeteta.

Videći liepa dva — baš angjeoski liepa lišca, još više se potresem u duši, stojeći tude pred cielim ogromnim užasom, što se valja i što grmi iz ciglih rieči: „bez otca i matere!“ . . . „Koliko je veselja i bajne sreće ovdje prekinula smrt jednima, a koliku ljubav — sigurnost otela drugima!“ — bolno i očajno šaptah onaj trenut. I dugo niesam mogao da se posve saberem i k djeci pristupim. A opet sam želio ne tek iz puste znaličnosti, da saznam ma što od njih i o njihovima. Barem da progovorim s djecom! — govorio sam u sebi.

— Djeco — ne će l' biti prehladno? Vi ste dugo već ovdje, — uzmem najzad.

— Nama je naša gospodja dozvoljela, — a — molim, koliko je sada sati? — odvrati mi djevojče milim i sigurnim glasom. I prije no što sam mogao odgovoriti, ustane te mi se približi.

— Ljubim ruke, gospodine — hvala za svjećice! — reče mi onda i pokloni se sigurnim načinom dobro odgojene djevojke, no i nekako ponizno i krotko, kako umiju samo djeca, kojih nesreća jur hladnim svojim dahom dotakla i koja ne poznadu ni po imenu, što je razmaženost. Kad sam pogledao na sat i rekao, da je već sedam prošlo, zahvali se siroče i nadoveže, — da imadu do osam i pô dozvolu ostati na groblju.

— Tako dugo! Zar vas ne će biti strah?

— Ah — ta ja niesam više mala!

— A kako vam je ime — djeco?

— Ja sam Anka — a brat mi je Milan. Prezimenom smo Milinovići.

— Pa kod koga ste? Tko je vaša gospodja, za koju govoriš?

— Ne znam pravo, kako se piše. Zovu je u mjestu svi krstnim imenom Manda.

— Nije vam dakle u rodu?

— Nije. Mi nemamo ovdje roda. Kad je majka umrla — onda nas je gospodin ravnajući učitelj ili gospodin načelnik dao gospi Mandi.

Sad mi djevojčica u daljemu razgovoru pametno i razumno izpripovjedi sve, što je o sebi i o svojim roditeljima znala. A nesretna djeca znadu zrelo misliti. Ta život ih sam rano uči pameti i otvara im oči!

Otac njihov Milinović bio je činovnik kod suda. Mala Anka znala je reći, da su ga ljudi zvali gospodinom sudcem. I bijaše više godina ovdje u mjestu. No — samo se Milan ovdje rodio, ona je još na sviet došla u K., gdje je otac najprvo služio. Ali ne sjeća se više ništa na rodno svoje mjesto, jer je još kô posve mala — mala došla opet s roditeljima u drugo neko mjesto, kojemu ne zna više imena. Onda prije više godina dodjoše ovamo i tu bijahu jednako, dok prije dvie

godine otca ne premjestiše nekud silno daleko. Majka je kod toga mnogo plakala, a i otac je bio žalostan — i srdit. Oni, t. j. majka i djeca, ne podjoše s otcem, jer je bila silna zima i jer otac nije imao novaca i što je majka bila slaba zdravlja. Tako podje otac sam. Onda je otac umro, jer je bio „uviek žalostan za njima“ i što mu je škodio ondje zrak, a nije imao novaca, da ode, niti su ga htjeli da premjesto odanle. I majci je poslije otčeve smrti bivalo sve gore i postala je suha — suha — i blieda — i jednako je za otcem plakala. Minuloga proljeća umre.

— A nas onda — dala gospoda gospî Mandi, jer nemamo nigdje roda, — svakud se pisalo, — al nije se našlo, — dovrši djevojče svoju kratku tužnu poviest.

— Idete li u školu? — upitam je ne mogući joj kazati više „ti“, jer tako je umno i pametno govorila, da je čisto niesam mogao uzeti kô diete.

— Idem u četvrti razred. — O naša je milostiva dobra, — odvrati djevojče. — Bila je s majkom prijateljica. — Sada se opet okrene grobu i opet klekne.

Još se dugo niesu djeca dala kući. Morao sam čekati, dok je upravo osam i pô odbilo. A opet im je bilo nekako težko, da ih same pustim. „Neka nijesu barem bez svake pratnje!“ — mislio sam u sebi i podjem s njima.

Stan gospe Mande bijaše daleko na drugome kraju varošice. Bilo je već devet blizu, kad stigosmo u kućicu, nizku, slamom pokritu blatušu. Vrata od ulice bila su zatvorena ključem.

— O — gospa Manda nije kod kuće, — pripomene djevojčica i prigne se do zemlje, gdje uzme pod podsjekom praga rukom tražiti ključ. Nadje ga u skrovitoj škuljici. Tako uljezosmo u dvorište. No i ovdje vrata, što su vodila u kuću, bijahu zaključana, a ključa nije moglo diete da nadje. Moradosmo napolju ostati,

a bijaše hladno. Izprvice čevrljala mi djeca o svem i svačem. Najviše je bilo u tome spominjanja na sretnije dane. Mali je Milan dobio prvu rieč, prekidao redovno sestru i ona mu je uviek popustila. Kazivao mi je, kako je prije imao liepa konja — sa dlakom i uzdom, — kako bi to liepo bilo, da bi opet imao takova šta, — da bi on dobar — dobar onda bio.

— Oh — kaki je liep bio konj moj! Zar ne, Anko, — pa znao sam jahati! — Mali poskoči u okrug, udari dlanom o dlan, pa si onda najzad otare očice, šapnuv sestri, da je pospan. Sestra ga uzela miriti i zabavljati. No — gospe Mande dugo još ne bijaše. Mali je stao najzad plačnim glasom zahtievati, da ide spavati. Nije bilo mira, dok nije Anka sjela na stube i mali sjeo do nje, polažući glavu u njeno krilo. Neko se vrieme tužio na zimu, nu najzad tvrdo usnuo. Sad mi je opet Anka stala pripoviedati o roditeljima i o svome prijašnjemu životu. Govorila je to spokojno i nešto pridušenim glasom, da si brata ne probudi. O — iz svega se pričinjala djevojčica kano pametno — obzirno — ne diete, već baš odraslo čeljade. Tako isto nije me se dojimalo njeno pričanje kano pričanje djeteta, koje si ne bi sviestno bilo tužnih svojih prilika i ne bi osjećalo žalosti svoje. Iz prostih joj kratkih rieči gotovo se rivala tuga, no sve to bijaše bez suvišna naglasa — i bez svakoga pretjerivanja. Čisto je pak prosjala žarom u licu i očima, dok je pričala, kako je majka dobra bila. U istom slabom svjetlu, što dolažaše preko ograde iz ulične svjetiljke, ja sam zamietio živahnost u crtama lica i kries u očima. Kad je pak pripoviedala, kako je za vrieme materine bolesti ona kuhala i „gospodarila“ (!) i kako je majka uvijek bila zadovoljna, — onda je iz rieči njenih gotovo prosievalo ponosa.

— A što vaša gospâ Manda tako dugo ne dolazi? Biva li to često tako?

— O — mora često da otidje. Ljudi je zovu k bolestnicima. Višeputa izbiva po ciele noći.

— A Vi sami?

— Da — sami. Prvih dana odmah poslije pogreba bilo nam je težko — no da — bojali smo se, ali — molila sam Boga uviek. I sad tako činim — ako mi san ne dodje.

Moglo je već biti oko deset sati, kad se napokon vratila gospodja Manda. Bila je to visoka, krupna ženskinja, zamotana u ogromni plašt i sa kožnim torbakom u ruci. Dobokim gotovo mužkaračkim glasom progovori: — O — joj — djeco moja biedna! — Vi sirote ovdje na polju — a zima je. Niesam mislila, da ću se toliko zadržati — bio je težak porod, — namučila sam se — uh! O moj mali Milane, je l' ti zima — no čekaj — čekaj — dobit ćeš tople kave, — i ženskinja se prigne do maloga, koji je ostao spavajući. Pridigne ga k sebi i ujedno uzme otvarati vrata. U to zamieti mene.

— Tko je božji? Oprostite gospodine — niesam Vas prije spazila. Što želite? Valjda opet da idem? Tek minut potrpite se. Istom sam došla, a moram ovu siročad spremiti. Izvolite dakle unutra.

U sobi — običnoj sirotinjskoj sobi malogradjanskoj — razjasnismo si. Gospa Manda naime bila je obćinska primalja, pa je mislila, da sam je došao zvati. Kad joj kažem, da sam došao tek ovako s djecom, razveseli se poput čovjeka preizmučena, kad se rieši posla. Nije čekala dalnjega razjašnjaja, nego pohiti odmah k peći, da prigrije mlieka i kave. Kad je svršila posao kod peći i sitnu limenu svjetiljku stavila na smedje oličeni stol u kutu, postavi se ravno preda me. Bila je to žena

srednje još dobi, široko veliko lice tamne puti pokazivalo se dobrim i iskrenim.

— Dakle gospodine! — ma izvolite sjesti, da mi djeci ne odnesete sna. Vi dakle — što sam htjela da kažem — ?

— Došao sam s djecom, — zanima me biedna siročad.

— Jeste l' im možda u rodu? Dodjoste po njih? No hvala Bogu višnjemu.

— Niesam u rodu niti sam u zgodi, da ih sobom povedem, ali opet opet sam došao pitati ....

— Nieste dakle u rodu? Baš mi je žao. Poveselila sam se, da ćete ih povesti. Ovako me baš u dušu boli, kad vidim, kako nejačad nema nigdje ni ma koga toga svoga. Kod mene su; — čisto ću da kažem — na teret su mi — makar je dobro i jedno i drugo, ali što ću? Ja sam siromašna, a obćina dala djecu k meni — plaća mi za oboje pet forinti mjesečno. A tko će danas za ove novce dvoje čeljade hraniti i odievati? Ja sam ih morala uzeti k sebi, jer služim obćini, rekao je gospodin načelnik, da moram — pa moram. Da je barem za svako, pet forinti! Onda bi još nekako bilo. Nu obćina je siromašna, te i za ovih kukavnih pet forinti moram čuti i slušati rieči, da je prava pokora. Vele naime naši obćinari, da naša obćina nije dužna da ona plaća za tu djecu. Ne znam, nekaki je, vele, zakon te bi morala uzdržavati djecu ona obćina, gdje im je otac u zadnje vrieme služio. I tako se sada pravdaju. Piše se ovamo i onamo, a tko najgore prolazi, to sam ja. Pa da mi se barem ovo nekoliko kukavnih krajcara redovno i tačno plaća! I zato moram da trčim deset puta na obćinu, dok dobijem, — i svakiput moram slušati one rieči — onaj grieh, zašto da plaća naša obćina za stranu čeljad. — Mali je u to na rpi nekakih cunja na klupi

i zaspao, ne čekajući kave. Ančica pak sjedila s nama kod stola i uprtom glavom o laktove slušala gospu Mandu. Svojim krupnim sjajnim očima gledaše pomno u ženu i tek kojiput kano zastidjena na mene. Siroče malo sve je razumjelo i svaki je čas glavicu žalostno preda se spustilo.

— Mi niesmo krivi, — otme joj se najzad slab udušen uzklik i ona se privije objema rukama oko Mandina pâsa te joj poljubi košćatu crnu ruku.

— Znam ja — znam — ti si dobra! — odvrati žena i nešto se zastidi, da je pred djetetom sve izkazala i onda dodade: — Eh — kad sam i ja siromašna.

— A zar nema nitko u mjestu, koji bi se zauzeo za djecu? Ta — dalo bi se možda, da dodju u koju imućniju kuću, — upitam ja.

— A — ta gospodin kapelan svakako je kušao. Nije išlo. Ma znate, gospodine, što tko imućniji, to tvrdji. A ja — što ću ja suprot občine? Pa i djeca su mila, — dobra su, gotovo te ne znam, da su mi u kući.

— Velite dakle, gospodin kapelan — on je hotio?

— On — on. Bio je s pokojnim prijatelj, — čini mi se, iz istoga su mjesta rodjeni — tako nešto. U to se iz peći javilo mlieko, da kipi. Gospa Manda skoči onamo Anka probudi maloga, koji se u prvi mah nekako u licu kiselio, ali kad mu Manda donese šalicu, iz koje se silno dimilo, razveseli se i sa smieškom na obrazima uzme onako vruće srkati. I Manda je uzela piti. Samo mala Anka — ona se nije niti dotakla svoje šalice.

Kad sam odlazio, posvietlila mi djevojčica do ulice. Na razstanku niesam mogao nego prignuti se i poljubiti je u čelo. Kod toga sam oćutio, da joj niz lice pada suza.

* * *

Sutradan sam pošao da potražim kapelana. Nadjem ga u sobici njegovoj u župnoj kući. Bio je to čovjek ne više mlad. Krupno seljačko lice širokih crta odlikovalo se izražajem energije, oko usta mu se slegao potez neke ogorčenosti a okrugle crne očice sievale su od žara. Na prvi mah dojimao se nesimpatično i podsjećao me ponešto na one lude karikature modernih humorista — risača, kojima stereotipno prikazuju vojsku „ecclesiae Romanae." Ali — tek što sam izmienio s njim prve rieči, bijah već u duši uvjeren, da govorim s čovjekom čestitim i dobrim. Glas mu je imao neizkazano mnogo prijatnosti u sebi a očima pogledavaše na čovjeka nekako blago i dobro. A najzad — vidjeti ga onako ne više mlada a još uviek toli nizka u hierarkiji, — to već bijaše nešto, što je zanj govorilo. Bio sam siguran barem, da ne spada k onoj drugoj mnogobrojnoj četi „pregalaca," kojim je uzpinjanje prema gore glavno, i da ne spada k onim izabranim sretnicima našega doba, koji brzo postizavaju svoje cilje, jer su „u milosti" i jer „su zaslužni."

U kratko mu kažem, zašto sam došao. On se najprvo bolno nasmieši.

— Nesreća je to — ciela rodjena nesreća — uzme onda. — A ne znam, kako je s Vama. al' ja — glete, ja sam siromah — i ne mogu ništa da učinim. Rado bih — e rado bih, — Bog mi je svjedok.

—. Čujem, Vi poznajete i obitelj te djece. Ne bi li tim putem pomogli?

— Kaka obitelj! Nigdje ni ma koga. Ta — dopustite, ja ću Vam izpričati poviest Milinovićevu. Najzad ja bih je najvolio naštampati i u sve škole razposlati, da se mladići okane zla.

Poslije kratke stanke nastavi kapelan:

— Milinović i ja poznavasmo se od djetinstva. Rodjeni smo u istom selu, — i ja i on od seljačkih roditelja. Obojica bijasmo dobri učenici te je naš školnik skupa sa župnikom kod svake zgode i prigode govorio svakome, kako bi bila prava grjehota, da nas sviet pusti na selu, da ostanemo seljaci. Ta znate, kako to često biva u nas, — misli se to kod svakoga nešto budnijega momčića seoskoga, da Bog zna što u sebi krije, i da je kakav papa Siksto ili kralj Bernadotte ili barem kakav „dvorski savjetnik“ sakrit u njegovim „talentima.“ Tako je bilo i s nama. Jer se nešto laglje učasmo od ostale djece — eto od nas umah cieloga čudovišta. I daj leti ovamo — leti onamo, nagovaraj, moljakaj — i mi moradosmo u grad u latinske škole. Kod Milinovića išlo to po gotovo lako. Otac mu je bio jedan od najimućnijih seljaka, stekao novaca krčmarenjem, trgovanjem sa blagom — bio je u obće čovjek poduzetan i kako se u nas kaže, čovjek „šegav.“ Surinu je bio već odavna odbacio i nosio je onu strašnu nagrdnu robu, što je čivuti po sajmovima prodavaju. Najvolio je biti u družtvu sa seoskom gospodom (!) i najsretniji je bio, kad bi mu koji vlastelinski kasnar ili seoski notarijuš ili kaki purgar iz varoša uljezao pod krov i s njim koju čašicu vina izpraznio. Njega je dakle lako bilo nagovoriti, da svoga sina dade u školu. Ta godilo je njegovoj sujeti, što će mu sin postati „gospodinom“ i riešiti se „seljačke sramote.“ No školovanje je tražilo silu novaca. Meni je bilo laglje. Mene su uzeli fratri k sebi Ali kod njega nije tako moglo da bude. Napokon — otac mu je bio poznat, da je imućan čovjek. Nije dakle mogao na red doći da dobije podpore.

Bilo je tu uviek više oskudnih od njega — hvala onoj navali naših siromašnih dječaka u školu. Tako je jednako morao stari Milinović sam namirivati sav trošak

školovanja. A bome i najjačemu seljaku presahnut će najzad. Gdje može taki čovjek redovno svakoga mjeseca šiljati stalnu svotu gotovine — pa ma kako čednu? Stari Milinović počeo praviti dugova, samo da sina izškola, sve u vjeri, kako će mu sin danas sutra posve lako dugove izplatiti. Ali moj Milinović još nije svršio naukâ, kad mu je otac već sa cielim svojim imetkom došao na bubanj.

Išao je učiti pravo. Učio je vazda marljivo i izpite svoje polagao sjajno, unatoč mnogoj biedi. Mnogoputa sam odkinuo sebi od obroka u sjemeništu i dao njemu. Ma — trpio je siromah mnogo. Zato kad je svršio pravo, podje odmah u službu. Pisao mi je, da mu je doteždčala daljnja bieda i oskudica. Naravski — što ćete? Nekoliko mjeseci kašnje javi mi, da se oženio djevojkom dobrom, čednom i koju je još uzljubio kano djak. Od tada se mnogo godina ne vidjesmo. Kad su me prije dvie godine dali za kapelana ovamo, nadjem ga ovdje kano pristava kod suda. Već mi se onda nekakav izmučen pričinjao, no bio je zadovoljan, akoprem mi je svakiput pravo davao, kad bih se znao izjadati, što me je sudba otela selu.

Napokon — zadovoljan je bio samo u obitelji. A služba mu zadavala sto jada. Nije još Bog zna kako dugo služio, a bio je već Bog zna gdje ne sve. Izmučili ga onda već! — Drugovali smo mnogo. Kako bi i moglo inače biti? No — no da — za njega to uprav nije bila najveća sreća. Mene politička oblast nije osobito voljela. Radilo se tad u Hrvatskoj, da se Krajina posve sa materom zemljom sjedini, a naši poglavari, koji tek bijahu uredili svoju posebnu „krajišku upravnu oblast“, zazirali od tog sjedinjenja. Okružni predstojnik branio, da občinska zastupstva o tom i rieč povedu, a nastojao je na svaki način, da se vojnomu glavaru u

Zagrebu odašalju pouzdanice i izrazi hvala za novo uredjenje ovoga diela naše Hrvatske. Ja sam po svom osvjedočenju zagovarao ujedinjenje Hrvatske, te sam narodu svakom sgodom tumačio korist narodnog jedinstva. Bio i nekakav izbor pouzdanika. Ja sam i taj put uz neke svoje drugove živo kod izbora sudjelovao. Okružni predstojnik malo da nije svisnuo od jada. Nalagalo se i sudbenim činovnicima, da volju glavara u Zagrebu narodu protumače. Nije čudo dakle, da su službeni ljudi zamjerali Milinoviću, što obći sa mnom. I ja ga sâm upozorih. Al on — nije za sve to hajao. Osim toga nije ga trpio s njim zajedno službujući sudac, jer je Milinović zazorno gledao na razna prijateljevanja sudčeva s nekojim odvjetnicima. Tako se urote protiv njega i opišu ga, navale mu na vrat iztragu, u kojoj mu se spočitnulo medju ostalim takodjer „demonstrativno drugovanje s mjestnim kapelanom.“ Iztraga se svrši, da ga kazne radi premjeste odavle tija onamo u Liku — usred zime. Morao je odmah odputovati. Novaca nije imao, da preseli i obitelj, a i zima, — pa tako dalek put, — što će dakle, — pusti svoje ovdje i krene sam onamo. Za kratko već uvjerio se, da mu u novoj postojbini nema obstanka. Oštri mu zrak škodio, a glavno — mučila ga čežnja za svojima. Listovi, što ih je pisao ženi i meni, bili su puni toga čeznuća — a nemogućnost, da se izbavi od muke, činila ga u mnogim pismima čisto očajnim. Od naravi je bio čovjek meke ćudi i zapadao lako u melankoliju. Još kano djak bio je uviek tih i uklanjao se družtvu. A najmanja opomena učitelja utjerala bi ga u plač. Ja sam se dakle odmah od prvoga početka stao pobojavati za njega. Pišem mu, neka moli premještenje. Dakako — on je iz početka odklanjao taj savjet. Odgovorio mi, da bi se u tom slučaju opet morao seliti na

svoj trošak, a duguje još od prve selitbe. No — ja mu ne dadoh mira. I napokon me posluhne, kad mu javih, da je sudac ureda radi premješten k sudbenomu stolu, gdje ga čeka viećničko mjesto. Nu — možebit još uviek ne bi bio molio premještenja, da nije liečnik njegov zahtievao od njega, da to učini. Podnese dakle molbenicu, priloži liečničku svjedočbu; za tri mjeseca podnese opet molbenicu i opet obloženu svjedočbom, — za šest mjeseci opet tako. I još uviek nije dobio odgovora. Napokon je morao da zatraži dopust, jer mu je liečnik posve ozbiljno rekao, da ga njegova melankolija i turobnost moraju ubiti, gdje mu slabo tielo i onako ne podnosi tamošnjega podneblja. Ali i na tu molbu ne dobije riešenja. Ne dobije odgovora ni na drugu molbu, nije ga dobio ni na treću. Listovi, što ih je za to vrieme u tome vječnome izčekivanju pisao kući, bijahu gotovo, da proplačeš. Tako je silno siromah trpio. A žena ovdje ništa manje trpi. Savjetovah mu, neka se naprosto javi, da je bolestan i da ne može službe vršiti, te da dodje ovamo. Niesam znao, da i bez toga više službe ne vrši, da je već obležao. Napokon se odlučim, da idem u Zagreb, da molim za njega. Uzajmim novaca i odem. Ali — malo je bilo hasne od toga. „Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba.“ Od reda sam obredao svu gospodu sa sabljom i bez sablje. Kod sviju mogućih predstojnika, predsjednika, savjetnika, viećnika, što više i kod tajnika i perovodja pokucah na vrata, potucah se od jednoga do drugoga, letijah iz jedne u drugu pisarnu, svagdje moljakah i zaklinjah — i svagdje bijaše uzalud! Gotovo s nekim strahom ili sa majstorski izraženom mržnjom primali me ovi ljudi, i svagdje sam morao čuti, kako je čisto nemoguće „i tek jednu jedincatu rieč“ u korist moga prijatelja na odlučnome mjestu uložiti, „jer — jer — jer — velik je krivac!“ I kad

se učinih lud i upitah, u čemu sastoji ta silna krivnja, nije niti jedan odgovorio, tek neki gospodin udariv na svoju sablju, sažme ramenima i izdere se na mene: „Ta — dosta je, da se znade, kaki je, kad Vi za njega molite.“ A jedan „presvietli“, koji je naslov sad već i ovoj „krajiškoj“ gospodi laskao, ljutito me pouči, da se obzira ne smije imati spram takovih ljudi, da je njegova deviza: neumoljno i sa skrajnom strogosti progoniti — makar uništiti — svakoga, koji se i jednoč samo stavio u opreku s „višim intencijama“. „Al — gospodine — ja ne molim Vaših obzira, — tek Vas sjećam na kršćansku dužnost, da se bolestnome čovjeku pomogne i da ga se ne tjera silomice u smrt!“ — prekinem njegovu presvietlost. On me tek zadivljeno pogleda i odmjeri od glave do pete. Tek za čas uzme kano mahnit vikati, da je on „liberalac — liberalac — liberalac“, koji se otresao popovskih predsuda. Poslije sam saznao, da je taj klasični liberalac, dok je to bilo u modi, svaki dan polazio crkvu i da je svoje sudrugove činovnike javljao čak i u Beč, ako niesu radili kano on, a sada — da se svoje liberalne nazore usudjuje samo proti crkvi katoličkoj naglasivati, a inače da svojim podčinjenima propisuje, i u koju kavanu da idu.

Tako ne opravih ništa. Kod kuće me medjutim dočekao list Milinovićev, u kom mi javlja, da je morao leći u krevet. Molio me, neka ženu ne prestrašim, ali da gledam svakako, da bi došla k njemu na nekoliko dana, dok se oporavi. Da se mogosmo dati na put, morali smo i ona i ja mnogo toga poprodati, založiti — eh — kukavština. Ta nije šala tako dalek put! A kad stigosmo onamo — bilo je već posve zlo. Uz melankoliju razvila se običajna kod ove bolesti slaboća organa utrobe, koji su sve više propadali a tim i privadjali cieli organizam svome razspu. Na prvi pogled uvjerio

sam se, da biedniku nema pomoći, a izkaz liečnika podkriepio me posve. I zbilja — još isti dan opazio sam, da nesretnik bulazni — gotovo mahnita. Silomice htjede i nas i sebe uvjeriti, da mu je premještenje stiglo i da će što prije na put. Prvi čas, što mu je ta misao došla, poveseli joj se, no za kratko vrieme — opet se tužio i govorio, da je i ovo premještenje za njega nesreća te se nema čemu radovati. Sirota žena nije znala, da je to kobni znak. Suho i upalo lice plašilo ju, no opet se nadala sretnome izlazu. Bol u trbuhu raztumačio joj liečnik kano prehladu. Osam dana kašnje bila je udovica.

A nije bilo jošte deset godina, što se vjenčala. Manjkala dva ili tri mjeseca. Ne imadjaše dakle prava na mirovinu. Tek putem milosti mogla bi bila dobiti kaku pripomoć. Al tko je i smio misliti na to? No opet se pokušalo. Uspjeh bio nikaki. Tako zapade sirota žena u krajnu biedu. Sve — a ma sve je redom morala porazprodati, da se tako prehrani za prvo vrieme. Onda oboli i smrt je rieši dalnjih patnja. Umrla je u dvadeset i sedmoj godini; — pomislite — umrla je od slabosti i nemoći!

— Strašno! — prekinem kapelana.

— Strašno — strašno. — A istom jadna dječica, što ostadoše sama samcata na svietu. Nigdje nije bilo ni ma koga njihova, da ih primi k sebi. Obratih se na strane ljude. Oh — gospodine — tu sam imao opet prigode, da upoznam ljude i da se uvjerim, kaka je silna nesreća za sviet, što je evangjelje toliko izgubilo u sadašnjem svietu od svoje moći. Vjerujte, ne velim tako, jer sam pop! Da — hoćete li mi vjerovati, da sam mnogim ljudima uzalud govorio, jer se bojahu — kako mi rekoše, — da bi zlo svjetlo na njih bacalo, ako se zauzmu za djecu čovjeka, koji je „zlo opisan“ bio? Drugi jednostavno niesu imali sućuti.

Isti moji neki prijatelji, kojim je bilo geslo ujedinjenja Hrvatske sa mnom zajedničko, odbijahu me — pak znadete, što mi rekoše? „Eh — što ćemo! Što nije bio pametan? Zašto je bio neoprezan? Tko služi, neka se i sjene plaši. Što ćemo da mi sada hranimo djecu njegovu?“ — okrenuli bi se od mene i stresli široka svoja dobro ugojena pleća. Nije bilo druge — padoše jadna djeca obćini na teret. Ja sâm niesam mogao ništa da učinim. Obćina ih je dakle morala preuzeti. No — djeca po zakonu ne spadaju ovamo. Spadaju obćini, u kojoj im je otac u zadnje vieme služio. S toga se uzprotivi naša obćina, da budu njoj djeca na brizi. Htjede pod svaki način, da se siročad odmah iz mjesta odpremi i odpošalje onamo u Liku. Niesu htjeli niti da čekaju, dok stigne odgovor odanle. Tu se onda ja zauzmem, da bar za čas taj strašni put odklonim. Mala Anica — istina, diete je još dobom i tielom, — al srce joj i duša kao u odrasla čeljadeta. Znao sam, nju bi ubio taj put. Ponudim dakle, da ću ja od svoje strane doprinašati za djecu koji dio troškova, samo da mogu ostati, dok bude barem bolje vrieme — i dok se djeca nešto primire i zaborave. Ni to ne htjede obćina. I djeca bi bila odpremljena još onda, da nije medjutim iz Like stigao odgovor, gdje se obćina tamošnja opet sa svoje strane uzprotivila dužnosti, da preuzme djecu. Tako dodje do pravde kod oblasti, — djeca ostaju do riešenja ovdje, — a čini mi se, još nije riešeno. Eto — to Vam je poviest njihova.

— Što mislite, da pokušamo djevojčici kakvu zemaljsku podporu pribaviti — a poslije takodjer malomu?

U prvi mah me kapelan pogleda zadivljeno. Onda makne glavom dva tri puta i ne reče ništa, no učini rukom u zraku kretnju, kao da je htio reći, kuda ja to mislim. No — ja se ne dadoh odvratiti. Nekoliko dana

poslije bio sam u Zagrebu. Što da o tom govorim? Ah — doživio sam sa svojom molbom sve isto onako, kano što je bio ono sa svojom doživio kapelan. Ista lica — iste sablje, isti kaputi — isti odgovori s istim razlozima.

Vratim se baš bez svakoga uspjeha. Bio sam s toga silno zlovoljan. A da pravo kažem, i stidio sam se čisto. Ta kapelan mi je unapried rekao, da će tako biti. Niesam niti pošao, da njega prvoga potražim, već drugo jutro nakon povratka odem ravno k djeci. Ni sâm niesam znao, što ću. — Tu su bila vrata od ulice širom otvorena. U dvorištu su stajala kola, u kojima prepoznah priliku zakupnika javne predprege. Tek nešto zaprljane slame pokrivalo sjedalo. Postrance stajaše obćinski pandur, a na hodniku jaukala pred obćinskim načelnikom gospa Manda i djeca jedno i drugo tiskala se oko nje, držeći se ručicama za suknju njenu te iz svega grla naričući i plačući.

— Što je za Boga? — proviknem još na pragu.

— Ah — gospodine, dobro što dodjoste, — uzme Manda prema meni i sklopi ruke visoko nad glavom. — Evo dječica mi odlaze.

— Pa zar tako? — i okrenem se kolima. Sad sam sve pogodio: — „prate se u zavičaj!“ —

Načelnik, debeo i nizak čovječac, obrati se k meni i potvrdi mi, da odprema djecu „kući.“

— Ma — kakoj kući? — odkine mi se bolno pitanje.

— E — došlo je još prije tri dana od okružja, da je vlada potvrdila odluku, da djeca spadaju onoj obćini, gdje im je otac u vrieme smrti služio i da ona obćina mora da ih uzdržaje. Sad nije druge nego da ih onamo šaljemo.

— Pa zar tako i sada u tome gadnom vremenu?

— Dašto. — Drugčije ne možemo. Pitao sam gospodina predstojnika, bi li drugčije odpremili, — a on

mi je rekao, da se drugačije ne odprema. Svaki drugi način iziskivao bi troška od obćine, što ga ne bi mogla kotarska oblast dozvoliti. Napokon — odpremaju se u zavičaj. A da je zlo vrieme — ta jesen je — pa šta ću im ja?

— Oprostite — gospodine — ali ja cienim, da najzad mogu djeca ovdje ostati. Tamošnjoj je obćini napokon svejedno, da li ovdje za djecu plaća ili pak ondje.

— Ne — ne. Imademo već od prije izjavu tamošnje obćine, da će djecu kod sebe uzdržavati, jer da ovdje preskupo stoji. Osim toga pak ni mi ne ćemo, da ostanu ovdje. Jer kako da kažem — jest — zakoni se mienjaju — pa bi se i sadašnji zakon mogao promieniti — pa bi — no da — mogla bi djeca ipak najzad obćini pripasti, ako ovdje ostanu. Tu nema dakle druge, nego da odu. Dajte — dajte dakle, Mando, iznesite stvari dječije i neka sjedaju na kola.

Manda posluhne i za koji časak iznese iz sobe sitnu u običnu maramicu povezanu robu dječiju. To im je sve bilo. Na sebi imadjahu isto lagacko odielo kano ono prije deset dana na groblju. Kakvo toplo ruho, u koje da se na putu uviju, — ni za liek! A vjetar je hladno pirio i spremalo se na kišu.

— Ne — gospodine načelniče — pustite djecu ovdje, — ja ću rado da preuzmem trošak. Mando, ja ću Vam plaćati.

— Oprostite — i načelnik me postrance odmjeri. — Vi ste od danas do sutra ovdje. I gospodin je kapelan tako htio, al i njemu sam morao odbiti. Kod svega toga morala bi djeca još obćini na teret pasti. — I nije se dalje obazirao na mene. Pozove iz nova, da djeca podju na kola. A siročad mala od straha sva drktala i mali je silno — silno plakao. Anka pak bacila se na

koljena i stala moliti, neka je ne tjeraju Zavapila je nekoliko puta za majčinim grobom!

U to se pojavi u dvorištu kapelan, baš u čas, kad je već pandur Joza segnuo, da dječarca silom spravi u taljige. Bilo mi je već prije za čudo, što ga nema i mislio sam, da je načelnik svoj posao jutrošnji pred njim sakrivao bio. Sa kapelanom došla nekaka stara zgrbljena seljakinja u dugu bijelu gunjcu.

— Ne treba svega toga — gospodine načelniče — bile su kapelanu prve rieči. Evo — ovdje ova dobra žena — uzimlje djecu k sebi kano svoju. Svi se u čudu obazresmo i ugledasmo na seljakinju, koja se nešto nespretno približila djeci i onda nè pazeći više ni na koga od nas — uzela maloga tišati i miriti, rivajući mu u ruke veliku crvenu jabuku. Mali je prestao plakati — razrogačio ogromne svoje oči — onda segnuo za jabukom — i starici ravno pogledao u lice. Za čas mu na obrazima zasvietli veseli, dragi posmjeh. Ančica pak od čuda zaniemila i nije se seljakinji približila.

— Ajde, dušo, i ti k meni. Sad sam ja vaša baba, — bit ćemo si dobri. E — ne boj se, zlato moje — mila moja.

Načelnik jednako još zadivljen stajao i nije znao, što da učini. No kapelan mu stao dokazivati, da sad nema ništa više činiti.

— Ja sam skrbnik djeci. A našao sam kuću, koja djecu prima kano svoju. Mandušićeva zadruga su, — ni jedna snaša u njih nema poroda, — ljudi su posve sretni, ako im djeca dodju — a zadruga je imućna. Bit će im uviek dosta — a glavno, sad imadu svoj dom — svoj krov, — koji će ih uviek čuvati i hraniti. Otac im je izgubio tu sreću sa svojim školama — a Bog je siročadi sada to povratio. Ajde, Ančice, k Barici. Ona je dobra i pametna. — Djevojčica posluhne, a starica sa

suzama u očiju privine malu k sebi i dugo je gladjaše po zlatnoj kosi.

— Izobraženi, školovani, gospodski sviet nije te svoje siročadi znao i htio osigurati. E — pa dobro: primila ih je natrag seljačka surina, od koje potekoše, — a vjerujte mi — bit će sretniji, — reče kapelan i lice mu od istine i uvjerenja sjalo i žarilo se. Imalo je taj mah gotovo nešto apoštolskoga u sebi.

Dva sata poslije sjedila djeca sa Baricom u njezinim seljačkim taljigama. Krasna dva podravska konja gizdavim ne prebrzim korakom vukla priliku put sela Orljavca, udaljena jedva jedan sat od varošice. Mali Milan veseo mahao bičem, što mu ga je seljak prepustio i glasno je od radosti i pustopašnosti hohotao. Anka je sjedila otraga sa Baricom. Niesam je mogao vidjeti u lice, jer je duboko pognula glavu prema starici i promatrala njezinu krasno izvezenu maramu. Starica joj dragala kosu. Još sam vidio, kako je diete starici poljubilo ruku, — a onda je sve izčezlo za širokim granjem šume, za rubom, koji se put dalje sterao.

Meni je sva duša i sve srce govorilo, da su djeca izbjegla nesreći i došla pod okrilje sreće.

Naja.

Odavna sam ja mislio, da je moj drug Pero silno nesretan čovjek. Kako je naviek bio ćutljiv, nije se istina nikad spram nikoga izjavio, ali opet — tko je tek malko imao prilike, da s njim češće dodje, naskoro se uvjerio, da ima pred sobom čovjeka, koga strašni boli mora da muče i dušu mu tište, jer takav je sav odisao s one gorostasne tuge i nevolje, koju ne možeš ničim prikriti, jer se uhvatila i srca i glave i tiela, pa ti iste noge i iste ruke nevoljno težko stupaju po zemlji.

Jedared smo se šetali zajedno uz brieg Dunava — na D . . skoj strani. Bila je blaga ljetna noć. U tamnim valovima rieke ljubko se ogledale sitne zvjezdice sa neba i oblačci, što su plovili kraj mjeseca. Odanle iz sela donašao vjetar cilik gusala i veseli zvuk gajda, a prieko iz bačkih ritova orio silni poj slavulja; dolje sa vode šumili valovi, a iz crne nejasne mase dolazio štropot vodenica. Iz svega se u tihu večer ljevala voljkost i dragost U to se — il iz vodenica, ili iz kakva čamca, odakle li — zaori snažna djevojačka pjesma. Pero se trgne, stane, pa ni makac dalje. Primietim, da čovjek dršće jače od one trstike dolje medju valima rieke. „Ista, ista pjesma — njezina pjesma, oh!“ zavikne kao lud. Nije me pustio više da šećemo dalje, već jednako

slušajući ostali smo na jednome mjestu još i tada, kad je pjesma davno većem izginula u noćnome mraku. Najposlije se on okrene od rieke, uzme mene pod ruku, pa i nepozvan uzme mi pripoviedati. Bila je to pripoviest njegove nesreće. Evo je njegovim riečima:

. . . . Ja na nju mislim i cielo mi se srce i sva duša trese od boli, od čežnje, od sladke uspomene i od strahote doživljaja. Čisto žedno i požudno dozivam sebi u pamet svaku crtu divne njezine pojave, gotovo mi se bolnim i sladkim šapatom krade na usta njeno ime, te je u čežnji kanda dozivam, a znadem, da je nema. Bezglasno ponavljam svaki čas: „Najo, Najo!" jer u duhu vidim, vidim moju biednu siroticu Naju, krasnu srbsku seljanku iz zabitna brdskoga sela tamo u Slavoniji. Bila je prekrasna i ja nemam rieči, da Vam je opišem. Tek Vam mogu kazati, da mi se još sada, nakon tolikih mnogih godina, jednako čini, kanda onim krupnim sivim očima sa tamnim zjenicama ravnih očiju više nema, kanda — ta šta! — ni onome strojnom struku, ni onome gibkom glasu, ni lakom koraku, ni onim punim, a opet nježnim prsima, a najmanje onoj sladkoj tamnoj puti, onoj vranoj kosi i onome ovalnom licu, u kojem se i ozbiljnost i milota u sklad svela, ah, ta čitavoj — ne — nema joj, nit joj može biti ravne! A ja je niesam ljubio, — barem sam tako mislio, — dok je niesam izgubio, izgubio za naviek — ej, Bože silni, Bože užasni!

Prvi put se sretosmo u šumi. Bio sam u lovu na prepelice, a vrućina me natjerala, da se za koji čas sakrijem u hladovinu šume. Ona je stajala nedaleko od stada i marljivo bola po šarolikoj pregači il nadrameniku ili šta je to već bilo. Od prve trenuti ja se gotovo zavjesio očima za nju cielu. Čisto sam se sasvim smeo i tek se poslije njekoliko časova saberem toliko, te sebi

bez krzmanja priznadem, da takve ljepote još niesam vidio. Malo te mi uzfali rieči, da djevojče oslovim. Istom se nakon podužeg ćutanja osokolim. A niesam joj ništa obiestna ili luda rekao, kako to biva u takvim prigodama. Njena divna pojava i neka plemenita ozbiljnost, što ju cielu obavila, branila mi, da budem s njom kao sa svakom drugom. Tek je upitah, čini mi se, za put u selo.

U prvi mah ne odvrati mi ništa. Još većma se udubla u svoj posao, te ni da bi tek letimice okom segnula po meni. Ali ja ponovim opet i tada mi jednako odurna lica isto posve kratko i više rukom no li riečima pokaže, kuda da podjem.

— Ala je baš vrućina! — uzmem ja i skinem šešir, da otarem znoj sa čela, a lankasterku sam skinuo sa ramena i sjeo na najbliži panj.

Djevojka učini, kao da me i nema tu.

— A čija si ti, seko?

Ne odgovori mi ništa, već se pomače dalje, tobože da vidi, kud joj stoka hoda.

— Pa što si takva, Bog te ubio! Ta što ne kažeš ime svoje? — uzmem ja onako pravo po seljački.

— A šta će Vam? Ta, eto odavle sam iz sela, — otresne se na me i učini, da će se sasvim udaljiti, pa prestane raditi i počne zazivati junad, što se kojekuda razštrkala.

— Šta će mi?! Ta kršteni smo ljudi, a čovjek čovjeku kaže, kako su mu na krstu nadieli.

— Da, čovjek čovjeku. E, ali ja sam djevojka — našali se ona.

— Dakle djevojka! Pa reci, jesi li Tejka, ili Miljenka, ili Mara — ?

— Ta niesam. Ja sam Naja Toše Nedeljkovića.

Na to sva porumeni u licu pa odleti od mene.

„Džaba i lova i prepelica!“ nadade mi se, te zakrenem pravac, kud je djevojke nestalo, sve u nadi, da ću je gdjegod naći.

Od tada eto mene svakog dana u šumi i svaki dan sam se našao s Najom. U prvine se djevojče od mene divljalo, ugibalo mi se, šta više znala bi i goropadna biti, ako sam htio da se šalim slično seljačkim momcima. Zato sam čisto nekako plah postao uz nju, a baš s toga valjda priviknulo djevojče mome družtvu. Najzad mi se sasvim povjerovala, jer sam, veli, nekako drugčiji od ostale gospode. Pripoviedala bi mi brige domaće, čavrljala o zgodama i nezgodama sela, pričala mi, kako su momci na nju kivni, što ne će više da ide na prelo, i što ne će da igra u kolu.

— Za što ne ćeš? — upitam je.

— Šta ja znam? Ne da mi se, pak znate, kako ono kažu varošani, da se iz prela svašta može izpresti, te onda „djevojka suze lije za lanjske smije!“ No ja se šalim, ali i moj babajko kaže, da nemaju paori zašto da se vesele. Misli on zbog nove mjere u zemljama.

— A, misliš komasaciju?

— Tako njekako; ali ded'te, gospodine — i uzme me izpitivati o „pravu i zakonu“ i o toj novoj mjeri. I nikad da joj se dosta nagovorim. Najzad ju jedared prekinem.

— A što ti, Najo, toliko o tome? Na to su postavljeni ljudi, da se brinu. Što bi djevojka!

— Istina. Ja to i govorim samo s Vama, ne ću s drugima. Ali čula sam, i sav sviet u selu govori, da naš popa dopušta, te je indžilir odsjekao staro groblje spahiji, k njegovom dielu, a novo će groblje dati daleko negdje u šumu.

— Pak! Šta je tebi za to?

— Gle, kako nije? Naši stari, naši djedovi i pradjedovi leže ondje, veli moj babajko. Još od onda služi selu ovo groblje, kad su stari naši došli iz Bosne. Pa sad da spahija svoju čordu onud tjera, a nas da ukopavaju sred šume, kud se vuci i lisice legu!

Ja je sav u čudu pogledam. Bila je sva blieda u licu i ja ne znam, zašto me je taj čas sasvim podsjetila na Čermakovu Crnogorku.

Inače da bih štogod s njome doživio, toga nije bilo. Upravo s toga niesam ni mogao znati, kako je u mom srcu za nju. Najposlije kako sam i mogao doći na takvo što? Tek u posljednji čas — no i ono istom što je prosinulo!

Izašao ja već u zoru iz kuće, da podjem u lov. Kad stignem u selo, sve je ondje mirovalo. Put me vodio uz selište Nedeljkovića. U šljiviku kod studenca spazim Naju. Baš je umila lice i uzela se češljati. Aj, Bože moj, kako je bila divna, kako svježa i krasna! Sinji sjenak jutarnjega svjetla zatalasao se na crnoj razpletenoj kosi, spustio se na nješto uvijeni vrat, da se onda zalije kroz napolak razgaljenu košuljicu na djevičanska krasna njedra — eh, ja niesam mogao u taj mah sobom da vladam, onako razdragan skočim hitro do nje — ona me nije primietila — pa je zagrlim i poljubim. Ona se iztrgne i obiestno zacikne. Nije se razljutila ni razžalostila u prvi čas, dok je mislila, da je to kakav momak iz susjedstva. No kad se, visoko zamahnuvši krepki lakat, okrenula meni, i poznala me, onda izčezne sa lica onaj ljubko drzki i šaljivo osorni osmjeh, oči joj se sklope, te sva zbunjena i nikom ponikla skloni obje ruke i oba lakta oko gologa vrata i nagih njedaraca. Sad sam se tek pokajao, što sam uradio, no opet samo promucao: „Oj, krasna Najo, mila moja!“

— Da sam Vam mila, Vi toga ne biste bili učinili! — gotovo bolnim, čisto drhtavim glasom odsieče mi ona i polaganim se korakom pusti k dvorištu. A ja, luda, zablenuo se i jedva mogao pojmiti, da ovakva seljačka djevojka može tako divno misliti, pa sam se još više uvjerio, kako je plemeniti stvor moja Naja. Ona takva, a ja je uvriedio, titrao se s njom, kao sa svakom iz sela, — oh, meni je strašno težko! Još teže mi je bilo, kad sam je primietio dolje u bašči, kako stoji kraj busena karamfilova i svaki čas tare suze. Od stida, pokunjenosti i zabune niesam smio da pridjem bliže. A ona se tada obazre prema mjestu, gdje sam ja sveudilj stajao i meni se pričinilo, da joj se lice njekako sjaje, da kroz izplakane oči prodire zraka neobično blažena pogleda. U to se diglo baš sunce iznad obzorja, ljubka crvena svjetlost poigrala po rosnom lišću šljiva, po tankom vlaću trave, sve se u jedan mah oblilo ružičastim i bielim sjajem; tek daleko prodolje drhtalo još u ljubičastu prelievanju zore, ostalo sve razsjajilo mladom jutarnjom jasnoćom i sve je bilo slično dražestnom osmjehu taj čas preobučena djeteta u kolievci. Njegdje na grani nada mnom, visoko u vršku, razplinuo se sitni zvonki glasić ptičice jedne. Bilo mi je taj čas tako neizmjerno široko u grudima, tako neobično i čudesno; silna zadivljenost, sreća, požuda uzniela mi dušu i niesam se pitao, je li sjaj u licu njenu tek od sunčana odsjaja, već iz dna duše kliknem pobjedonosno veselo: „Najo, Najo!“ i poskočim dolje do nje. U taj me par netko zovne glasnim veselim smiehom. Obazrem se. Za mnom stoji prijatelj moj Gejza, domaći spahija, strastan lovac kao i ja, i obiestan kolovodja mnogoj šali.

Zastidim se, preplašim se, da nije možda čuo moj uzklik, da ne pogadja možda sve, i čisto mi je — jao da kukavštine li! — bilo lako, kad sam iz njegova boc-

kanja mogao razabrati, da je on cielu tu stvar shvatio kao obično ašikovanje.

Odem s njim, a za Najom se niesam više ni osvrnuo.

Toga se dana niesam usudio da podjem tražiti djevojku; isto tako ni sutra dan, pa ni trećega dana; a četvrti sam dan morao u službenom poslu odputovati na dugo vremena u sasvim protivni kraj kotara. Ondje sam probavio četiri mjeseca, a Bog zna, dokle bih još bio tamo, da najedared ne dodje poziv, da se odmah povratim u sjedište svoje oblasti, jer imam da preduzmem vrlo važnu službenu stvar.

Za dvanaest sati znao sam, kakva je bila ta „vrlo važna službena stvar". U selu Najinom pobunio se narod protiv nove razdiobe posjeda, kako je ustanovljeno bilo segregacionalnom i komasacionom parnicom. Poubijali razjareni seljani dva ili tri vlastelinska biroša, jer su htjeli da oru zemlje, koje su dosad bile seljačke, a u komasaciji pripale vlastelinstvu. Raztjerali povjerenstvo koje je istoga dana imalo da zatvori staro groblje, jer je po novoj mjeri palo pod granice vlastelinskih šuma i pašnjaka. Najposlije su župnika s knezom i starješinama zatvorili u obćinsku stražaru, a čitavu vlastelinsku čordu uhvatili su tobože na kvaru, jer je bila na paši po pašnjacima, koji su prije pripadali seljanima. Gotovo čitava buna, te se nitko nije usudio u selo. Predstojnik je brzojavno pozvao vojsku, a mene je odredio, da budem oblastni povjerenik kod brakijalne ovrhe. Ja sam naime na žalost svoju — ah, na sramotu svoju! — bio na glasu kao neobično „energičan čovjek." Tome sam glasu imao da zahvalim, što su me uviek u takvim opasnim, prilikama izašiljali. Ne znam, da li sam u istini bio energičan, no istina je živa, da sam još najobjestniji odpor znao skršiti i to ne tek medju slavonskim narodom, kojega miroljubnost i mlohavost nije prikladna za odpore,

nego sam ga skršio i medju narodom zagorskim, koji u svojim žilama još mnogu kapljicu Gubčeve krvi nosi. Dakako danas — danas niesam više takav. Ali onda sam bio još mlad, bio sam lud, vjerovao u sve, pak vjerovao i u svetost, opravdanost i korist zakona, države i družtva. S toga sam u prilikama odpora držao, da mi je prva dužnost uzpostaviti snagu zakona i svaku centrifugalnu volju pokoriti volji zakona i vlasti. Ah, da srećne li ludosti! A takve se ludosti upravo zaodievaju u svakojake bezumne formule. Najposlije to i moraju, jer ne podnose golotinju razložnosti i njenu jednostavnost, kako ih istina podnosi. Mene je takva luda formula sasvim savladala bila, te sam mislio, da sam na visini savršenstva, kad niesam u prilikama pobune narodne poznavao nikakvih obzira, koji bi mogli oslabiti strogost mjera, što su potrebne za mir.

Toga puta niesam baš nimalo bio u brizi, da li ću moći red uzpostaviti. Držao sam, da je prijava pretjerana, i čisto sam mirna srca mislio na čas, kad ću s bataljonom vojnika uljezti u selo. Šta više, radovao sam se, što ću opet vidjeti Naju. Na onaj njen razgovor o segregaciji sasvim sam bio zaboravio. A ipak — mogao sam se sjetiti! Ali baš je često, kao da njeka viša sila utječe i svu običnu logiku naše duše i naših djela u zakutak gurne, pa udesi onako, kako ona hoće. Tako se ja niesam sjetio tog razgovora, niti sam bunu u ikakvu svezu dovodio s Najom, ma da su mi u stanu kazivali, da je za vrieme moga odsuća njekoliko puta dolazila seljačka njeka djevojka i silno razpitivala za me, a ipak nije htjela kazati, za što dolazi.

— Da nije Naja?

— Ne znam, kako joj je ime, ali je bogme liepa bila! E, gospodine mladi, ta Vi baš znate, šta valja! —

i stara se moja gazdarica lukavo šaljivo nasmieši i zaprieti mi prstom.

— A, ta nemojte! — i već da se otresem, al ona:

— Čekajte, čekajte, gospodine, doniela je nješto za Vas! Odmah, odmah! Doniela jednu šarenicu.

— A što joj nieste kazali, gdje sam!

— Čemu? Ha, ha, ha! Ipak ste bili predaleko. Pak sam mislila, nemojte da se ljutite, jest, ja sam mislila, da Vam ne bi možda bilo drago. Jest, djavo bi znao, kakve su danas djevojke! Ne stidi se to ništa, pa da Vas traži, što se sbila neprilika! No, Vi me razumijete. I tako sam ja mislila, još ćete dosta rano saznati.

— Ne bulaznite koješta, molim Vas! — presiečem rieč brbljavoj babi i pohitim napolje, da prije odlazka kupim Naji svilenu maramu i fine vune. Gotovo sam bio sav nestrpljiv, da što prije budem u selu i da se s Najom sastanem. Vozeći se onamo više sam mislio, kako ću udesiti taj sastanak, nego li kako ću izaći na kraj s bunom.

Što da govorim o buni? U prvi sam mah već uvidio, da izvještaj nije bio pretjeran. Još jedan samo čas i mi bismo prekasno bili stigli za paroha i starješine. Stražara je već gorjela na jednom uglu. No opet u selu nam je bio lak posao. Bilo je tu tek nješto ljudi. Nije mnogo teže bilo ni u polju. Seljani — nije ih bilo baš Bog zna koliko — pobacali se istina potrbuške po zemlji, da priepreče oranje, i objesili se za točkove vlastelinskih plugova; bilo je i silne vike, da je spahija podmitio sud i gospodu i starješine; no kad se vojnici približili s bajonetima i dvojicu ili trojicu dogurali do zida, onda se razbjegao sviet. Teže je bilo u šumi i po pašnjacima. Ondje sam morao upotrebiti puške. No prava se težkoća ukazala tek kod groblja. Tu se sleglo gotovo

cielo selo. I staro i mlado, i ljudi i žene, svi su tu bili i svatko najmanji, i svatko najnemoćniji držao je barem ćulu u rukama. A vidjelo se i pušaka i kosa i sjekira. Njekakav zamrljan, otrcan deran lupa kao biesan po seoskom bubnju. Kanda je sad došao do prave sigračke! Prije no što su nas primietili, bilo je svakojake vike, kletve, halabuke, bilo i smieha, bilo lakrdije i svake vragolije. „Viču ljudi — dobar znak! Pseto, koje grize, ne laje!“ — pomislim u sebi. Čim se mi pokazasmo, nastane grobna tišina. Svjetljucanje iztaknutih bajoneta na puškama vojničkim imade u sebi nešto strašna, nešto slična vijuganju zmije, pa je djelovalo na narod. Za prvi se mah sve prepalo od strave. Ja upotrebim tu zgodu, pa ih uzmem glasno pozivati, da se odmah razidju. No ovoga puta, ili sam bio drugačiji no obično, ili — što ili — ja ne znam, moj glas nije imao u sebi svu snagu, kano drugda, a ja sam to u sebi dobro osjećao. Za to i bude, da se na moje rieči podiže silna vika.

— Ne damo mi! Prodale nas starješine i paroh. Dobili najbolje zemlje, pa drže uza spahiju protiv naroda. A kuda će toliki sviet, kad mu sve oteše? Pa i svega toga nije dosta gladnim vucima, nego daj otimaj sirotinji i ovo groblje, gdje nam djedovi i pradjedovi od zemana počivaju, — još od onda, kad dodjosmo iz Hercegovine prije dvie stotine godina!

Tu mi padnu na um Najine rieči, te se prestravim. Poskočim napried i ni na što ne pazeći uzmem uporno gledati medju svietom, nije li i ona ondje. Odlanulo mi je, kad je nigdje niesam našao Al opet se niesam sasvim umirio. I sad je tu prvi put bilo, da sam ušeprtljio. Šta više, čisto sam se ustrašio, kad sam pomislio, da me ona može vidjeti ovdje. Šta će ona? Zamrzit će na mene, kad vidi — ta ja sam taj — oh, do djavola sve! Što baš mene da odrede!

Seljaci su dotle sve jače stali vikati. Što sam ja više okljevao, to su oni bili sve gori. Biesnoj životinji i razjarenu čovjeku ne smiješ nikad odati svoje neodlučnosti ili svoga sažaljenja. Tumači ti on to kao slabost· Tako se i sad seljani prodrznuli, te stali bogme baš navaljivati na vojnike. Kapetan je njekoliko puta zaiskao od mene, da učinim odredbu. Najposlije niesam imao ni kud ni kamo. Sa strašnom se mukom savladam i postanem hladan. Dadem zapovied, da se juriša. No seljani dočekaju vojsku kamenjem, a bogme i pucnjavom. Tu se već nije moglo odkloniti proljevanje krvi. Ali ipak — za prvi mah naredim vojsci, da puca u zrak. Ljudi pogodili to, pa ostali na mjestu.

— Ta ne smiju oni pucati. Carski su ljudi, a kako će car, naš premilostivi otac, dozvoliti, da mu naroda ubijaju. Ne bojte se, ljudi!

To je bio odgovor na prazni hitac, te se svjetina uzela rugati vojnicima i biesno se gurala protiv njih. U kratko da rečem, dodje bogme do pravoga okršaja. Padoše četiri vojnika i jedno petnaest seljana. Sada je narod stao bježati, te mi zauzmemo groblje.

U taj se čas na najbližem brežuljku prema nama ukaže žensko čeljade i glasno stane pozivati narod, da ne bježi, nego da se vrati natrag.

— Kukavice! Zar ste vi Srbi? Je li vas zato srbska sisa dojila, srbska majka odhranila? Na prvi glas puške bježe kao zecovi! Sram vas bilo! Tko je čovjek, amo do mene, pa natrag! Dokle ćete dospjeti, ako dopustite, da vam otmu grobove vaših predaka? Ovamo, ovamo! Ta neka pucaju, evo im cilja! No, kad ste takvi junaci, gadjajte u ova biela njedra moja!

Ja sam po glasu tom poznao Naju i spazio sam, kako se izvezeni košuljak razmetnuo, te se zasjale dvie divne djevojačke dojke, biele kao perje labudovo pod

vratom, oble kao jabuke, a čvrste kao mramor. Čudnovato, gotovo nevjerojatno, a opet je bilo tako. Bi jedan čas u meni, te niesam u sebi ništa drugo osjećao do ljepotu, sjaj i porazni čar ovih grudi. Tek se za njekoliko trenutaka dosjetim svoj strahoti, koju situacija u sebi nosi. Sav pocrvenim. Strava i bojazan učine, te sam bio sav nemoćan, uništen. Ta bio sam bez sviesti. I tek se na užasni krik kapetanov prenem. Vidim ga, gdje leži u krvi. A dalje ne znam, jesam li kakav nalog dao, bilo riečju, bilo znakom — ja ništa ne znam, tek strašna mi se slika vječno diže pred očima, kako sam vidio ondje na brežuljku, gdje Naja ruke u zrak diže, a iz onih njenih mliečnih grudi pokulja crven vrutak krvi, te se bjelina smieša s crvenilom, a Naja pade na zemlju.

Niesam ni na šta više mislio ni motrio, nego poletim do nje. Još me je poznala. Rekla nije istina ništa, ali kad sam se uz nju bacio na travu, digla je s težkom mukom nemoćnu glavicu, a spustila vedje. Ja joj maramom zaklopim ranu, a onda pridignem jadnicu pa je ponesem iz meteža, trčeći prema selu. Posao je bio i onako svršen. I sada, noseći smrtno ranjenu djevojku na grudima svojim, sada, u strašni taj čas, kad sam je za naviek izgubio, sad sam osjetio i gorostasnom snagom nabujalo čuvstvo uvidio, da ja tu malu siroticu ljubim više nego što ljudsko srce može podnieti. Kako mi je to bilo strašno! Pa i sad mi je jednako tako težko! Tek mi pomaže kukavština ljudske prirode, koja se privikne svakoj nevolji i svakoj muci. Težko mi je, pretežko, i često pomišljam, da baš silno plaćam za grieh, što sam zapovied zakona više cienio nego volju narodnu, mrtvo bezsviestno slovo više nego žive odkucaje srca!

Još je niesam jadnicu pravo ni metnuo na postelju, a već je pala u agoniju. Stala je glasno bulazniti. Iz

rieči njenih bez sveze mogao sam ipak razumjeti, da jednako sniva o meni. Sjećala se vremenu naših susreta u šumi. Pa onda se dala u njeko bugarenje. Slabi joj se glas sve više skladao u pravilni ritam recitacije; najposlije je čisto bilo kao da pjeva. Nemoćni glas tanko je drhtao zrakom, baš kao titraj pukle strune. A za čas se tako lako otimao iz grudi, da je bilo čisto kao tužni zuj pčele, koja je daleko negdje zabludila u mreže paukove. Rieči niesam mogao sasvim razabrati, tek je dolazio jednako isti refren, u kojem sam čuo rieči: „dika moja“ i „otela mi mladi život“, a uz to napjev tužne narodne pjesme! Ah, nikada ne ću to zaboraviti! U onaj čas, u onaj prokleti čas najposlije sam zaridao i pao biednoj djevojci licem na ranjene grudi.

Kad sam se trgnuo iz najveće boli, nije više sirotica bulaznila, već je sa široko razrogačenim očima gledala u mene. Izprva joj je pogled bio sasvim ukočen, no malo po malo dobivale su oči života, te su najposlije u njima zatreptale suze. Htjela je ruku da digne, ali nije više mogla. Oči joj se sumorno svrate na moju ruku, a ustne joj se maknu kao da žedne za poljubcem. Zatim opet stane gledati mi u lice. Jao, taj mi pogled još jednako zre u dušu, ja ga jednako vidim, ja osjećam taj krasni i tužni i sretni i biedni i ljubavni pogled, nalik pogledu na smrt ranjene košute.

Još trenutak dva, i ona nije više disala. Ja sam s posljednjim njenim dahom izgubio sve. Može li čovjek gore proći na ovom svietu? Imade li još čega tako strašna, kao što je strašno biti ubica svoje ljubavi? Ja ubica njezin za volju — za volju onomu, koji nije bio uz narod!

Ah ta man'te me i upamtite: Glas naroda, glas sina božjeg!

* * *

Tu je Pero umuknuo. U to smo već stigli bili i u njegov stan. Vidio sam, da mu se suhonjavo, upalo lice prevuklo smrtnim bljedilom, te sam ja iz toga lica čitao svu ogromnost tuge i nesreće njegove.

Kad sam za podrugu ili dvie godine čitao, da je pao u bitci kod Zaječara, blagoslovio sam milost božju. A kadgod pomislim na tu neobičnu seljanku Naju, a ja osjetim nješto snažno u sebi te pomislim: narod, koji takove kćeri radja, zemlja, koja takve djece ima, kakva je bila sirotica Naja, takav narod i takva zemlja ne treba da očajava o budućnosti.

Zadnja četiri gornjaka.

U „konkretualnome statusu“ magistrata nekadašnje v . . . . . ske županije zauzimaše sredinom šestdesetih godina mjesto tik pred županijskim primaljama začastni kancelista pl. Hamilkar pl. Puhaković Mraclinski. Bijaše pred njim dapače povjerenik za javne predprege, — šta više — istome stražmeštru županijskih katana podielili viši „rang“.

Hamilkara je to silno boljelo, a najvećma ga je peklo, da je taj „stražmeštar“ pred njim. Nije on tako osjećao s gizde, — sam mu je Bog mogao to potvrditi, — al — što je pravo, — ta ovaj je stražmetar bio kod otca njegova pandur i nije jedanput tek Hamilkaru svlačio čizme. A sada gle — eto većega gospodina od njega. Napokon to boli, — tek kad se pomisli, da nije baš ni taj stražmeštar puno pametniji od njega, a glavno, nije stražmeštar: Puhaković-Mraclinski! Nu ma koliko to težko bilo Hamilkaru, on se opet ne usudi niti jednom ciglom riečcom da se potuži, jer je bio tihe i mekane ćudi, i k tome još veliki nesretnik, pa se stražmeštra bojao gotovo jednako toliko kano i gospodina „vicekomeša“. Najposlije mogla bi se gospoda razljutiti, što im zanovietaš takim sitnarijama, a kake si hude sreće — pa ni pet ni šest eto čovjek bez službe, koja makar nosi samo dvadesetpet forinti na mjesec, opet donosi toliko, da čovjek ne umre u jedared od glada, nego — barem

pomalo umire te ima tako vremena, da se za taj svakako znameniti posao pripravi.

A bome nalikovao Hamilkar, kano da se sdušno i ozbiljno za taj čas priredio. Svak zgoljni, tko bi ga sreo, prvo mu je bilo, da je pomislio: „eto kandidata za . . . .“; neki bi dakako, kojim nije taj nesnosni „memento mori“ uviek na pameti, dolazili opet do zaključka, da Hamilkar gladuje, i još se manje dali o protivnome osvjedočiti, kad su čuli, da je činovnik. Sad bilo kako mu drago, Hamikar je — ne da se tajiti — bio suh kô trta, blied kano krpa i zguren tako, da si svaki čas mogao misliti, upast će čovjek u se i ne ćeš ništa više pred sobom gledati. Lice mu je bilo dugoljasto, uviek znojno, a oči — male škure oči — duboko padale u u lubanju, te nos, velik kakav je bio, činio se u obrazu kano kaka kula. Brada bijaše riedka a kosa se svietila još u prvobitnoj svojoj vranoj boji, nu nije tek proriedila, ona je na tjemenu posve izčezla i Puhaković si pomamagao tako, da je sa strane lievoga uha puštao duge kose i tim prikrivao golu kožu. Odievao se i ljeti i zimi jednako, — uviek u sivim hrvatskim hlačama i smedjoj surci sa tamnocrvenim gajtanima. Od kada ga u varošici poznavahu, niesu ga vidjeli u drugoj odjeći, — i opet nije on to s gizde il s politike il s čudakluka pravio. Jedini je uzrok bio, što još nikad nije toliku svotu sabrao, da si odiela kupi, a ovo, što je nosio, bilo je još iz boljih dana. Oni bolji njegovi dani! Eto ih.

Kad se Hamilkar Puhakovich alias Puhh de Eadem et Mraczlin et de Jaszna Polyanna dne 14. oktobra 1832. u plemenitom dvoru Hrašćici rodio, onda je otac njegov Tomaš Puhaković, veliki sudac županijski i vlastelin Hrašćice, Jalšja i Gušćerovca, silnim gruvanjem mužara i pucnjavom pušaka obznanio svietu, da mu se nasljednik rodio i da su mu kmeti dobili budućega gos-

podara. Sam bistrički opat „in persona" došao je obaviti sv. obred krštenja i u dvor naleglo k sjajnoj gostbi od svih strana gospode. Na dvorištu usadilo se pet ražnjeva, na svaki ražanj nataknuta po jedna krava, a nedaleko od svakoga ognja dovaljali po petakinju vina. Neka se narod veseli, — svi kmeti bijahu pozvani. Dva dana nije se prestalo jesti, piti i pjevati. Seljaci su hvalili i slavili „zemaljskoga i milostivoga otca", zaboravili sve nemilostive batine i najzad popadali kao snoplje kraj izpražnjenih sudova. Sirotani biedni upotrebili zgodu! Gospoda gore u sobama isto se tako veselila i u dugim latinskim govorima slavila „mudrost" domaćina i domaćice, kojom se dobaviše sina!

Tri mjeseca još govorilo se gotovo po cieloj županiji o toj slavi gospodina Tomaša Puhakovića. Gospodje sve se i čudile i zavidjale, odkale to Puhakovićev kuhač Mihec naučio onih svakakih „pudinga," „torta," — šta više — bio tu i „sladoled" pa tek kakav — u formi cvieća, ptica i Bog bi znao kakav još ne. Bio je jedan glas, da ni kod inštalacije velikoga župana ne može da bude ljepše, — pa se dodalo, da je — uzme li se pravo — najposlije od Puhakovića ludo — oholo — uvredljivo, što se tako na velikašku promeće, i ma da je bogat — opet ne ide to pa ne ide. „Bog svaku oholiju kazni!" Bez sumnje, — ta kod krštenja je već bilo sumnjivih znakova. — Eno svieću — voštanicu morali su tri puta zapaljivati. Istina inošu Jnriću nešto je ruka drktala i činilo se, kan da je pijan bio, — al opet — zapali se to inače i kraj take neprilike. A k tome se ne smije zaboraviti, da je ista voštanica u jedared usred obreda sama od sebe ugasnula i nije istina, da se to zbilo, što su se otvorila vrata i nastao propuh. Ne — svakako bijaše, to neki znak. Al uzmimo da i nije, pazljivo oko stare gospodje savjetnikovice Altanovićke jasno je primietilo

da kod obreda nije ni mrve soli palo na glavu krštenika. Aha — šta je to opet! I nije bilo čovjeka pametna na tri milje daleko, koji bi htio sad još sumnjati, — svak je za cielo držao, da će se mali Puhaković još u povojima preseliti na drugi sviet, a rodjaci se smijali i šaptali, da je uzalud bila sva slava otčeva, što je dobio nasljednika. Medjutim taj put ne pogodiše. Mali Hamilkar svaki dan jači i snažniji, pa je najposlije bio takav okrugao, da nije tek ime puha nosio, nego je baš naličio tome svome imenjaku, — taki je postao tust!

U oči takim obstojnostima popustila ista gospodja Altanovićka. „A — takova sa luda vremena, — sve sad vara, ne možeš više ni da takim stalnim stvarima vjeruješ! Gdje bi to prije bilo! Mojoj se materi utrnula u ruci svieća, za tri mjeseca prebije si nogu i ruku a za osam dana leži ona na „cintoru."[1] Da — al sada!" — Ovo je rekla starica u povećem družtvu kod sebe na svom dvoru Frkuljevcu, pa sve od gnjeva, da su znakovi prevarili kod Hamilkara, stala je biesno psovati na novo doba, na Puhakovića, na istoga Hamilkara, a silno slaviti staro vrieme, ono još ob anno 179·., kad je njezin pokojni suprug bio: scholarum aquarumque generalis director.[2]

— Al — djeco — sad ja imam — tek je voštanica slagala! Da — da — eto još imamo mi tu sol. Šta je sa solju?

— Sa solju? — javi se susjed njezin jurasor Lukčec. — Eto ga na. — sada su dragi „ergnan" pogodili. Ovo je pravi znak. Nije djetetu kod krsta soli palo na glavu — eto — to je jasno, — valja da znate, što to znači, ma li tko ili nema soli u glavi? Mali Hamilkar nije je dobio na krstu — e — ta za cielo ne će je zbog toga imati ni u glavi.

---

[1] Groblje. [2] Vrhovni ravnatelj školâ i riekâ.

I sve udari u smieh. Cielo družtvo osjećaše, da je Lukčec nešto veliko izustio. Svi mu pravo dali i on se veselio tomu a najzad vjerovao, da je istinu pogodio. Nije se on možda veselio, što bi u tome nagadjao dokaz svoje duhovitosti. Do takova šta nije on ništa držao, — al veselio se, jer je on — pravi mali šljivar — zavidjao Puhakoviću, da je toliko bogatiji od njega, pa ga je iz dna duše za to mrzio. Za to ga je sada radovalo, da je mogao prišiti nešto tomu gizdavcu, koji sada, — valjda što mu se sin rodio, — stao u Hraščici graditi grad, kakva isti grof Erdödy ne ima, a Lukčec mora da svejednako u svojoj tamnoj sitnoj drvenjari živi. A bome i on je plemić!

Dosjetka Lukčecova brzo se u okolici razširila i pratila Hamilkara kano njegova zla sjena Svak je čvrsto vjerovao, da je dječak glup. Naravno pred roditeljima, tko bi što slična kazao! Ta — bogati ljudi voze se na hintovu s grbovima, ne imaju tek jedino pandura nego i inoša u francuzkoj livreji, — ma — jednom rieči — velika gospoda. Tko je dakle lud, da se usudi pa će im reći, što se o njihovu djetetu govori. Naprotiv! Dolazio Lukčec u novi veliki dvor i milovao Hamilkara baš kao da mu je rodjeno diete, uvjeravao otca, da nije u svom vieku vidio toli nadarena djeteta. Tek stara Altanovićka uviek bi pregledavala djetetu glavu i kimala lievo i kimala desno pa prišapnula gospodji Puhakovićki, neka u svoje vrieme pazi, da se dječak ne bude previše mučio i naprezao knjigom. „Ah — razumije se, — hvala Bogu, — on će imati od česa živjeti!“ — uvjeravaše majka, dok je otac isto tako Lukčeca uvjeravao, da mu je sve jednako, kakova je glava dječaku. „Neka je zdrav — to je glavno! Bome ni ti ni ja niesmo se baš previše učili — a eto ja veliki sudac a ti moj jurasor. Nije moj Hamilkar tek od šale Puhaković!“

I zbilja to bijaše zadnja briga Puhakovićevih. Usuprot sa strahom su oni i sa smilovanjem, — samo da ne plaču, — pomišljali na ono doba, kad će njihov dragi krasni Karček morati uzeti knjigu u ruke, mučiti se lekcijama i zadaćama, i slušati grubijanštine osornih učitelja i — oh — smiluj se, Bože, — čak možda još dobiti šiba! Za to su od godine do godine odgadjali, da mu uzmu kaka „informatora“. Da ga u javnu školu dadu — ah — na to ni pomisliti! Gospodja Puhakovićka kod prve slične rieči padala bi u grčeve. I bude Hamilkaru punih četrnaest godina, da nije još ni slova poznavao. Sviet se opominjao sveudilj proročanstva Lukčecova i — smijao se neposoljenoj glavi Hamilkarovoj. Ah — sirota Altanovićka nije više mogla doživjeti taj triumf!

Medjutim kano da Lukčec mora baš u svemu dobiti pravo. Hamilkar nije znao ni drugih stvari, kojih u njegovoj dobi mladi ljudi znadu. Na konja sjesti, pušku u ruke uzeti, ribu poći loviti — ta — ni za što! I majka i otac bacali se pred njim na koljena i zaklinjali ga, neka to ne radi, ako je koji put u njemu mladost premahnula i tako koja slična želja izbila. Pa tako dosada tek je znao nevjerovane množine ukuhana i sušena voća pojesti, a nije ostao u sramoti ni onda, ako je trebalo čitavu jednu tortu na jedan obrok potrošiti. Mesa nije volio. „U tome naliči svojoj mamici — je l' de, zlato?“ — blaženo i od tronuća suznih očiju rekla bi majka, kad nije gdje u stranoj kući htio da jede govedine.

Najzad se našao u susjedstvu jedared Hamilkar sa jednim svojim vršnjakom. Taj je bio već u gimnaziji — u poetici il retorici, a Hamilkar ne zna ni što je „abece“. I nije bilo konca ni kraja ruganju.

— Nu da — ti nemaš soli u glavi — još od krsta — ha — ha — ha! — svrši obiestni mladić drzovitu svoju šalu. Hamilkar odhrlio u plaču kući i nije bilo

mira, dok nije starac Puhaković za stalno obećao, da će još sutra u Zagreb po učitelja. Održao starac rieč. Za dva dana našao je nekaka čovjeka u gradu i dovezao ga u Hrašćicu. Lukčec uztvrdi, da on poznaje toga učitelja odavna i tek se čudio, odkale je on sad učitelj, jer prije da je bio krojač za gospodje. Nu Puhaković se grubo na brbljavca otresao i rekao, da on dobro znade, što radi. Sad bilo kako mu drago, — Hamilkar se počeo učiti. I usuprot što se ljudi sve jednako opominjali negdašnje Lukčecove dosjetke, Hamilkar je dosta uspješno učio. Probudila se u njemu silna volja. I jest — on osjećaše strašnu zastidjenost, da je gospodin, da nosi slavno ime, te je uvidio, da kao takav ipak mora štogod znati. Za to mu učitelj nije nikad dosta mogao dati, da se nauči, — svaka lekcija mu se premalena činila, — sve mu je išlo prepolagano. Roditelji se prestraše i zabrinu za zdravlje momkovo pa nalože potajice učitelju, neka tek nešto poučava, a gospodja je posebice još obećala „dragomu gospodinu profesoru Ceneku“ liepe nagrade, ako ne bude „diete“ suviše mučio. „Dragi Cenek“ dobro si je to upamtio pa se prema želji roditeljâ ravnao.

Najzad nije proti toj „tripel-alianci“ biedni Hamilkar mogao da se uzdrži. Dojam one zastidjenosti u teku daljnjih dana bivaše sve slabiji, — pak Hamilkar nakon dvie ili tri godine Cenekova obučavanja naučio tek za nevolju čitati. Pisao je bolje, jer ga je veselilo liepa slova risati.

Tako je on navršio i svoju osamnaestu. A tada umre otac. Skrbnikom mu imenuju jurasora Lukčeca. U jedared pronadje taj, da starac Puhaković nije ostavio svoje stvari u redu; — i zbilja stali se javljati svakaki vjerovnici, za koje je udovica govorila, da su izplaćeni, ali Lukčec nije mogao namira pronaći. Morao je dakle

novaca po što po to uzajmljivati. I tako je dug sve goropadniji bivao, rastao u vis, kano konoplja na gnojnu zemljištu.

U kratko: — bolje, da se ni ne spominje tako šta. — Kad je Hamilkar navršio dvadeset i četvrtu i Lukčec mu predao upravu imanja, nije bilo više spasa. Došlo sve na bubanj. „Nema soli u glavi!“ — vikao Lukčec, a medjutim je on na dražbi kupio Hraščicu, i Hamilkara prvi dan skupa s materom sa imanja iztjerao. Kako Hraščica, tako za osam dana prodje i Jalšje i Guščerovac. Stara gospodja umre od žalosti.

Hamilkar nije sada ništa više imao. Sve su mu oteli vjerovnici, tek — nekako ostala četiri „gornjaka“, koji niesu k nijednome dobru spadali nego nekake posebne ugovore imali.

U prvi čas nije imao niti kamo zaći, nego se prikupio k jednomu od tih gornjaka, da tu životari. Al kako životari? On, naučen živjeti kao grof, — morade sad proći svu biedu sirotinje seljačke. Istomu seljaku dalo se na žao. I on ga pouči, neka ide kuda makar za pisara.

Dugo je trebalo, dok je Hamilkar nešto našao. Postao on u svojoj nesreći silno plah Uvidjao je, da gotovo ništa ne zna, zazirao je od ljudi, koji ga susretahu s prezirom, što je toli veliki imetak u tako kratko vrieme protepao; uzalud ih je on uvjeravao, da nije sam sakrivio svoje nesreće i propasti. Pa kad je jednoč još neoprezno označio Lukčeca kano svoju izjelicu, onda ga ovaj tuži rad uvrede poštenja i biedni Hamilkar morao je u zatvor.

Nu stara je rieč: Bog znade, čemu je što dobro! Tako i Hamilkar tom prilikom dodje iz zatvora u kancelariju kano pripomoćni pisarski dnevničarski vježbenik. Tim je začeo svoju karijeru, pa kad su županije opet uzkrsnule, izabere ga županijska skupština za začastnoga

kancelistu i namjesti ga u službu sa plaćom od 25 fr. na mjesec. Nakon biede, koju je prošao, on se držao sada cielim čovjekom i hvalio milosrdju božjemu, da ga se sjetilo. Dakako — koji put mu se činilo, da je ipak gorko i ovako, ako se uzme, što je nekoč imao. Al je šutio i žalosti svoje zatrpao navalice u najdublje dubljine svoje nutrašnjosti. Nije to medjutim lako bilo, a bome još teže, kad se uzme, da je plaća taka bila, koja nije dozvoljavala ni jedan dan, da se čestito najedeš. I on stao pobolievati; — nekakvi ludi strašni kašalj sjeo mu na prsa.

Odmah prvih dana svoje službe našao se on sa Katom, bivšom ključaricom u njegovih roditelja. Još u ono doba uzplamtjelo je bilo srce njegovo za okruglim tustim objemom snažne i čvrste djevojke. Bila je to njegova prva ljubav. Sada se opet slično čuvstvo javilo i — za dva mjeseca vjenčao se posljednji pl. Puhaković sa bivšom služkinjom svojom, koja je imala barem tu krepost, da je bila neumorna kućanica i da je dobro čuvala Puhakovića od svake prehlade. Inače je bila stroga i Hamilkar je brzo naučio, da je u svemu sluša. Tek u jednome nije bio posve pokoran. Ona je našla, da Hamilkar previše dugo i mnogo u uredu sjedi i da ga to mora ubiti, pa bi ga karala, što se ovako uništuje. Nu on se bojao svoje gospode gore u županijskoj kući još više od stroge Kate, pa je s toga vršio službu, — ah — ne da se ni izkazati, kako sdušno. Najzad se gotovo zaljubio u onaj svoj prosti otrcani stolić u pisarni. Nekom čisto djetinskom gizdom gledao je na silne rpe aktova, koji ga u jutro dočekaše a na večer odlažahu prepisani. A prepisani su bili toli čitljivo, čisto i liepo, da je Hamilkara mnogiput srce boljelo, da će sad podžupan nečitljivim svojim podpisom stvar zamrljati i što još više, — da će taj krasno pisani akt odjuriti u kotar, i ondje — Bog zna kuda zapasti. Kad bi koje slovo

osobito liepo izveo, sjećaše se tronuto svoga negdašnjega učitelja Ceneka, žaleći u duši, što on nema prigode, da vidi, kako njegov Karček divno piše. Kad bi se pak spomenuo otca, onda bi ga nešto bolno zapeklo u srcu.

Sretan bijaše, kad je podžupan naročito naložio, da sva izviešća za bana i dvorsku kancelariju imade on prepisivati, „jer nitko ne piše tako liepo kano on." A nije se tužio niti mu je krivo bilo, da i direktor kancelarije i registrator i arkivar i sva tri kancelista višega ranga aktove sa svoga stola prenose na njegov stol. On je rado prepisivao i nalazio dapače užitka u tome, a nije opažao, da mu se svi ti njegovi „predpostavljeni" drugovi rugaju, i nije se ljutio, što se oni medjutim šuljaju u pivaru „k dobromu Vujčeku," — jer ljutiti se prvo ne bi bio usudio, a drugo — njemu je bilo, kano da na svem ovom dalekome svietu nema prijatelja do liepo pisanih slova svoje marljive ruke. Nu Bože sačuvaj — nije on bio možda s toga kaki mizantrop. U plahoj mu duši nije bilo mjesta takim mislima. Ta — bio bi on buntovnik, da se srdi na ljude! „Ne — ne — Hamilkare! — budi oprezan i pametan, — ne oholi se! Rodio si se pod nesretnom zviezdom — iz te kože više nikuda, — budi prijazan — budi poslušan, — da — da — starije od sebe valja da slušaš, — ti si za to ipak gospodin!"

I strašan kašalj bolestnih mu pluća prekine slied daljnjih sličnih misli, ili ga upravo taj čas pozove direktor ili registrator il arkivar ili blagajnik, pa ga zamoli, neka skoči ovamo ili onamo, da donese ovo ili ono. Bilo mu je svaki put doista težko, da mora ostaviti svoj dragi pisaći stol i svoja ljubljena slova, pa je osjećao i neki stid, da on — potomak slavne obitelji — poslužuje ove ljude, — al se pokori i niesi mu mogao vidjeti u licu, da ga što boli. E što će on sirotan

— služba je služba! Još — još — ako je imao donieti za groš duhana il cigara! Moglo se to misliti u trafici, da za sebe kupuje, a metnulo se to u džep; — ali registrator — k tome čovjek neplemić — taj bi ga običavao šiljati po „perece“ i „kriglec“ piva, — a to kako da nosiš a da sav sviet ne vidi! Ovo ga je više mučilo, nego kad bi nosio kojemu od ove gospode piliće il ribe kući. Nu — da se potuži — odkud take drzovitosti! Strpljen spasen, tješio se on, a gospodari — pozvani i nepozvani — mislili su: „dobričak od čovjeka — mogao bi drva na njemu ciepati. Zašto ne bi dakle? Taj se ne će uzprotiviti.“

I šiljali ga svejednako, da im donosi i odnosi koji put i take stvari, kojih ne smjedoše ni istim pandurima naložiti. Jednom tek usudio se on — ah ne protusloviti ili potužiti se, nego tek malko srcu udovoljiti. Taj put bješe oboljela kuharica registratoru, i nije mu imao tko ići po meso. Registrator pošalje Puhakovića. On naravno — razumije se — izvršio nalog, nu da si olakša duši, stao on registratoru pripoviedati o svome otcu, o negdašnjem imetku i da je njegova obitelj još od kralja Bele dobila plemstvo. Registrator tek rekne: bilo pak prošlo! nu ne zaboravi pol sata kasnije kod „gabelfrištika kod Vujčeka“ pripoviedati svojim kolegama o bajanju Puhakovićevu, i — svi se smijahu, pa od tada ne bi prestali smijati se tomu „Belinu plemenitašu“. Koji put malo da ne prekipi žuč u njemu, il ne — srce je htjelo da mu pukne, kad bi svaki čas pitali: „Hej, Hamilkare, — kako je ono tvoj otac imao tri ili četiri imanja?“ — ili: „domine nobilis Puhaković aliter Puh, — kad su ono Puhakovići recte Puhi dobili plemstvo, da li pod Dioklecijanom il pod Marijom Terezijom?“

Ali on se svagda svladao. Makar da ga je svaki put napao strašan kašalj, — on se najzad prisilio, da

se na licu prikaže neki smiešak, koji je imao pokazati, da se i on priključio šali. U srcu dakako — sve jednako ga je strašno boljelo.

I nosio je on drage volje i dalje sve, što od njega zahtievahu. Istina — nikada mu više nije palo na pamet, da govori pred njima o slavi svoje obitelji.

Ovim donašanjem i raznašanjem izgubio je naravno silu vremena. A posao na stolu raste kao gljiva u vlazi. Nije bilo druge nego rano u jutro žuriti se u ured, a na večer tek kasno izlaziti. Nu opet — daj liepo piši, — daj mnogo piši, — daj za sebe i za sve druge piši, — uz to taj prokleti kašalj, — gdje onda da možeš svladati — posao, a kada godj: „domine nobilis . . dajte donesite . . !“

Zato je podžupan o njem ovako sudio:

— Ima taj naš Hamilkar baš divnu ruku, — gotovo kao štampana slova, — i tačan je u polazku ureda, — valja da je i marljiv, al sporo — sporo to ide. Ja bih mu rado povisio plaću, ali polagan je, — uza nj mora da je uviek još koji dnevničar, za toga pak moramo trošak namaknuti tako, da kod Puhakovića štedimo!

Ovo je rekao pred direktorom, kad mu je donesao akte prepisane na podpis.

— Istina, spor je — primieti pokorno direktor, a zaboravi kazati, zašto komadi, dodieljeni Hamilkaru, zaostaju. Podžupan pak nije mogao znati, da Puhaković za sve druge prepisuje, da za direktora u ekshibit unosi, za registratora registar vodi, za arkivara „elenke“ pravi, a najmanje je mogao znati, da Hamilkar svaki čas mora po jednu: „cvajkrajcercigaru“ il po: „perece“ skočiti. Nu ako je direktor zaboravio podžupanu sve spomenuti, nije zaboravio Hamilkaru kazati: „Čujete — taj naš stari — tuži se, da ste spor; ja sam Vas branio — ali šta! — zbilja — dajte se malko požurite, ne treba toliko

kaligrafije; — da — molim Vas, — ja moram otići, dajte molim Vas — uvedite sve u ekshibit. Ciela pošta nije nego trideset komada, — za tili časak možete svršiti."

Puhaković se silno prestrašio, — srce mu čak u pete spalo. Onda je ganuto mislio na svoja liepa slova, koja se direktoru nepotrebna čine. A najviše ga pritisla briga zaradi jedne stvari. Došlo je vrieme, kad je svake godine tražio dopust na pet dana. Jedan jedincati dopust u godini! Ciele mu se godine veseli. Mnogi put osobito s proljeća — tište ga i muče prsa, da ne zna, kud bi se djeo. Morao bi u krevetu ostati, — al se sjeti dopusta u jeseni, preplaši se, da ga ne bi možda dobio, ako bi sada izostao, — pa ajd u ured onaki nemoćan i slab. A kako će sada moći pred podžupana i moliti dopust, kad se ovaj tuži na njegovu sporost? Bože svemogući — najposlije mi ga ne će ni dati! I biednom Hamilkaru prolete trnci cielim tielom i bude mu oko duše neizrečeno tužno. Ta — nije to za nj mala stvar! Taj dopust upotrebljava on, da ide u svoj zavičaj i da pobere ondje gornicu od četiri svoja gornjaka, — jedini i zadnji preostatak negdašnjega imetka i gospoštije slavne obitelji pl. Puhakovića. Već poradi toga visjelo mu sve srce o tome, — a osim toga — Bože moj, — u malu kućanstvu Hamilkarovu dobro je došlo onih četiri il pet viedara vina stare mjere i šest kopuna i još četiri četvrti kestenja, što su mu gornjaci morali davati. Ovo svoje „gorno pravo" možda je još više ljubio nego svoja slova.

Vrieme kasne jeseni, kad se gornica pobirala, moglo je biti Bog zna kako rdjavo i gadno, Hamilkar je opet veselo i radostno sjeo na prosta dugačka kola, natovarena sudovima, i odjurio put Zagorja. A kad bi se vraćao i izmučeni konji po blatnoj cesti korak za korakom vukli kola sa četiri suda, onda je on zamotan tek u

trošnu kabanicu — nekoč paradni „menten“ otca mu — sjedio ne pokraj kočijaša nego gore na najvišemu buretu, imajući uza se gajbu sa kopuni i sveudilj pazeći na vreću kestena, što je otraga smještena bila. Neka je sjever i ma kako duvao, mogla je jesenska kiša kao iz kabla curiti, ili neka je snieg hvat visoko zapao, — Hamilkar je sve to rado trpio i nije prestao blaženim smieškom u izmučenom licu gledati na punu posudu, na gajbu i na vreću, te sretnom zaboravi šapnuti: „oj vince drago, — o vi dragi ptići!“ — Drugi dan nakon povratka krišom bi od žene ponesao sobom u kancelariju napunjeno barilce, natrpao u džepove kestenja, dao ga dolje kod pandura — pazikuće izpeći, pak stidljivo i pokorno, al opet nekim gospodskim načinom, umolio gospodu iz ureda, neka izvole k njegovu stoliću na malo: „mošta rezanca i kostanja pucanca.“ Kući pozvati k sebi nije rad žene smio.

Sve ove radosti dakle bio je sada u pogibli da izgubi. A jesen je već kasna, vrieme od dana do dana gore. Prije nije mogao poći, jer su drugi bili na dopustu. Pa sada eto — ta žalostna sporost. Najposlije nije bilo krzmati ni odlagati. Žena ga Kata svaki dan psovala, što ne ide po vino, govorila je, da će ti lopovi „mužeki“ sve još pomiešati s vodom, kestenje će crv nagrizti, kopuni će .. — i tako dalje. A dan svete Kate, — njene patronice, — sve se bliže primiče. Na taj dan mora biti pečenke, a odkale je kupiti pa i za što? — Kad su kopuni na redu.

Hamilkar dakle sabere svu snagu i pridje pred podžupana. Čisto mu koljena klecala. Ta — nije dosta, što je čovjek podžupan, al dali mu nedavno i naslov kr. savjetnika, — pa od onda biedni Hamilkar gotovo od strahopočitanja pred njim izčezava i uništuje se od naslova: „velemcžni“ ili po staru: magnifice!

— Ma — ma — mag — ni — fice — fififice! — poče nesretnik i stao mucati, da nije dalje mogao. Obično nije on mucao.

— O — zdravo — Hamilkare, — Vi valjda po dopust? Dobro — dobro — pa se zdrav vratite.

— Na službu — kako zapoviedaju Njihova Velemožnost.

— Gle — malo da niesam zaboravio. Pisao mi je barun K.; — znate valjda, njegova je sada Hraščica. Lukčec ju je morao prodati. On bi rado svoje vinograde okružio, a baš mu leže na putu neka trsja vaših „gornjaka". — On bi ih kupio, seljaci su sporazumni, — zavisi tek još od Vas. Barun je voljan dati četiri stotine forinti. Bogme kneževska ponuda. Htio sam mu pisati odmah a da Vas i ne pitam, da li privoljujete. Al bolje ovako. A znadete — barun je moćan gospodin, — s njim nije hasne da se čovjek inati.

Ah — Puhakoviću bude strašno. Zadnji ostatak iz doba gospodstva, ova jedina gruda ciele zemaljske kruglje, na koju je mogao stupiti kano nekaki barem gospodin, — ah — ta ne bi on — ma da je sinja kukavica i sirotan čovjek, — ne — ne — ni za hiljadarku — ni za što — ni pod koji način ne bi on to drage volje dao. Nu kako to podžupanu — takome veliku gospodinu — magnificusu — on neznatni dnevničar da bi smio kazati! A čini mu se, da podžupan ovu prodaju želi! I zbilja izdreči se on grdno na Puhakovića, što ovaj ništa ne odgovara. Nu — ne — ne može on pristati, pa ma se baš zamjerio. Pomogne si ipak, te je zamolio neko vrieme, da promisli stvar, dodavši na svoju nesreću, da se mora sa ženom dogovoriti. U sebi je tvrdo odlučio, da ne će nikako prodati. Nadao se, sutra će na dopust, a dok se vrati, podžupan će sve zaboraviti. Za cielo to je bilo prviput u Hamilkara, da se usudio inače misliti i odlučiti, nego li njegovi „predpostavljeni." Al — ljubio je on to svoje „gorno pravo" i te kako!

Kad je na večer polazio kući iz ureda, bilo je u njegovoj glavi sve već na čistu, kako će se ugnuti najnovijoj buri.

Stanovao je u jednoj od najodaljenijih ulica, čisto već na izpustu, u maloj razizemnoj kućici Imao je samo dvie sobe. Došavši kući nadje ženu nešto zlovoljnu i mračnu u licu. Posvadila se bila sa susjedom. Hamilkaru bude nekako hladno i strašljivo. Znao je on, kad se Kata tako smrkne, onda je najbolje, da si što dalje od nje. Nije jedanput bilo, da se morao sakriti pod stol, da se obrani pred snažnim njenim šakama. Bila je ona sada još deblja nego li nekoč kano ključarica, a sitne zeleno-sive oči još se kriesile kano u mačke za mraka.

— Dakle — što je — jesi l' dobio dopust — ipak jednom! Al što ti, tukmače, — sam si svemu kriv, — kô kaka baba pred vragom dršćeš pred svakim!

— Ta dobio sam dopust i sutra želim da bih išao, odvrati Puhaković i uzme si svlačiti čizme u kuhinji već, jer je tako željela gospodja Puhakovićka. Ne smjede joj odmah da kaže, što je od podžupana čuo. Mislio je, ona bi se još više razljutila i još njega krivila, da je on naveo podžupana na take misli.

Žena mu se dala odmah da sprema i priredjuje za put, a on se dotle smjestio u prvoj sobi. Bilo je tu tek sirotinjsko pokućtvo, — stari uzki divančić, — nekoliko prostih drvenih stolaca, omašni stol za jelo iz surova drva, al na zidu visjeli portreti otca mu i matere. Otac bijaše naslikan u bogatoj velikaškoj odori, a majka u modroj svilenoj odjeći. Osim toga bio je tu još visok ormar iz hrastova drva. Na taj ormar pogledao bi Puhaković kano na kaku svetinju, on mu je bio oaza u pustoši svagdašnjeg mu biednog života, na kojoj se izmučeno oko kriepilo i tješilo. U njem naime čuvaše Hamilkar arkiv i biblioteku obitelji „Puhakovićijanske.“

Bile su to svakake pravječne listine i starinske debele knjižurine. Hamilkar nije znao latinski, nu zato bi opet riedko koja večer prošla, da ne bi zavirio u ove starine i mučio se vazdan, da ih pročita. Žena ga dakako poradi toga često psovala i opominjala, kako bi koristnije uradio, da to vrieme piše molbenice i tužbe za seljake. Nu on se nije mogao kaniti svoje navade, jer je neopisano ljubio i ove listine, makar su bile pisane slovima, s kojih se kaligrafična njegova duša zgražala, — a i ljubio je ove silne grdosne knjige, makar ih gotovo ni jednom rieči nije razumio. Od svega pak najjače mu bijahu srcu prirasli registri i protokoli: „dominii Hraščica et caetera . .", koji su sizali tija u doba pradjeda mu, te od konca osamnaestog vieka pa do godine 1848. sadržavali u sebi poviest svakog sliednjeg dana. Napisano je tu bilo tačno svaki dan, što se radilo, koliko je kmetova na tlaci bilo, koliko je usjeva došlo, koliko blaga priraslo il odpalo, — ta — sve — sve, — a jer su te ekonomičke bilježke u najvećem dielu pisane bile „lingua rustica," to ih je Hamilkar razumio, a srce mu je od ponosa i radosti raslo, čitajući, kolik li to imetak starci njegovi imadjahu. I mnogiput bilo mu je čisto težko, da se kukavac ne smije pohvaliti pred direktorom, pred registratorom i pred svom ostalom gospodom. Oj — niesu bili Puhakovići istom kake lole, bili su gospoda, prava rodjena gospoda sa svojim zemljama, — sa svojim podanicima! Ne može to ni direktor ni registrator ni povjerenik kazati — a bome niti oba „poglavita" podbilježnika skupa sa velikim bilježnikom. Tek mu se mogu u tome sravniti podžupan i veliki župan.

U take časove zanosa prestao je Hamilkar biti sitni pužljivi strašljivi pisarčić, — on je duhom uronio u taj život ovih starih protokola i gotovo, da je pravio odredbe, izdavao zapoviedi, računao dobitke, — da — on

si je u mašti stvorio Hraščicu „Puhakovićijansku“ i bio opet zemaljski gospodin, — „dominus terrestris“, — pak u tom blaženom sanjarenju zaboravio na kukavnu težku biedu, kojom ga je ozbiljni život darivao. Ovako sladke trenutke prekinula bi uviek gospodja Puhakovićka, i energičnim zamahom ruke pobacala ove lude „škarteke“ sa stola na pod i potjerala biednog Hamilkara u krevet, da ne gori badava svjetlo. I tek kad se osvjedočio, da Kata već spava, pridigao bi se tiše od miša iz postelje i pohrlio, da pobere drage mu papire sa poda, spremi ih u ormar, a ključ sakrije k sebi pod uzglavlje.

I ovaj je večer upravo tako bilo. Samo — da taj put nije mogao posve mirno uživati. Morila ga je strašno briga poradi podžupanove ponude. Kako će — kako će iz toga škripca! Nije šala — zamjeriti se podžupanu, — raditi mu proti volji! Ah — Bože dragi — zar baš i taka malenkost mora odmah nesreće donašati, zar baš ništa ne smije kukavac on da imade, — da ljubi — ah — ah — što će to biti! — Najzad onako zamotan u krevetu izkaže sve ženi.

— A ti ne ćeš, ludo! — zakrikne ona.

— Pa valjda i ti ne ćeš, — kako bi? To mi je sve, što još imam od obiteljskog imetka.

— Ludove, — prekine ga ona. — A šta niesi ono drugo znao čuvati. Al dakako, velika gospoda! Šuti, ni rieči; — valjda ne ćeš meni kazati, bila sam dosta dugo u kući. Da — ode sve kô u ludo, — a sada ti, beno, hoćeš, da taku ponudu odbiješ, — ne — tako ne smije da bude.

— Al ja ne ću! — krikne on u jedared junak. Što li nije od njega ljubav za svoje gornjake učinila!

— A, ti ne ćeš — odvrati mu tek za čas žena, — a što će biti, ako se podžupan razljuti, pa te iz pi-

sarne otjera. Oh — ti ludo! Još ćeš sebe i mene unesrećiti.

Hamilkaru se zamaglilo pred očima. Ne — on to ne može podnieti. Ciele noći nije mogao spavati, — sve jednako se trza, kašlje i hriplje, — Bože mili! — da je ista Kata osjetila nešto kano sućut i smilovanje.

Sutra dan ni misliti, da bi putovao. Bolestan na plućima od negda, slab od biede, on je opasno obolio. Ležao je čas u groznici čas u vrućici, u kojoj je sve jednako bulaznio. Čas bi zaklinjao podžupana, neka mu pusti njegove gornjake i molio, neka ga ne tjera iz službe, — čas opet blaženim posmjehom govorio: „dajte bure ovamo — dobro mjerite — kopuni su baš liepi, — hi — hiju — vino bit će jako, — izvolite, gospodo, mošta rezanca i kostanja pucanca!“

Tako je potrajalo preko tri nedjelje. Napokon upita jednom podžupan direktora, kako je Puhakoviću.

— Zlo, magnifice, — a fali nam jako u uredu jedna pisarska sila, — posao strašno zapinje. Ja sam slobodan pridodati, da ćemo morati koga toga uzeti mjesto Hamilkara, — i direktor preporuči svoga nećaka, koga upravo sada iz gimnazije poradi njeke malenkosti izključiše. Napokon Puhaković nije nego dnevničar, nije stalno namješten pa bi to išlo, a ured treba čovjeka.

Podžupan se namrgodi. Starcu se poštenjaku na žao dalo, da biedni Puhaković i pored slabe svoje plaće može još komu na putu biti. Dakle ni to mu ne priušte! I gotovo grubo odpusti direktora iz sobe. Htjede, da se svakako Hamilkaru pomogne. Pošalje po ženu njegovu. „Neka proda svoje gornjake, dobit će novaca pa može kuda u kupke: — u Gleichenberg il kuda!“ — govorio je za se podžupan.

Prošlo i mjesec dana, dok se Hamilkar bar donekle oporavio i mogao iz kreveta pridići. Sad je još

suši bio i jedva jedvice da se na nogama držao. Nu veselje, da će sad ipak jednoč moći po gornicu, — držalo ga i kriepilo. Gotovo nedjelju dana ne misli na ino, nego na taj svoj put. U duhu on to sve već vidi, kako će kola doći, kako će se sudovi napuniti, kako će on sjesti kraj kočijaša i onda — hi — iz varoša prema brdima. Onda će najprvo k gornjaku Imbriću Martinčićevom doći, tu će mu djeca ruke htjeti ljubiti, a on će svakomu po nov krajcar dati, — moraju tako gospoda, — onda će od ovoga k Ivanči Rašplovom, onda k Janku Matačevom, a najposlije k Blažu Smiljančićevom; — taj je najmanje vjeran, — nazivat će ga kao negda mladim milostivnim gospodinom i Njihovim Gospodstvom, — jesti će najviše pečenih jaja i crvena luka sa kukuruznim kruhom, — al to je dobro. Spavat će dakako po štagljevima na slami, — il ne — kazat će on, da mu prostru otave, — oh — na otavi se toli sladko spava i zdravo je to za prsa, — o bit će krasan život! Al — gledaj, čovječe, — kako je to vrieme — smrzlo se silno — bit će vražke zime na putu, — eh — šta to smeta! — „mošt“ će ugrijati. O — taj put bit će sa seljaci još prijazniji, samo da mu se ne će htjeti iznevjeriti! Jao — sad se sjeti podžupanove ponude! I silomice uzme misli preokretati u prvu koloteČinu.

Tako to biva kroz osam dana. Sa ženom se nije usudio ni riečce prozboriti o putovanju ni o gornici. A i ona je šutila i nije se ništa razgovarala. Ovo mu je bilo silno milo, ugibao se dapače svakomu razgovoru, koji bi mogao skrenuti na gornicu. Odluči, da će i kola iz sela naručiti, da žena ništa ne sazna.

Tako i učini. Jedva što mu je doktor dozvolio, da smije na zrak, pohrli on u županijske štale i naruči kola za sutra rano u jutro. Nije se usudio ići gore u županijsku pisarnu ma koliko ga vuklo, da vidi svoj

stari klimavi stolić i — kako je ponosno mislio — onu silnu rpu aktova za prepis, koja se morala ondje za njegova odsuća nagomilati. Ženi nije ništa kazao. Šta više — na njezino je pitanje slagao, da se po promenadi sa gospodinom registratorom šetao. A nije registratora ni vidio!

S večera potajice priredi stari menten — kabanicu, sakrije pod krevet putnu torbu, isto tako zimske čizme, pak onda lukavo legne u krevet, čineći se sasvim nevješt, samo da žena ništa ne opazi. I sutra će on rano ustati, sa kirijašem sam sudove iz podruma iznieti i na kola natovariti pak istom kad je zamotan već u kabanicu, pred ženu stupiti i kazati joj, kamo ide.

Cielu noć nije ni oka stisnuo od blažene uzrujanosti. Veselio se kao diete, da će sutra već vidjeti opet jednom svoj zavičaj, govoriti sa svojim gornjacima, natakati vina i čisto je osjetio miris uzpjenjena mlada mošta i slušao, kako se to zvonkim štropotom iz suda o vedricu zaljeva. Tek prema jutru usnije — oj — i koli dobro mu se snilo. On je baratao — zapoviedao — pleo se po klietima — razgovarao se s najmilijim mu gornjakom Imbrićem. I taj je san sakrivio, da nije tako rano ustao, da bi bio ženu pretekao. U prvi čas bilo mu, da je sve izgubljeno, no onda se ohrabri i upita ženu, jesu li kaka kola ovdje?

— Čekaju nekaka! — odvrati ona ne mogući dalje da se u razgovore pušta.

— A — dobro onda. Da znaš, ja polazim danaske u Zagorje po tu gornicu.

U Kati prekipjelo. — Ma — ne luduj — kaka gornica — ta — no, da — ja sam prodala . . . .

— Kaki prodala — ? i on se glupo zagleda u ženu.

— A ma jest. Što me pitaš, — valja da niesam taka bena, da ne ću četiri stotine forinti voljeti od te tvoje

tvoje lude gornice. Jest — jest — pa ljutio se koliko te volja, — možeš i plakati; — podžupan poslao po me — a ja sam privoljela, — ti si pred njim rekao, da ćeš mene još pitati.

— Al ti lažeš — to nije moguće! zakrikne Hamilkar kano ranjeno zviere. Za cielo sav viek svoj nije toli snažno zaviknuo. Istina — još nikad nije osjetio toli grubi dodir tudje volje.

Najzad se dosjeti, nije l' to varka, kojom ga žena hoće da odvrati od puta? Jest — jest — ona misli, da je još preslab. Uzme dakle hiniti, da se primirio a u sebi odsieče, da ide k podžupanu pitati. I tako učini. U jedared bio Hamilkar hrabar. I čujte — kako je rano bilo, nije mogao podžupana naći u uredu, pa on — usudi se tija u njegov stan.

Podžupan se čudio. Znao je on, da je Hamilkar inače silno plah.

— Molim, magnifice, — veli mi Kata, da je prodala gornjake.

— Ta valjda si dobio novce; — ja sam ih sâm izplatio.

— Al to ne ide! — opet će Hamilkar.

— Ne ide! Ti sio bio bolestan, — ona je došla u tvoje ime; — rekao si, da će ona trebati još svoju reći, a stvar se nije dala otegnuti. Barun je iskao, da se uredi, — a za te je dobro bilo, i vinogradi već su u barunovu posjedu.

— Dakle tako! — rekne tek Puhaković. Dalje nije mogao. Bilo mu je, kan da se sve nešto od njega otrgnulo. Htjede prosvjedovati nu tek mogaše rukama mahati, a prije nego mu se mogla rieč iz grla protisnuti, navalila na usta krv i on se bez sviesti srušio podžupanu pred noge. Odnesli ga takova kući i nije se više osviestio. Samo za jedan čas primietilo se, da mu usta

nešto šapću. Moglo se razabrati ime gornjaka Imbrića i onda poslije još nešto glasnije: „. . . nobilis Puhaković alias Puh de Eadem et Mraclin et de Jasna Poljana, dominus dominii Hraščica, Jalše et Guščerovac, — ne — ne oprostite, gospodine registratore, tek sam začastni kancelista u rangu tik pred primaljama!“ — To bijahu zadnje razumljive rieči.

Za osam dana bio Hamilkar sakupljen u krugu svih Puhakovića — na drugome svietu, lišen tegoba i varka ovoga svieta. — Sirotan biedni, nije bilo njemu dobro! Je l' zaslužio i je l' moralo tako biti? Luda li i jalova pitanja! Kao da je svietu i životu stalo do toga, kako razni Puhakovići prolaze po njemu?

Zašto?

Per non soffrir così, vorrei morire;
Ma quando penso a te, voglio guarire!
Stecchetti.

Dakle što mislite? kako mu je danas? — upitala je tihim pridušenim glasom, a sa brigom i sa strahom u licu gospodja Radićka liečnika Maslinovića, kad je ovaj izišao iz dvorca na dvorište i htio već da skoči u jednoprežna svoja kolica.

— Hm — uviek jednako. No — nije pogibli, da je katastrofa blizu. Naprotiv ja sudim, on će dosta dugo još... — Dapače — moguće je, da se još izkopa. Izvan opasnih je godina. Napokon — mi liečnici najmanje vjerujemo u čudesa, a ono nekoliko puta dogodi nam se u praksi, što je na vlas čudu slično. Možda će tako i kod njega — !

— Jeste l' mu prepisali štogod za inhalaciju? Tuži se, da mu ono od zadnjega puta pravi muku.

— Da — da. Živci su mu silno uzbudjeni. Ja sam promienio kompozit inhalacije. Istina, šteta je, da ne može ono prvo upotrebljavati. A sada ljubim ruku, milostivna, — moram da se žurim u Lužnjevac. I tamo me čekaju.

— S Bogom, doktore dragi. Molim Vas, dodjite sutra opet. On je ipak bio mirniji, kad ste Vi bili kod njega.

*

Doktor nije više slušao zadnjih rieči. Jaka njegova bedevija snažno je potegnula i za čas nestade kolica u aleji. Gospodja Radićka jedno je vrieme ostala na istom mjestu i zamišljena slušala lomot točaka po svježe nasutu šljunku ceste i sliedila jeku, koja je tamo od preko brda odgovarala. Onda se nešto strese te kako je bila kasna večer prilično svježa a ona nije na sebi ništa imala do ljetne svoje odjeće, oćuti, da joj je hladno. Laganim izmučenim korakom vrati se u dvorac. Tu je čekaše kočijaš, da mu dade zobi na sutrašnji put, jer je imao u grad poći po rodjakinju gospodjinu — gospodičnu Sašu.

— Čekaj malo, — reče mu gospodja i odputi se na prvi sprat u sobu bolestnika, šurjaka svoga Lazara Radića, ujedno suvlastnika imanja.

Bolestnik je sjedio u duboku naslonjaču pokraj otvorena prozora. Bilo mu je dvadeset i devet godina, nu po bolesti svojoj izgledao je mnogo stariji. Lice mu je bilo posve suho — suho, i put sivkasta. Gotovo se gubio u naborima šlafroka. A glava mu padala na duboko uleknuta prsa. Samo crna kosa bila je bujna. Kano da se sva sila života u tu kosu narivala.

— Lazo — ne bismo li zatvorili prozor? Večer je kasna već, — a već je i zahladilo; daj da zatvorimo, — javi se nježnim glasom gospodja Radićka i htjede već da pristupi k prozoru.

— Ne — molim te — pusti! — odvrati on zlovoljom težko bolestna čovjeka. Čisto mu je težko bilo gledati dobro ugojeno i zdravo tielo svoje šurjakinje. No odmah se svlada i prisili se na smiešak te da se popravi dodade: — Ta — gledaj draga — zavit sam sav kao diete u pelenama. A najzad što se može na meni još pokvariti?

Gorki izraz spusti mu se na lice i u znak, da želi sam ostati, zaklopi oči i položi glavu stolici na naslonjalo.

Gospodja Radićka tiho uzdahne i ode. Bolestnik se pridigne nešto. Bilo mu je večeras nešto bolje no inače. Groznica je ranije prestala, bol u ledjima i prsima jenjala, a i kašljanje se rjedje javljalo. Disanje isto ne bijaše onako težko i sporo kano obično. Trpio je od tuberkuloze na plućima. Tek nedavno vratio se iz Gleichenberga. Protivno od običajne u takih bolestnika vječne nade on si je posve svjestan bio, da mora bolesti podleći. Kad bi ga bolest kojiput suviše već namučila i strašne muke trgale mu u grudima i neprestane hektične groznice sa silnim noćnim znojenjem posve mu oslabile tielo, — onda je zazivao smrt i želio da prestanu njegove muke. Gotovo sa stoičkim mirom znao bi računati, koliko mu još ostaje da živi. A tek sumornom dosadom i bez svake vjere slušao bi liečnika, kad bi ga taj htio tješiti te mu počeo spominjati mogućnost, da će se uvapniti tuberkule.

— Ah — pustite doktore — ta sve je to koješta, što govorite. Ja ćutim najbolje, kako mi je. Ma — eto i ruke mi je težko dići — toliko sam slab i obnemogao. Gotov sam — al nemojte misliti, da mi je posve ravnodušno. Napokon — živi se rado. U mene dakako nema one fizične snage, koju energija životna treba. Gotov sam — ludo je i glupo — al tako je.

Tako je danas još odvratio doktoru. A sada malo da mu se nije u dušu uvukla neka nada i on je posve udobrovoljeno pozirao na prozor i čisto mu je bilo drago i milo slušati šum i štropot kuće i gospodarstva. Zato se nikako nije mogao odkinuti od prozora. Dugo — dugo još, kako mu je šurjakinja otišla iz sobe, ostao je jednako na istome mjestu i dapače primaknuo se bliže prozoru. Da mu večernji zrak ne naudi, metnuo pred

usta toplu maramu. I već posve unoćalo! Iz vana se točio u sobu svjež uzdah, izpreciedjen vlažnim dahom rose i zemlje. Od vremena do vremena zalio bi se unutra miris lipe, što je cvala prieko u vrtu. On je jednako pozirao napolje, ma da nije ništa više vidio, jer je sve obavila gusta crna tmina noći bez mjeseca. I zviezda tek nešto izašlo. Treperile su slabo i tanke im niti svjetla jedva dostizahu daleku zemlju. Istom jedna ondje baš nad planinom žarko se i jasno kriesila i ravno gledala u sobu k bolestniku. Mrak je s toga tako gust bio, da se očima gotovo pričinjalo, kako se tamo dalje neopredieljene crne mase rivaju i miešaju. Tek po kojiput presieče tminu kratki let kriesnice. I sve je tiho. Istina, dolje iz trave zašušti časkom nekako gibanje — čudnovati slabi žamor, kojiput opet zasiče kaki tanki glasić, kojiput zazuji nešto u zraku — nekaki zuk Bog zna kaka kebra, ali sve je ono i nježno i slabo i strano i nepoznato, a gluha tišina opet je tako daleka i svestrana, da su ovi stovrstni mali zvuci tek kano dah same tišine. Ne muti ove gluše ni to, što se tamo nekud iz pašnjaka čuje il hrzaj konja il praskanje pastirske vatre, a ovamo opet iz dvorišta svaki čas zazvuči iz staje zvonce stare krave ili se iz konjušnice čuje topot kopita, kako se konji premještaju i kod toga karičicama na lancu ogrlice zvonko štropotaju. Sve to povećava mrtvu tišinu, koja čisto da je tajinstvena i čudesna u toj crnoj tmini. Bolestniku bude posve neobično. Pred sumornim od mraka očima zablistavaše mu neka nutarnja svjetlost, kresahu se iskre, slične iskrama u munjevne žice i vrzahu se pred njim divne boje u sastanku duge i u nikad mirnim kruzima. I on gledaše, — sve to gledaše. Poslije boja dolazi eto — eto — on sam nije znao, što to dolazi i što to gleda. Da li se to dižu slike uspomena iz davno minulih časova, jesu li

puste sanje uzbudjene mašte , — je li magnetska sveza s drugim kojim svietom, ili su to preostanci u duši iz njezinih predjašnjih predzemaljskih sfera i faza? On na sve to mišljaše a opet nije znao, što da misli. Tek je uvidio, kako mu to pred dušom lebdi — vidio je ne ciele prikaze, već istom torse znanih il neznanih ljudi, čas nerazgovietna, čas posve nekim divnim sjajem oblita lica. I gledaše divne obraze ženske, lastovno pognute vratove. Osjećaše žar krupnih sjajnih očiju na sebi. Tad mu plovili kô nad čelom zlatno-plavi pramovi bujne duge kose, onda debeli zagasito-crni uvojci guste kovrčaste kose i on čisto da je uvlačio u sebe opojni miris toga. Onda se gibali oko njega razkošni laktovi — dugi tanki bieli prsti, — onda punane divno zaobljene grudi i krasne ramenice. Sva mu duša sada gorjela i čeznula za onom srećom, za onim slastima, što ih daje ženska ljepota i žensko srce. On je žednio za blaženstvom časa, u kojemu se grud grudima privija, u kojima muž pobjednik sluša u uho šaptane sladke riječi: „ja te ljubim!“ iz ustiju sočnih i složenih na cjelov. Grčevito gotovo iztisnule mu se riječi: „Ljubav — ljubav!“ Nikada mu možda jošte nije ova želja za ljubavlju izbila toli snažno iz dubine duše, kano sada usred ove tamne noći, koja ga je posve omamljivala svojim bajnim slikanjem i povijala se sa svojim crnim sjenama oko njega, da mu je bilo, kano da se ogrnuo plaštem od baršuna.

— Ah — a svemu je kraj — kud ja biednik da na to još mislim! — očajano se prekinuo u opojnom čuvstvovanju, kad ga je u jedared stao mučiti suhi kašalj. I na pomisao, da za njega nema toga blaženstva više, da je smrt jedina, koja mu svoj naručaj pruža, — on je proplakao kano malo diete. Još ga je više boljela ova pomisao, sjećajući se, da nikada i nije okusio sreće, o kojoj je netom sanjao. Tek kupljeni cjelovi imali su

gasiti žedju njegovu. A žedja ova bijaše u njega silnija i snažnija no u malo koga drugoga. Još kano dječarac bio je jednoč malu nekaku njemačku curicu, kćerku doseljena geometra, tako zaljubio, da je po odlazku njenu zapao u težku bolest, makar da se je s njim najmanje voljela igrati i uviek ga nazivala: „Du garstiger Junge!“ Poslije kano mladić ljubio je žarko i istinito djevojku, s kojom nije nikada govorio, a nije govorio, jer prviput kad je nešto podignuo oči do nje, okrenula mu ledja i na pô glasno rekla o njemu nekaku glupu ali i uvredljivu dosjetku. I tako je u njega minulo doba prvoga mladenačtva a da nije doživio niti najnedužniji roman ljubavni. Zlatno ono vrieme, koje gotovo svakome donese barem kaku taku liričku epizodu, prošlo je mimo njega a nije ga ni zamietio. Ta — u cielome neliepa mu vanjština, njegovo suho — suho tielo s visokim pognutim plećima i s upalim prsima, od česa svega izdavala se toli rano kobna bolest sušice od nasliedjenih tuberkula — sve to nije moglo začaravati. Znao je on to dobro. Možebit bi bio mogao osvojiti koje to srce, jer je bio uman i dobra plemenita srca, no znajući se neliepa i bolestna, — bio je on plah i nespretan pred ženama. Tu plahost pak sakrivao je iz ponosa u neku vrst divljačtva i nepristupnosti. Činio je tako i u onake časove, kad bi mu duša najjače gorjela od želje, da bude ljubljen i da si k srcu vine djevojče, za kojim uzdisaše. Dakako — kad bi opet sam bio, onda se prepuštaše navalama osjećaja i on bi uzdisao — on bi plakao — on bi proklinjao i sebe i svoju narav i svoju neljepotu te se tužio na glupost prirode, koja sliepo i bez izbora stavlja u istu pojavu tako slabo tielo i taku silnu potrebu ljubavi. Ovu želju, da bude ljubljen, i ono veličajno shvatanje ljubavi nije izgubio poslije, kad je već stupio u praktični život, i nije ga toga moglo lišiti

niti moderno racionalno, gotovo materijalistično pojimanje srca i njegovih tajna. Još sada znala bi ga čudesno tronuti svaka liepa okolica, svaki cvietak — svaka pjesma ptice ili čovjeka — i sve bi to u tili mah uzpirivalo u njemu silni oganj, da bi ćutio neodoljivu potrebu ma što privinuti na burne grudi i izmucati želju, da nadje i da vrati ljubav. Gledajuć kaku liepu žensku il djevojku on je čist u mislima ostao, al opet se sav tresao od duševne i tjelesne strasti i svu joj pojavu u sebe žedno upijao. Svaka čarobna linija tiela joj, svaki dražestni kret — svaki nabor odjeće njezine upamtio je i poput umjetnika uživao, da onda zapane uviek u melankolični očaj, što mu je sve ovo veliko carstvo žensko ljepote nemilosrdno zatvoreno. I težka mu bolest, koja ga godine već muči i koja mu je već posve uništila tielo, nije ipak mogla slomiti u njem one želje za ljubavlju. U svemu ga je poništila, ni za što više nije imao pravoga smisla i prave volje, gotovo je bio već bez svake energije, no — žudio je za srcem ženskim i ljepotom ženskom baš kano u prve dane mladosti. Dapače oslabljenom energijom još je manje mogao da se opire toj strasti. A ona ga je mučila i trošila, možda ne manje nego li hektične groznice. Sam bi znao gorko reći: — „Koliko je glupo — to od prirode! Daje mi u dušu osjećaj u neobičnoj mjeri, osjećaj, koji po svojoj svrsi zahtieva i jako i zdravo tielo, — a ja sam „Lazar“ — ne tek imenom — ja sam u istinu lazar!“

Sve ovake misli prodjoše mu i sada pred otvorenim prozorom po glavi. I što je dulje mislio, to mu je teže bivalo. „Nikada — nikada više!“ — šaptao je mekanično a niz lice mu kapale suze. Uzeo je misliti, na kojoj će strani groblja biti izkopana jama.

I pietlovi možda već dvaputa zaredali, kad je još jednako ostao na svome mjestu, sav razmahan, razdražen

i gonjen utvorama svoje mašte i bolovima žedna si srca.

U to se i podigao iza šume mjesec. U jedan mah kano da je prirodu minuo tvrdi san i sve se sanljivo ganulo. Na livadama zamnjeli povici močvarnih ptica, sa židkih grana jablana pale duge izprekrižane sjene a na vrhu najbližega stabla zakreketala zelena žabica. Negdje daleko — daleko — valja da tija u trećem selu probudio se pietao i gromko kukuriknuo, a iz vrta ili s krova staje javio se melankolični zvuk ćuka.

— „Zove me!“ — gorko no i prestrašen uzdahne bolestnik.

Inače je sve tiho i mirno kano i prije. Čuje se u tome miru šušanj od igre lišća nedaleke breze, kojoj se srebreno granje čudesno u mjesečini bjelasa. Ona jedina kano da ne spava, ili možda živo sanja? Sitna nizka maglica pod njom plovi tik nad travom i zaljeva se u dugoj povlaci u dolinu.

Bolestniku bude kano da je zirnuo u komad sablastna svieta.

Sa ceste, iz daleka — daleka dolazio u jedared lomot kola, odbijajući se jekom medju uspalim bregovima. Sve se više prilika bližala. Već se razabirao topot kopita i pravilni brzi kas konja. Bilo je u tome nešto tajanstvena. Bolestnik se kao negda za dana djetinstva znalično pitao, tko to prolazi, kuda li ide, što ga sada noću na cesti drži, da najzad bolno sebe prispodobi, koji ne može iz kuće — iz sobe — nikuda, a za koji dan ne će ni iz kreveta, i onda — i onda!

Kola medjutim došla u neposrednu blizinu dvorca. Tu se zvuk štropota promienio. Kola niesu više prolazila po tvrdu tlu druma, zakrenula se na mekani put.

— Napokon dolazi netko ovamo? E — da — u aleji su kola! — sa zanimanjem rekne Lazo sam sebi

glasno, da onda odmah zapadne u običajnu apatiju bolestnih ljudi.

Dolje pred vratima dvora stala zbilja kočija. Za čas se čulo turanje i zazivanje.

— Valjda je zvonce dolje opet pokvareno ili glupaci ne znaju da ga nadju — ! — pomisli gore u sebi bolestnik i htjede da segne za sobnim zvončićem, da probudi ljude u kući. No kašalj mu navali iz prsiju i on nemoćan pade opet u stolicu.

Sada za čas doleti gospodja Radićka. Dobra žena nije čula lupanja kod vrata, al je čula njegov kašalj.

— Oh — Lazo — ti kašlješ — a ma dakako — kad si takav pa puštaš otvoren prozor; — ta ti se ubijaš, — o Lazo — Lazo! — i opet poskoči onako težka i debela kako je bila k prozoru te ga hitro zatvori.

— Pusti to! — kaže joj nemoćno Lazo. — Zar ne čuješ — dolje je netko prispio i lupa po vratima — ili zar nije? — prestrašeno upita, bojeći se, nije li mu se ono lupanje tek pričinilo ili možda pojavilo, a jedno i drugo kobni je po njega znak.

Na vratima u to još jače stalo lupati.

— Jest — jest! — opazi gospodja Radićka. — Tko to može biti?

— Ne pitaj — draga Beto — već daj pozvoni, da se probude djevojke i da podju otvoriti, — molim te, daj učini, — nestrpljeno joj on rekne.

Gospodja, da ga ne razsrdi, izidje žurno iz sobe i zaboravi svieću na stolu. Na hodniku je kolebala ne znajući, što da učini. Nije se mogla nikako domisliti, tko bi u to doba noći kucao na vrata. Već se pobojavala, nije li kaki zločinac ili barem kaka kobna viest. U jedan čas prošla je svoje drage, komu bi se koja nesreća mogla zbiti. Oni dolje pak još jače stali lupati i zvati: „Otvarajte — otvarajte. Ja sam — ja sam!“

— Ta — Saša! — odkine se i zadivljen i veseo i iznenadjen krik gospodji Radićki. Prepoznala je glas svoje mladje sestre, koju je po smrti roditelja uzela k sebi i odgojila je. Djevojka je baš svršila svoj odgoj u varaždinskom samostanu Uršulinaka, te je kočijaš sutra imao po nju ići u grad.

U dva tri koraka bila je gospodja Radićka dolje u triemu i nije išla po službinju, već je sama otvorila težka starinska vrata.

— Sašo — ti si — ti si! — radostno pozdravi svoje ljubimče. Došljakinja skoči k njoj i živo joj se baci na grudi.

— Pa kako si došla?

— Pomisli — s Mandićem. On je po svoju Zoru došao. Pozove onda i mene, neka idem s njim, kad je i onako Granešević tik nas. A meni je bilo težko, da čekam do sutra. Ah — hvala Bogu, što se rieših samostanskih zidova. Joj — Beto — divno putovasmo! Mandić s večera dao upreći — i tako se ugnusmo sparini. A kako ti? Zdravo — zdravo! Oh — al sam ti gladna. Niesam kod Mandićevih ništa mogla uzeti — sve od želje, da budem što prije kod tebe. Znaš, što? Daj mi sira i voća, — o moja draga — stara, liepa, dobra Beto! — i mlado šestnaestgodišnje djevojče povuče debelu sestru za sobom u okrug.

— Pusti me, vragoljanče. Daj da probudim djevojke, neka ponesu stvari gore. Je l' sve ovdje?

— Nešto je kod Mandićevih ostalo; — a posteljinu i one veće stvari nekoje — no da — sve ćeš zgodom dobiti. Majka Agnes obećala mi, da će na sve paziti. Ti se ne ljutiš?

— Ah — diete moje, kud misliš? — Dakle pobrinut ću se, da ti štogod nadjem, da zagrizeš. I kočijaša ne smijemo pustiti bez čaše vina. Dakle ja idem,

— no nije išla već je ostala, da gleda sestru, po kojoj se spustilo svjetlo mjesečine.

— Baš si mi momak — sinko moj! — ljubko i zadovoljno rekne gospodja i jednako je gledaše, polažući ruke oko njezina pâsa. A mjesec obasjavao djevojku i bujnu joj kovrčastu kosu kestenjaste boje, spletenu u čvrstu kitu, koja je padala duboko pod pleća, — svietlio se se po rumenim zdravim obrazima dugoljasta vesela lica, titrao po stasitu nevisoku životu, zacaklio se po nježnim tek procvalim prsima, sjeo oko tanka divna pâsa i zalio se i spustio se po naborima skutova ljetne jasne odjeće, koja u krasnim nizkim linijama padaše do sitnih nožica u crnim čarapama i izrezanim cipelicama. —

— Dakle — jesam li što narasla? — Oh reci — reci, — da jesam — prekine šutnju Saša te se glasno nasmije.

— Živjela — baš si mi dečko — Sašo — Sašice moja! — A sada ajde gore u moju sobu. Ja ću dotle probuditi djevojke, da ponesu stvari i naći ću ti štogodj, da založiš.

Saša pojuri po stubama u prvi sprat. Bijaše joj tako voljko i drago u duši, što se ćutila slobodnom od zavodske stege. Ne brineći se, kuda će, skrene k prvim vratima, što ih je u polutmini našla. Tako dodje u sobu Lazarevu. Zasramljeno i prestrašeno cikne slabim glasom i sustane na pragu. Sad se tekar sjetila Lazara i da joj je sestra pisala, da je sobu prepustila šurjaku, odkad se kući vratio, jer je od vjetra zaklonjena. Djevojci se dalo i na žao, što dosada nije još ni pomislila na nesretnoga bolestnika, — a kamo li da je pitala sestru za njega.

— Dobar večer — ujače! — pozdravi ga negdašnjim svojim nagovorom, no sjeti se, da je sada velika te se brzo popravi i reče: — Gospodine. — Ta on joj nije bio ujakom. Tek ga je tako zvala od djetinstva.

On se ljubazno nasmieši no zbunjeno. Od prvoga trena, kako je banula u sobu, bio je i uzbudjen i začaran i zadovoljan i tronut. Dugo je već nije vidio. Zadnji put je to bilo prije kakih četiri il pet godina. Sjećao je se dakle ko nedorasle djevojčice. A sada je vidi tako bujnu — tako krasnu — ma gotovo djevojku neobične ljepote. I nije se usudio, da joj rekne „ti“ kano nekoč. Htjede ustati i tako joj se pokloniti, no — ne mogaše siromah. Ona je to opazila i kako nije više bila zbunjena, poskoči do njega i pruži mu obje ruke, govoreći tronuto: — Nemojte!

— Oprostite — ali ja sam nešto sumoran (— to bijaše za cielo prviput, da nije htio priznati svoje bolesti —) — glete — no — izvolite sjesti. O Sašo — — gospodjice — baš mi je milo, da Vas vidim — (htjede kazati „jošte,“ no izpusti —). Eto na — ja kô da sam slutio Vaš dolazak: — drugda već davno ležim u to doba u krevetu — a večeras mi se nije dalo, — i on se galantno pokloni. Saša pravo još diete tek se zastidjeno nasmieši.

Kad je napokon sestra nadje ovdje, djevojka se s bolestnikom upustila već u ciele razgovore i sve mu pripoviedala, kako je putovala, kako joj je na izpitu bilo, kako je u samostanu živjela i kako je sada blažena, što se riešila svega. Pripoviedaše to posve prostodušno, veselo i šaljivo te se bolestnik morade nekoliko puta nasmijati. U miljušnu licu sjalo sve od radosti i svaki put govoraše, kako želi i kako će znati naužiti se svoje mlade sreće. Lazar je jednako motrijaše. Bilo mu je neizmjerno ugodno, makar ga je kašalj dosta često napadao te je počeo osjećati nieku bol pod rebrima.

Gospodja Radićka htjede da Saša ostavi bolestnika, i da podje u „palaču“ večerati, no taj se tome uzprotivi i silom zahtievaše, da djevojka večera kod njega u sobi.

Da učini veselje domaćici, umoli je, neka i njemu štogod donese, jer da je gotovo gladan.

I tako pripremi gospodja Radićka kratku večericu kod njega. Njoj donese hladne pečenke i zamoljena sira, a njemu nareže šunke Ne kazav ništa uzme Saša njegov tanjur i izreže mu jelo te mu tako priudešeno ponudi.

— Ljubim ruke, — radostno reče, i makar bijaše bez teka, on prione jesti.

Dugo — dugo već, — možda nikada nije on doživio takoga časa. Nešto blažena uvuklo mu se u srce. I to zajedničko blagovanje, ova vesela zdrava djevojka, posve još djetinski pustopašna, — donašaše ćara i dražesti, gotovo nepoznatih dosle.

Kad se razidoše, morala je Saša pustiti, da joj poljubi ruku. Još joj nikada nije mužkarac ruke poljubio. — Sad vidim, da sam u istinu gospodična! — rekne napolak istinitim zadovoljstvom mlade institutke.

No kad je bila prieko u sestrinoj sobi, onda sklopi ruke i sa suzama u očiju požali bolestnika. — Beto — on je silno bolestan, — ah — a ja sam nahrupila kô luda u sobu. I tek onda se sjetih njega. Siromah! — Beto — hoće li ozdraviti? Kakav je žut u licu — i glas mu je nekako sav drugačiji.

— Siromah! — baš je tako bilo s mojim pokojnim Nikolom.

— Oh — mene je strah. Da umre — Beto?

— Pst — pst. Ne plaši se. Doktor je rekao, da nije pogibli, da će se nesreća odmah slučiti.

Prije no što je noćas Saša usnula, pomolila se s nekoliko otčenaša, da bude „dobrome“ Lazi bolje. Ujedno tvrdo naumi, sutra još pisati majki Agnezi u samostan, neka joj pošlje priepis jedne molitve za težko bolestne.

Sutradan, kad je oko deset sati prije podne došao doktor k bolestniku, nadje ga, gdje čita Šekspirova Romea i Juliju.

— A što čitate take stvari? — upita liečnik nezadovoljno, jer se bojaše, da ga to može uzrujati. — Sve je to pjesničko pretjerivanje.

— Oho — prekine ga živo bolestnik, — u Šekspira nema pretjerivanja. A ono baš ne znam, je li itko veličajnije mogao ikada ljubav predstaviti.

— To sve može biti! Al ciela ljubav nije vriedna toga, da si za nju kvarite živce i poremećujete pravilno kolanje krvi. Budite mirni — pa će Vam bolje biti. Napokon — ako se kojemu čuvstvu ljudskome hoće zdravlja, to se za cielo najviše hoće ljubavi.

— Prestanite — prestanite! Vi ćete mi opet doći s vašim Darvinom il Hartmannom i htjeti ljubav tumačiti tek — fiziologijskim načinom.

— No da.

— E — tu sam baš ja najkrepča negacija. Da je ljubav tek sredstvo prirode, da si uzdrži svoje vrsti, i — onda valja da ne bi ovo čuvstvo osjećali van individuji, koji su za nastavak roda najprikladniji.

— Priroda nema razbora, ona imade tek instinkt. Instinktom je znala i mogla izabrati i naći najbolje sredstvo u svoje svrhe razplodu, al nije više mogla i nemože birati i razredjivati, koje će individuje učiniti pristupačnije tome svome sredstvu. Jer tomu se hoće razsude, toga pak u nje nema. U ostalom — njoj je dosta, da to sredstvo u životu postoji. Tim već postizava svoj cilj. Njoj ništa ne škode disharmonije, što koji put nastaju. Od tih trpe samo dotični individuji. Za pojedine individuje pak ona se ne brine — njoj je glavno i sve samo vrsta. Da bi tim disharmonijama — u ostalom riedkima — trpjela vrsta, — e — onda bi si priroda

instinktom svojim brzo znala pomoći. Ovako pak ne treba. I u tom leži tragičnost ljudskoga života. Ah — al što ja — ! — Recite mi radje, jeste li već novu inhalaciju upotrebili?

Bolestnik htjede dalje još nastaviti predjašnji razgovor s doktorom u prepiranju, nu ovaj nije više nikako hotio. Kad je bio gotov s pregledanjem bolestnika i ustanovio, da je grlo nešto malo upaljeno, zabrinuo se. Još se više uznemirio, kad mu se bolestnik potužio, da ga oko rebara nešto boli.

— Vi ste se prehladili?

— Moguće, — rekne Lazo nehajno, — nije mi se jučer dalo da se odmah s večera zakopam u krevet. Eh — pak što za to? Barem je prije gotovo i svršeno sve. —

Doktor ne odvrati ništa, ali kod odlazka preporuči gospodji Radićki, neka više ne dopušta bolestniku tako dugo izbivati izvan kreveta. Tu nadodje Saša. Ona nije doktora od prije poznavala, jer je on tek zimus došao u okolicu. Saša se zbunila i zacrvenila, kad joj ga je sestra predstavila. Nije ga pravo niti pogledala. Tek kad je silazio niz stube sa sestrom, pomnije ga posmotri. „Nije liep“ — govoraše za sebe, — „i kako mi se čudnovato naklonio, pa onda odmah nastavio sa sestrom razgovor! Kao da sam još diete — a ono — mislim, da ne izgledam više djetinski. Gle — kaki je širok u plećima! Ah — i debeo vrat imade — ne — ne — nije liep. No glas mu je ugodan — pa i mlad je. Al ne — ne — meni se ne svidja.“

Al ipak podje i ona za njim i sestrom te im se pridruži, dok čekahu, da momak privede bedeviju s kolicima.

Doktor nije ni sada začeo s djevojkom govoriti, no jednako je dalje tumačio sestri, kako da kod bolestnika upotrebljava led. Saša se nešto mrgodila. Kad je sjeo

na kola i kratko kimnuo glavom u znak naklona te hitro odjurio prema aleji, — Saša prezirno složi svoja krasna crvena ustanca i promrmlja nešto kano: „medvjed“, te zapjevavši nekaku pjesmicu odjuri u svoju sobu. Poslije zapita sestru, kakve je boje kosa u doktora, ma da je znala, kakva je.

— Ta — Bog s tobom — plavokos je.

— A tako. Niesam ga zaista tačno pogledala Dakle plavokos, — meni se samo crni svidjaju.

* * *

Prve dane, što je Saša kući došla, kano da je bolest bržim korakom uzela napredovati. Liečnik je bio gotovo uvjeren, da se katastrofa približuje. Pripisivaše to u prvom redu prehladi, koju si je Lazar navukao one noći, u drugome redu pak silnoj uzrujanosti, koja je bolestnikom vladala. Čovjek je bio neprestance razmahan. Neki silni nemir mučio ga neprekidno. Lako se razsrdio i zašto god opet tronuo. Duševno razpoloženje uviek se mienjalo. Sad bi bio turoban i zlovoljan, a sad opet veseo i posve zadovoljan. Ovoj je duševnoj razigranosti odgovaralo i tjelesno stanje. Jednako se temperatura tiela brzo i nenadano mienjala. Bilo je pravilo u pravome smislu rieči skokove. Čas je burno tuklo, da su se udarci težko mogli brojiti, čas opet kô da je sasvim prestalo. U taki trenut gotovo bi mu se maglilo pred očima. Doktor je sudio iz toga, da su hektične groznice učestale i upozorio je gospodju Radićku, da se najgoremu može nadati. Dobra žena bude upravo uništena. Makar da je odavna predvidjala nesreću, sad je ipak izjava doktorova do skrajnosti porazi. Napokon — neka nada drži se i u najočajnijim zgodama i prigodama, osobito kad se tiče čovjeka draga i mila. Ona ga je držala gotovo za sina svoga. Bila je istina tek kakih osam godina starija

od njega, ali — kad je ona u kuću došla, bio je Lazar još dječarac. Tako je došla u priliku, da se još odgojem njegovim bavila. Izgubivši muža preniela je svu brigu i sav svoj mar na Lazara. Mnogim i mnogim oskudicama rado se podvrgla, samo da može laglje slati njemu novaca, dok je učio po sveučilištima. I s toga si je sada često spočitavala, da je tako radila, jer — umovala je ona: — da nije toliko po školama bio i previše učio, bio bi se možda spasao!

— I ne možete ništa učiniti? Oh — doktore — oh doktore — dajte — dajte pomozite! — vapijaše bolno prema liečniku. Kad se ovaj izmakne, bijaše joj kano da se sve s njom okreće. Saša je nadje sakritu u sobi služinskoj. Tu je čučila u kutu, lice rivala u zgužvanu preda se pregaču, i duboki uzdasi — gotovo vapaji — kidahu joj se neprestano iz grudiju. Saša morade takodjer silno zaplakati. I njoj je Lazar sa svojom dobrotom i sa svojim umom bio omilio. Ona sada ozbiljno i svečano odluči, da će više brige imati za bolestnika, da će ga dvoriti i sve mu po volji činiti. Silno milosrdje zavlada njom. Tajeći se od sestre zavjetova se tiho — tiho pred sličicom Bogorodičinom, da će izraditi krasan sag domaćoj crkvi i pješke hodočastiti u Bistricu, ako Lazar ozdravi. Ujedno se pred sv. slikom zavjeri, da će se svoje odluke, da dvori bolestnika, čvrsto držati. Spočitavala si, da je dotle za bolestnika premalo marila. Pa i jest — njoj mladoj pustopašnoj težko je bilo i gotovo zadušljivo i strahotno u sobi njegovoj. Čisto da se plašila od njegovih duboko upalih očiju i od kratkoga mu disanja. Zato se dosada uviek morala siliti, da dulje ostaje kod njega, kako je on nekoliko puta čedno i nekako strašljivo bio zamolio. Boljelo ju sada to i stidila se, da ga je toliko-puta ostavljala sama samcata.

*

Od toga dana posve je radila prema svojoj odluci. Svako jutro, poslije kako bi bolestnik s pomoću šogorice ustao iz kreveta i sjeo u svoj naslonjač, odmah bi Saša došla k njemu i ostajala po cio dan. Davaše mu liekove, pomagaše mu kod inhalacije, vodijaše ga po sobi, da se sprodje, ljubko ga sileći uz to, da se jače na nju nasloni, jer on tek da je se doticaše. Čitala mu je iz najdražih knjiga, a jer je izvanredno ljubio glazbu, dade u njegovu sobu prenieti glasovir i tu bi mu sate i sate izvadjala najmilije komade. Da ne bude u vrieme blagovanja sam, nagovori sestru, da je odsad odredila, da se objeduje i večerava u njegovoj sobi.

Lazar je bio s toga čisto blažen. Ta on ljubljaše Sašu od prvoga dana. Njezina mila mlada pojava posve ga občarala. Sve one slike, što mu je požudna mašta stvarala o ljepoti ženskoj, sve uspomene o ikada vidjenom a liepome, kano da su u pogledu na nju oživljivale u duši njegovoj. Njezina slika jednako lebdijaše pred duhom njegovim i u srcu jednako mu ključala želja, da je poljubi, da je se dotakne — ah — da je svojom nazove. Bilo je tako već od od prve noći. Videći je, kako je s njim ljubazna i dobra, kako to još ni jedna žena s njim ne bijaše, on je gotovo osjećao nešto kano nadu. Dašto pomišljajući onda na svoju bolest njega se hvataše očaj i priznavao je sam sebi, kako je nemoguće, da se djevojka u njega zaljubi. Kad uz to Saša nije toliko često dolazila k njemu, kako on željaše, još je više sumnjao u sreću svoju. I tako jednako kolebaše. Neprestance se trzao medju svojim čeznućem, sliepom nadom i medju očajem i šaputom razbora, koji mu svjetovaše, da se svega odrekne. Ovo stanje činilo je njega ovakova, da je liečnik onako govorio gospodji Radićki.

Kad je dakle Saša poslije doktorove izjave učestala sa svojim posjetima, šta više, kad je gotovo sve vieme kod njega bivala i bila pravi angjeo za njega — onda nije bilo granica njegovoj sreći. Njezina blizina sama po sebi godila mu je i on je uživao od nje, požudno uvlačeći u se cijelu joj pojavu i svaki joj mig i svaki kret i svaku rieč. Istom pak dobrota i saučešće, kojim ga susretaše i dvoraše, činjahu ga blaženim. Kojiput tek što nije blagoslivao svoju bolest, koja mu je take sreće donesla. Dakako višeputa, kad bi mu u tielu teže i mučnije bivalo, proklinjao je tu strašnu bolest i želio smrt, no — trebalo je istom, da ga Saša pogleda i da rekne koju dobru veselu rieč, on bi opet strpljeno boli i težke misli podnašao pa se opajao milotom njezine prikaze i njezine blizine.

Što je dulje trajalo ovo vrieme, to je bolestniku nekako bolje bivalo. On se na očigled oporavljao. Groznicâ s večera gotovo nestalo, mučile su ga tek iz jutra. Isto nije se noću toliko znojio. U njega samoga stala svitati nada. I kako je prije bio dosta nehajan sprem liečnikovih propisa te uzimao liekove tek da udovolji šogoricu i da si bolove oslabi, sad je sam najbrižljivije pazio, da sve učini, što je liečnik rekao. Ta — za prvo uzimaše liekove većinom iz Sašine ruke, a drugo, on je sada želio živjeti — živjeti — živjeti! Ta — Sašinoj se ljubavi nadao i tim da će ipak postignuti onu sreću, za kojom je od mladosti toli žedno čeznuo. Ovo blagoslovno djelovanje Sašine blizine učini, da se i sestra i doktor ne opirahu tome. Liečnik je istina Sašu upozorio, neka se čuva, jer su tuberkuli prenosni i izbroji joj sve, na što imade paziti. No — ona se tek nasmije. U istinu nije se plašila pogibli u svojoj mladoj bezbrižnosti, a osim toga zavladao njom neki entuzijazam milosrdja i dobra

djela — a napokon i sam bolestnik bio joj svakim danom miliji i draži.

Jednoga dana dodje doktor Maslinović baš u čas, kad je Lazar objedovao. Saša je bila kod njega i — više od medjusobne šale hranila ga. Da kuša, nije li prevruća juha, uzela je ona prvu žlicu, tako i kod drugoga jela, — dapače uzela je i poslije bolestnika viljušku u usta i onda se obrisala u istu salvetku.

— Što radite za Boga? — kliknu liečnik i bio je sav blied u licu te skočio sa svoga mjesta.

Djevojka porumeni i pogleda zadivljeno doktora.

— Pa što? Tako mi uviek radimo, odvrati onda, ne mogavši još uviek sakriti svoje zbunjenosti. U glasu doktorovu bilo je toliko brige, toliko nečesa neobična, da je bila posve uzbudjena. U jedan čas kano da je nešto pogodila. Nešto joj u nutrašnjosti govoraše, da taj uzklik ne bijaše tek zabrinutost liečnikova niti tek izljev opreznosti. Ona morade izaći iz sobe, ma da nije znala, zašto tako čini. I nije se usudila, da bude kod doktorova odlazka.

No sada je liečnik udesio svoje posjete tako, da je uviek ili barem redovno prisutan bio ma kojemu obroku blagovanja.

— Vi ne činite više onako — zar ne? — reče joj jednoč kod odlazka, kad ga je umjesto sestre izpratila. Kod toga mu je glas drktao.

— Ne — ili da Vam pravo kažem — kojiput da, — siromah Lazar voli jesti, ako ja s njim jedem. Višeputa ga samo tako mogu skloniti, da uzme štogod.

— Al Vi ne smijete. To je gotova pogibao. Što mislite Vi? Obećajte mi, da ne ćete više nikada, — i on joj pruži ruku.

— Zar Vam je toliko stalo do toga? — koketljivo odvrati Saša.

— Kako ne za Boga — ta možete od njega primiti bolest.

— No — pa? — Bar ću mlada umrieti!

— Ha — ha — ha! To Vi samo tako! Ja Vas molim tek, ne činite više. — Molim Vas.

Saša mu pruži ruku — i on bude u široku licu dosta tvrdih crta nekako sav mekan te se brzo prigne i letimice joj poljubi ruku. A onda otrči dolje k svojoj kočijici. Saši toga dana nije više i ovaj razgovor i ovaj neobični izraz u doktorovu licu iz pameti izašao. Na ruci kô da je na večer još osjećala cjelov. Kod bolestnika bijaše raztresena i nikako nije mogla zapasti u svoje obično drago čavrljanje, s kojim je inače Lazara u toliko i zabavljala i začaravala. Najzad je sjela ka glasoviru i uzela izvadjati neku Šumanovu pjesmu. Divno je odigrala. Lazar zapadne u silni entuzijazam, i tako nije spazio njeno raztreseno u daljinu poziruće lice.

Od poslije toga dogadjaja pratila je gotovo svaki dan doktora kod odlazka i svaki dan se kakav takav razgovor medju njima razpleo. Sama je opazila neku promjenu u svome obćenju i postupanju sa bolestnikom. Spočitavaše si to. Mučila ju gotovo savjest. I mlada kako je bila, ona se čisto tužila sa vjerolomstva. Akoprem prije nikada nije pomislila na ljubav za Lazara, sad joj dodje sumnja, nije li ona tako dobra i požrtvovna spram njega bila iz ljubavi? Da — da — takom ljubavi dokazala bi, da se ne zaljubljuje u vanjštinu i u pogodnosti dobre udaje, kako to obično djevojke čine, ona bi svojom ljubavi pokazala, da zbilja idealno osjeća. No ma što smišljala i ma kako se uvjeravala, lik doktorov jednako joj lebdio pred očima i sprečavao joj, da bude s bolestnikom onakova, kako je htjela da bude. Od sada se i pomno čuvala, da jede s njim zajedno istom žlicom.

A nije tako iz bojazni i brige radila, tek joj je drago bilo, da radi po volji njegovoj — doktorovoj.

Bolestnik svega toga nije opažao. On je sav ugreznuo u silne gorostasne osjećaje ljubavi. Sve sanje iz prvih dana mladosti opet su oživjele i sva ova duga mnogogodišnja strast sad se tek pravo razvila i razširila, kad je osjećao za biće, koje mu je dobro i koje ga usrećuje svojom blizinom i svojom sućuti. Za to u koliko opažaše promjenu u Saše, on je bio gotov, da to tumači sebi na hasnu. Sad je želja za životom jače no igda prije izbila, i ta mu je želja povraćala izgubljenu gotovo već energiju. Tek se nije usudio, da se izjavi. Plaha mu duša zazirala od toga. U najdubljoj dubini ipak je kojiput zavrtio i grizao crv sumnje. „Kako će mene — ta nije moguće — pak i čemu?“ — I u taki čas protrnuo bi od boli srca, no odmah se utješio, da je idealnoj duši — mladoj djevojačkoj duši — i taka ljubav moguća. „— Pa da me uzme, i onda — od tuge za mnom brzo da me sliedi!“ — šaptao mu egoizam prave silne ljubavi mužkaračke.

I tu ga je ljubomor stao mučiti. Pomisao, da bi Saša i u slučaju povoljnom po njega ipak još poslije mogla drugoga koga uzeti, — bijaše mu strašna. Ta — već je sada bio ljubomoran na svaki cvietak, što ga djevojka milovaše, bio je ljubomoran na sestru joj, bio je ljubomoran na svaki časak, što ga djevojka dalje od njega sprovadjaše. Za čudo na doktora nije bio ljubomoran. Dašto — brojio je trenuti, što ih Saša sprovodi s doktorom, no opet — nikada mu ne dodje misao, da bi mu baš doktor mogao oteti Sašu. Tako ga je držao nesposobna za ljubav. No kad je jednoga dana mjesto Maslinovića došao stari kupalištni liečnik, bilo mu je ipak milo. Saša naprotiv probliedi.

— A gdje je naš doktor? — pitaše bezazleno. Starac odvrati, da je doktor Maslinović nekud odputovao na četrnaest dana a dotle da će ga on zamjenjivati kod bolestnika. Lazo je bio posve zadovoljan s tim. Saša pak zapadne u silni nemir. Čas je zasjajila u duši njenoj, neka svjetlost i radost, čas opet bude silno tužna i mučio je strah. Najzad — treći il četvrti dan silno je čeznula, da se doktor povrati. Svud joj bijaše prazno, sve joj nešto falilo. Gotovo da je u obrazima upala i postala bljedja. Neizrečeno polagano odmicahu joj se dani. Da si olakša, udaraše gotovo cieli dan po klaviru. Lazo je bio od toga sav sretan

Deseti dan došao doktor. Saša je bila baš u vrtu, kad je spazila jednoprežna kolica, kako staju pred dvorcem i visoko se snažno tielo doktorovo iz njih prti. Veselo pojuri prema dvorištu i iz daleka dovikne doktoru: „Dobro jutro!“ — I njegovo je široko lice sjalo od zadovoljstva. Okrene se k njoj i baci uzde od sebe te ravno pokroči k djevojci.

— Dakle ipak jednoč dodjoste? A molim Vas, gdje bijaste? I ode taj čovjek i ne kaže ništa, — rekne mu Saša, dok je on htio da joj poljubi ruku.

— Bio sam kod kuće — kod majke. Imao sam posla, — a u jedared bude inače sasma sigurni doktor nekako smeten. — Dobro da upravo Vas prvu nadjoh — uzme dalje, još uviek zbunjeno. — Znadete li, po što sam išao kući? — Ajd'mo u vrt.

— Odkuda da ja znadem! — odvrati mu ona idući za njim k vrataščima vrta.

— Rado bih se ženiti, — pa sam išao kući k materi, da se dogovorim i da sve potrebne izprave nabavim.

— Vi se ženite? — zadivljeno, no i taj mah odmah prestrašeno klikne Saša.

— No da — namjeravam. Ah — što ću tu okolišati, — ja Vam ne znam govoriti i odkrivati ljubavi. Niesam imao vremena, da se tome naučim. No — Sašo — ja bih želio, da mi Vi budete ženom!

— Ja? — još više zadivljeno klikne djevojka i stane baš pred sjenicom jorgovana. — Ja dakle? — — Zbilja? — i zbunjeni i veseli i zasramljeni smiešak zasjao cielim divnim licem, koje je do čela zacrvenilo. — Al kako to? — nastavi još uviek zbunjena.

— Ta — želim tako — dakle ako hoćete, da kažem ja Vas ljubim! — A hoćete li Vi?

— Ja? — i zastidjeno sakrije glavicu u obje ruke. I plač i smieh u isti čas provališe iz grudiju. — Pitajte sestru! — izmuca onda nekako.

— Ne uzimljem ja sestre, no Vas!

— Ah — što se mene tiče! — i blažena sakrije lice u njegova široka prsa. On se tek nježno dodirne ustima kose joj i onda je primi za ruku i tako podjoše tražiti sestru.

Gospodja Radićka nije od sreće i zadovoljstva znala, kud bi se djela, kad joj je doktor sve izpričao.

— Dakako — dakako! Mlada je još — ali i ja se mlada udadoh. — Dakako — dakako! — klicaše jednako. I ne misleći ni na što više odjuri ravno k Lazaru.

— Dakle imademo u kući prosca. Dapače zaruke! Pomisli — doktor i Saša — sporazumjeli se. Baš sam sretna! — i Bog zna kako dugo i što još sve ne bi bila dobra žena izbajala, da nije zamietila, kako Lazar u svome naslonjaču na uznak pada, kako zatvara oči i u žutome i bliedome licu još više žut i još više blied biva.

— Za Boga! — klikne prestrašeno gospodja Radićka. Taj čas pokaže se na vratima doktor sa Sašom. Niesu još ništa znali, no Saša nekim instinktivnim po-

gadjanjem i nježnošću duše pusti doktorovu ruku i odloži je od pasa.

— Što je? — pitaše doktor zabrinuto, videći bolestnika u bezsvjestici.

Gospodja Radićka izpripovjedi mu, što se zbilo.

— Oh — što ste mu išli govoriti! On je ljubljaše, dakako — on je ljubljaše! — krikne doktor i pohiti k bolestniku.

Saša probliedi. Bude joj strašno težko. Prvi joj korak k blaženstvu ljubavi bude zastrt dugom — dugom sjenom.

I ona radost — ona velika radost, da ljubi, koja joj malo prije izpunjaše svu dušu, sad je morala mjesto ustupiti silnoj tuzi, sastavljenoj od sućuti, od sumnje — od straha za život bolestnikov. Tek jedan čas pošlo je doktoru za rukom, da joj kod objeda izmami bezbrižni veseli smieh i da joj odvrati misli od biednoga Lazara.

Kad je doktor otišao, bude joj još teže. Ona se krivila s izdajstva, plakala je i držala se ubicom siromašnog Lazara:

„Bila sam s njim dobra, — zaljubio se u mene — jednako sam kod njega boravila, — tajila sam pred njim svoje osjećaje za doktora, — oh — ja sam griešna — ja sam kriva!“ — govoraše sama sebi i nije smjela k njemu ići u sobu.

Lazaru medjutim bivalo sve gore. Na večer je bio tako slab, da su ga morali u krevet prenieti. Groznica nije više ni prestala. Doktor je došao drugo jutro rano i konstatovao, da je nastupila nagla sušica u najvećem stepenu.

— Dakle — doktore — ja čestitam! — uzme slabim glasom i pruži prama Maslinoviću desnicu. — Meni se čini — mi izmienismo naše nazore o ljubavi.

— Pustite — prijatelju — sve take razgovore i sve take misli. Sve Vas to uzrujava — nepotrebno uzrujava.

— Ah — sada — što mi je sada još! — i biedni čovjek zaplače gorko, da je suza za suzom potekla niz obraze i da je jecao kao nejako diete. — Zašto su još i ove obsjene bile? Na smrt bolestan bez izlaza iz te nevolje, — naružen od bolesti, — i sve to ništa ne čini: — ova glupa sila prirodna, ova ljubav — još mi mira ne daje, — još mi se u dušu uvukla — još, — a tielo je takovo, da ljubiti ne može niti smije! — Zašto? — Daje mi u jedan mah i tu svoju ljubav, njoj jedinoj koristnu, i napuni mi pluća tuberkulama! Zašto?

— Zašto? — e moj gospodine! Nije u obće vriedno stavljati ovo pitanje, da li ga Vi sad stavljali na prirodu ili na ono u životu našem, što je na vlas slično staromu udesu. No — molim Vas, umirite se.

Ali bolestnik se nije umirio. Tielo mu ništili tuberkuli, a dušu bol i jad s nesretne ljubavi. I ljubomor — i tuga s izgubljenih nada — i neuslišano čeznuće — sve mu to hujilo i brujilo nutarnjošću i lomilo mu dušu.

Četrnaest dana kasnije ležao je na odru. I sad mu još nije s lica izčezla bol.

*
* *

Dugo je trajalo, dok je mogao doktor sa Sašom zapodjenuti rieč o svojim zarukama. Kad bi istom što iz daleka natuknuo, ona bi ga bolnim suznim pogledom zamolila, da prestane. Najposlije pô godine kasnije činilo se, kao da se prilično umirila. Sestra joj bila sva sretna s toga. Jednog zimskog dana sjedio je kod njih kao obično doktor. Saša nije više imala na sebi svoje crno odielo. Bila je predivne volje. Ljubav za svoga zaručnika činjaše je presretnom. Ove večeri htjela je da ga iznenadi, pa se osobito koketno odjenula. — Metnula je na se istu odjeću, koju je imala, kad se ono u vrtu izjaviše.

Doktor nije odmah pogodio njezinu namjeru, tek mu je zapelo za oči, da je Saša mnogo slabija no što je u ljetu bila. Odjeća joj u rukavima i na prsima mnogo šira bila. Videći je veselu, kako dugo — dugo već nije bila, on se dosjeti, da bi zgodno bilo opet štogod napomenuti glede svojih zaruka i možda — dan svatova opredieliti.

— Sašo — bih li smio danas nešto kazati? — i prigne se glavom k njoj.

— Vi pitate? Ah — kakav ste zaboravan! Zar ne prepoznajete odjeće? kako sretna bijah onaj čas!

— Dakle — ja želim, da mi kažete, kad se mogu nadati, da mi bude dozvoljeno misliti na vjenčani dan?

— Ljubite li me jošte? — i ona zaplače u ruke te se privine k njemu.

Gospodja Radićka izadje iz sobe. Doktor pitajući tek „kada — kada?“ — privine djevojku k sebi i poljubi je. Prvi njihov cjelov!

Saša se silno od toga uzbuni. Sladko čuvstvo i vruća strast postruje joj tielom. Ona drktaše. U jedared osjeti neku ne preveliku bol u grudima. Morala se izkašljati. Bacila je krv. Doktor prestrašeno uzme džepni rubac i stavi joj ga pred usta. Bijaše mu strašno. U jednoj mu sekundi hiljadu kobnih slutnja projuri glavom.

— Ah — nije ništa! — i ona se ljubko nasmieši i ovije biele laktove oko čvrstoga mu vrata.

Nekoliko sati kasnije sjedio je doktor u svojoj sobi. Pred njim bijaše sitnozor. Pokraj sitnozora ležaže okrvavljeni rubac. Doktor držaže u ruci četverouglasto stakalce, polito glicerinom, i nastojaše, da metne na nj komadiće, sastrugane iz krvavih mjesta na rubcu. No — ruka mu drktaše. Tad se svlada. Bio je sada samo učenjak, koji iztražuje. Kad je preparat bio gotov, stavi ga

pod sitnozor i gledaše na leću. Dugo je gledao, — dva tri puta ponovio je preparate.

— Jest — jest — to su bacili! — rekne sam sebi odlučno i čvrsto, kao da nije najstrašniju osudu sam sebi izrekao. I samo časak još mogaše ostati hladni učenjak. Onda provali čuvstvo — i on prebacivši glavom pred njim stojeći sitnozor zapadne u muklo težko jecanje. Silni jaki čovjek tresao se od muke i plača kano nejako diete. Kad je prva navala boli jenjala, onda si i on stavljao pitanja poput pokojnoga Lazara. Nije ga njegov moderni učenjački racionalizam od toga obranio.

— Moram joj se diviti — toj bezsvjestnoj prirodi, kojom je genijalnošću uredila, da svoju želju i volju stvaranja izvadja. Tek dodir je dovoljan, pa joj njezin mili bacil nadje novu domovinu. Kojom ga je bujnosti nadielila! Što je briga, da si tim ine pojedine stvorove uništuje. Bacil il čovjek — sve joj je jednako vriedno. Prosta gljivica — i biće, koje osjeća i ćuti. Koliko gluposti u tome! Genijalna si i glupa si, prirodo, u isti mah! Jer inače — kako bi taka bila i zašto?

Ah — on je strašno trpio, a znanost njegova nije mu utjehe davala. Možebit bi bio s većom sigurnosti uzeo u ruke Predohlovu „Poviest tuberkula“ i pustio je iz ruke s većom nadom, da se je sjetio stare — stare jedne knjižice, koju mu je majka ostavila, i na kojoj je u sredini kožnih korica utisnut bio zlatni križ! —

Srce mu puklo.

(Poviest jednoga sela.)

Više godina poslije, što mi je nesretni drug moj Pero kazivao poviest biedne Naje, zapao sam od slučaja u Najino selo. I preko volje zadržim se u bližnjoj okolici dulje, no što sam u prvi kraj bio mislio. Kraj mi se veoma svidjao. Ubava brdovita okolica sa prostranim dolinama, gustim šumama, bistrom vodom, posve me osvojila. Omilio mi takodjer puk sa svojom liepom nošnjom, još ljepšim govorom, sa svojima drevnim običajima i svojom gostoljubivošću. A najviše morao sam se diviti ljepoti žena, kojih plemenito držanje u dugim bielim skutima izazivaše uviek u meni spomen na Doré-ove biblijske slike. Pa i zbilja — odličnom ljepotom lica, plemenitim stasom i slikovitom svojom nošnjom čisto začaravahu čovjeka. Podsjećahu gotovo u pojavi svojoj na vrući bajni iztok ili opet na pravilne ljepote klasičnoga svieta. Niesam skoro vidio tako krasnih žena — po gotovo ne u seljačkom svietu. No — nije sada o tome govora.

Tu u Najinu selu, il kako mu ime — u Radosavcima, upoznam se s Timotijom Todorovićem, čovjekom kojega nikada ne zaboravih. Bilo je to odmah prve večeri. Usred sela stajaše mu kuća zidanica, liepo uredjena i čisto okrečana. Pred kućom spazim zasadjen

drvored platana, a nuz dvorište do suša dizala se bielo i zeleno oličena ograda.

Preko stupića ograde vidjelo se u dvorište, koje je u dielu pred kućom bilo zasadjeno svakakim divnim cviećem. I redovi se oleandara opažali. Zanimalo me, kako usred toga sela eto u jedared take kuće s takom gospodskom uredbom i čistoćom gradskih zaselaka. Čisto sam pak u čudu bio, kad mi oko spazi medju cviećem dapače neku grčku mitologijsku figuru.

— Tražite l' Vi koga? — progovori mi u to netko pokraj mene. Obazrem se i preda mnom stajaše krasna posve još mlada djevojka, visoka u tielu i garava u licu, odjevena na gradsku ali ukusnom jednostavnosti. Krupne crne oči više obiestno no znalično počivahu na meni. Poklonim joj se i izpričam se, govoreći istom štogod.

— Mislila sam, da hoćete k otcu. Pa izvolite, — njemu će biti za cielo osobito milo.

Ni sâm ne znam, što odvratih i što mišljah, tek znadem, da sam za čas išao uzporedo s liepom djevojkom po dvorištu, a onda po vrtu, dok najzad nadjosmo otca.

Sjedio je on u vrtnoj sjenici, pušeći iz duga čibuka i čitajući iz neke debele knjižice, uvezane u žutu kožu. Bijaše to čovjek starac, duge siede kose i isto take brade. Imao je na sebi ljetno platneno odielo, široko i dugo. U prvi mah mišljah, da je svećenik. Lice mu je imalo zbilja nešto od tipa, kojim se odlikuje svećenstvo pravoslavne crkve. Neku apostolsku blagost nosile su crte lica u sebi, a odlikovahu se pravilnošću, mirom i zdravljem, ma da niesu obrazi bili precrveni i suviše izhranjeni. Tek mu je kćerka rekla, da je neki strani gospodin došao, a on već skočio od klupe i ljubazno me primio prije no što sam rekao, tko sam i što sam.

Nije trajalo pô sata, a meni je već bilo, kano da sam kod kuće i kao da se razgovaram sa davnim znancem. Bio je to čovjek uman i naobražen, pun puncat znanja i mnogoga čitanja i mnogih misli, kako to samo seoska samoća dopušta čovjeku. Bavio se gospodareći na svom ne premalenom posjedu. Rodio se u ovom selu, a otac mu bijaše ovdje nekoč i parohom. I on bijaše odredjen, da uči za svećenika — dapače za kalugjera. Zato je učio takodjer pravo. No — u tome ga zatekla godina četrdesetosma. I on mjesto da se zaredi, pohrli pod banov barjak. Kad se rat svršio, nije mu se više dalo da poprimi predjašnji cilj, a jer mu je otac namro liepu sermiju od blizu stotinu lanaca sa zidanom prostranom kućom, on ostane u selu i lati se gospodarenja. Reče mi, da je tako uradio nešto s toga, što ga je izlaz pokreta četrdesetosme silno ozlovoljio, a nešto, jer je ljubio to svoje selo, kako ljubi diete svoju majku.

— Taki sam, što ćete! Možete držati, da sam dokazao time neku lienost, eh — al ja opet znadem, da nema za mene veće radosti i sladjega užitka, nego kad eto — sjedim ovdje pod svojom starom lipom tu u vrtu svome, i čitam moga Branka. Eh — slavno Vam je to gospodine moj! S Puškinom govorim: „Ja tvoj! — ljublju sej temnij sad, s jego prohladoj i cvjetami.“ —

— Dakako — nije više ovdje onako dobro, kako je nekoč bilo — ubili su nam selo! — uzme za čas. Pa kad sam spomenuo poviest Najinu, onda se starac posve dao u jadikovke i stao pripoviedati, kako je sada sa selom. Drugi dan još uvjerio sam se, da starac nije pretjeravao.

„Nova mjera“, t. j. komasacija i segregacija, — izpala je po narod, da ne može gore. Svud naokolo sela zasio „spahija“ — vlastelin. Pokraj sela bile su

najbujnije livade i najrodnije njive. Prije mjere bile su u najvećem dielu seljačke, — poslije mjere dobio sve vlastelin. Seljacima se dalo polje na sat vožnje daleko. — Pašnjake su i šume razdielili tako, da su seljaci dobili na pašu gole pjeskovite pustače, da im se u račun uzela svaka najmanja krpa tratine u selu, da su im za šume dali najvećim dielom one, što ih je vlastelin izsjekao ili pak onake, koje su daleko u planini, do kojih bi i sam djavo težko došao. Gotovo da izgubiš glavu, da onamo podješ po drva, tako su nedohodne od zlih putova i gudura.

Sviet je silno patio. Privikao na svoje lako gospodarenje od prije, nije se nikako mogao snaći u novim prilikama. Od tuda bieda još veća. No i ne gledeći na sve druge jade, — od same je nove mjere trpio narod toliko, da je Bogu plakati. Tek preleti kokoš preko plota il izmakne tele iz obora ili preskoči brav ogradu — eto ti ga na — mora ravno na vlasteosku zemlju. A tu se vječno hvata, strielja, pred oblast sviet vucari i svakako radi. Dužno je već cielo selo na poljskim štetama i šumskim kvarovima na hiljade i hiljade vlastelinstvu. A opet ne možeš da se ugneš šteti, — tako leži posjed vlastelinski. Osim toga bije ih jad i nevolja poradi paše i zbog drva. Tu su posve ostavljeni na milost i nemilost vlastelinstvu. Moraju od njega kupovati paše, ako hoće da drže blago. Isto je i s drvima. Tako se ljudi sve više zadužuju kod spahije. Da mogu odplatiti, moraju u ljetu u vrieme žetve preuzeti posao kositbe te prije no što mogu svoje žito spremiti, moraju na vlastelinsku zemlju. Baš kao još u vrieme podaničtva! I kod toga svega još — izgleda uviek ovaka prodana i skupo plaćena paša kano milost „spahiluka“. Neka je koji seljak pao u nemilost kojega biruša il poljara ili neka je kriv kakvoj poljskoj šteti, onda mu se ne da paše, pa ma

koju svotu nudjao. Tako nije istom jedna kuća, koja je morala napustiti timarenje blaga, jer spahija nije htio dati paše — a na obćinskom pašnjaku nije se marše moglo prehraniti. A proti svemu tome ne možeš da se potužiš. Tko što kaže, onaj istom prodje zlo. Vlastelinski ljudi odmah javljaju na sud ili na podžupaniju, te čovjek jadnik ni kriv ni dužan mora da pred gospodom odgovara kano kaki buntovnik.

— Ta šta ćete — gospodine moj — uzme živahno starac i liepe mu se oči zakriesiše od jada i ljutosti — šta ćete — i mene su starca vukli već tri puta pred sud, bajage da bunim ljude, a sve za to, što sam ovdje medju četiri svoja zida rekao, da je gore sada no je ikada bilo pod podaničtvom i da je prava grjehota učinjena s ovom novom mjerom. A opet — zakon nije htio, da se narod ubije. Valja da se htjelo pomoći, a ne ubiti ljude. — I zatoVam se boje i plaše ljudi gotovo već svoje sjene, — nastavljaše starac kod večere, kod koje sam morao ostati. — Još je gore sada — od kako je preuzeo vrhovnu upravu cieloga spahiluka odvjetnik Remaj, onaj isti, koji je nekoč vodio parnicu za vlastelinstvo. Pod njim gore — no što je bilo neposredno poslije pobune sela. Dao mu spahija svu moć. Mislilo se naime, da se sviet jednako još opire. Česte poljske štete tumačile se kano hotomični upadi. Rekli službenici spahiji, da ljudi namjerice tako rade. A Remaj je čovjek silovit, energičan i pod živu glavu ne trpi nas — „jadne Race." Odmah prve mjesece počeo je silno progoniti sve, koji su se kod pobune iztakli. Ni jedan nije smio dobiti nit je mogao kupiti ma i jedne slamice od vlastelinstva. Koji u najmanjoj sumnji stajahu, one proganjaše svakojakim načinom. A svaki najmanji odpor — ah što — svaka najnedužnija ali nepoćudna rieč dosta mu je, da čini kaznene prijave. Sve to — da

ljude prestraši, kako je sam priznao. Da bude sigurniji u svome poslu, on si je našao posebne ljude, koji mu sve dojavljuju. Seljake, koji bi uz njega pristali i proti svojim ljudima svjedočili, nagradjivao bi ili oprostom dugovina ili podavanjem najbolje paše ili najmom krčme — ma svakako. Nema dana, da ne bi na koga toga u selo stigao poziv od suda il oblasti — a sve to tuži Remaj. Osim toga utjeruju se svakaki stari dugovi, drže se neprestance likvidacije i šumskih šteta i starih svakakih podavanja — ah — radi se svašta.

— A kako i što narod? — upitam ga.

— E što će jadna raja! Vidi se svakome na licu, da je jadan, nezadovoljan — al što će, — sve je prestrašeno — sve se boji. Zahvatio ljude neki očaj — neka pustoš u srcu. — I ne tek da se brani i da bar u pravu svome ne popušta, — al — ima ih već silesija, koji govore, bit će najbolje sve pustiti i s Remajem se pogoditi. Napokon vide, — onima ide dobro, koji su njegovi. A tako šta kvari duše. — U istinu — dakako — svima je zlo.

— Pa zar se posve zaboravila prolita krv?

— Manite se — ta onaj Nedeljković, što mu spomenuste djevojku — siroticu Naju, — on je danas prvi pouzdanik Remajev u selu. A sve to — jer mu je Remaj dozvolio, da može krčmu držati. Tako isto mnogi drugi. Ah — uviek su ludi bili! Ne bi bila mjera tako zlo i naopako po njih izpala, da su tek nešto pametni bili. Ali — najprvo, kad se pronio glas, da će biti komasacija i segregacija, niesu htjeli ništa čuti o tom. „Sve je naše — od jednoga kraja do drugoga. Milostivni car dao nam je tako godine četrdesetosme.“ I uzalud im ja govorah: „Ljudi božji — nije tako, bit će najbolje, da se prije pravde nagodimo. Vlastelin, da ne bude

parnice i da što prije uredi svoj posjed, rado će s nama ugovarati i pustiti nam izbor zemlje.“ I rekao sam im, da je tako bilo već u nekojim drugim selima vlastelinstva.

Ali ne — našli se pametniji ljudi i bolji prijatelji puku i učili ga: „Ne — ne nagadjajte se. Vlastelin ne smije tako činiti. Patenti niesu zakon. Ne nagadjajte se!“ A mene izvikali izdajicom i podkupljenom, prodanom mješinom, te me stavili uz bok domaćemu parohu, bilježniku i drugim gazdama, koji su po što po to uz vlastelina držali, jer su znali, da će se kod mjere za njih skrbiti, — a za selo ih nije briga. Tako se ja još sramote dostao. No — za to koje kako, ali jao i naopako, što je od mjere postalo! Parnica trajaše dugo, vlastelin je dobije, kako i morade biti, — a za tehničku osnovu, izradjenu po njegovu mjerniku, pobrinuo se, da je sud odobri. Seljaci su mislili, da će najbolje proći, ako nikakvom uredovanju ne prisustvuju. Tako su ih naučili mudri im savjetnici. Ja sam opet podigao svoj glas. Kažem im: „— moji ljudi, sad je gotovo; bit će mjere, tu nije više spasa, — dajte sada barem gledajte, da vam bude izmjereno onako, kako je pravo.“ Al ne — ne slušaju oni. Ne idu ni blizu, a mjernik radi, kako hoće i ono nešto podkupljenih obćinara sve prima i odobrava u ime svoje i u ime obćine. I onda dodje do katastrofe. I mene su poslije zatvorili, tobož, — ja sam ljude bunio i nagovarao na odpor. A nije bilo istina, — odgovarao sam ih, kako ih i sada učim, neka se ne daju previše — ili bolje — neka se nikako ne daju toliko u ruke Remajeve. Predložio sam im, da ćemo gdje drugdje uzeti paše il ćemo u glavnome uvesti timarenje u štali, samo da ne ovisimo od njegove milosti, koja nas skupo stoji. Često mora propasti seljaku žito na polju, jer mora prije na vlastelinsko polje, samo

da se rieši duga od paše i da si osigura pašu za buduće ljeto. A gdje su još onda — njegove zakupnine! Sviet voli starim svojim njivama — pa ih uzimlje barem u zakup — i tako mu se gomila dug. Treba sviet da promieni način svoga gospodarenja — i onda će moći živjeti bar u nekoj neodvisnosti. A briga nas onda za vlastelina!

— No — gospodine — ja mislim, ipak će najbolje biti, ako seljaci sa vlastelinstvom budu živjeli u miru i slozi. Napokon jedan je o drugoga vezan. Najbolje je prijateljstvo. Onda je lako za one neodklonive sukobe.

— Da — da! — prekine me živo starac. — Ali sve to nije moguće, jer je mjera tako izvedena, da će vlastelin uništiti selo, ako mu se ljudi sami još preko toga dadu u vlast. Ta — velim Vam — nesretna ova paša u njega i ovo zakupljivanje njegovih zemalja ubija ljude. Sviet se danomice više zadužuje kod njega. Imade na desetke već seljaka, kojima se dao vlastelin radi dugova uknjižiti. E — da taj njegov Remaj ima poštenih namjera, još bi kako tako bilo, ali se sustavno oko toga radi, da selo bude uviek u ovisnosti od vlastelinstva. A to mu lako ide za rukom. I ubit će ljude — ubit će ih! A mene to boli — ja ljubim svoje selo i svoje ljude.

Htjedoh ga prekinuti i reći mu, da su to tek njegove predmnjeve, no rieči su mu glasile tako istinito osjećane i nešto je u njima bilo, da mu ne mogoh protusloviti.

— Bojim se, da Remaj ide baš za tim, kako će iz tih jadnih seljaka da učini svoje naseljenike — težake, da uzmogne imati sigurne radne sile, kojih ovdje nema. Da — da — gospodine, to je tek moja predmnjeva i ja ne tvrdim, da je tako. Sačuvao me Bog! Možda u istinu ne ide danas još za tim. S vremenom će doći za

cielo do toga. Ali danas već mogu tvrditi, da namjerice nastoji selo zatrti i ljude što više pod svoju uzdu zapregnuti. Sve to radi, da laglje postizava svoje probitke. Sirotinja gotovo roblje — za svė ga imaš. Zato on zastrašuje, zato ne dopušta, da se itko pomogne bez njegove pomoći, zato kvari, kupuje i podmićuje ljude. Eh — ta upravo je jučer došlo. Kani dvie stvari izvesti. I doći će ovih dana ovamo. Pogovara se, da će i sam vlastelin doći.

— A što kani?

— Želi prvo, da obćina odstupi jedan dio svoje šume. Taj je dio još jedini bar nešto vriedan: mlada šuma Vlastelin misli, da mu je najzgodnije u njoj da uredi ogradjeni zvjerinjak za jelene, sove i divlje svinje. Remaj dakle nagovara ljude, da mu šumu odstupe. Najprvo im ponudio u zamjenu neki pašnjak. Ljudi naravno odmah privoljeli, do paše im je najviše, a za šumu niesu mnogo marili, jer nije oblast dozvolila, da se sad već sieče. No Remaj učini račun bez gospodara. Županija nije dozvolila zamjene, osim da bude šuma za šumu. Dašto — Remaj se brzo snadje. Ponudi sada šumu. No — ne pitajte, kakovu, nit pitajte, gdje je. Sad vabi, nagovara, zastrašuje ljude, samo da privole. On će tako postići dvoje. Imat će zvjerinjak — i ljudi će opet biti bez šume obćinske. — No — slušajte tek drugo! Pusta Gejzahaz izvrgnuta je vječnim poplavam. Moraju se prokopi izvesti, otok brdskih bujica mora dobiti drugi pravac, jer se sad sva ta voda sljeva po zemljama Gejzahaza. Izsušenje postići će se najbrže i najsigurnije, ako se prokopi izvedu po radosavskim zemljama. Ali — ovako, kako Remaj kani, bit će istina za vlastelinstvo najjeftinije, no sva pogibao vode svraća se na Radosavce. To svak uvidja. No Remaj opet znade sa svojim „energičnim“ sistemom da odkloni zapreke i da predobije ljude.

Zemljišta onih, kojima će prokopi sjeći prostor, plaća silno. I tako je sve te posjednike predobio. A druge — e — znade on i za to sredstvo!

— Pa koja mu hasna? Tu su konačno oblasti. Ne ide to danas, gospodine, više tako, kako Vi mislite.

— Ha, ha, ha! — Oblasti! Tako su i prije komasacije govorili, — sudovi su tu — oblasti su tu! Pa — što je bilo? Hm! — Bit će i sada tako. Imade vlastelinstvo načina, da činovnike nauči pameti. I vlastelin i Remaj mogućna su gospoda. Eh — nesretni moji Radosavci! — i s dugim uzdahom prestane starac.

Zapade sada u dugu šutnju. U dobroćudnu licu čitao sam mu svu silu boli i jada. Pa i zbilja — niz stare obraze spustila se suza za suzom i niema težka žalost mora da ga je strašno mučila. Čisto da sam osjećao i gledao svu onu silnu ljubav i svu onu gorostasnu bol, onu crnu brigu, što mu izpunjaše grudi za dragu rodjenu zemlju — za biedno izmučeno mu gniezdo. Najzad je bilo i meni posve težko.

— Nemojte odmah misliti na najgore — uzmem ja, da prekinem šutnju. — Ljudi će progledati i ne će pristati.

— Ah — ne poznajete svieta, ako tako govorite. Ta — za volju časovite hasne, za volju svoje koristi, za volju kakove lude traljave radosti, zapušta se i u velikom svietu u velikim pitanjima prava korist i obćenita stvar. Kud ne će dakle u jednom selu! Što ćete — ta — danas nema nas više no još kojih desetak, da se opiremo Remaju. Ostalo sve il je podkupljeno ili zastrašeno. Uzdam se još nešto u susjeda svoga Tanasiju — pa u dva — u tri jošte. Al i njih će znat Remaj obuzdati. Najzad njemu je malo što sveto!

Istom što je starac dovršio, začuje se iz vana buka. Vikalo se i pravdalo silno. — To je Tanasijin glas! —

Što to može biti? I Nedeljkovićev glas — i lugara Pište. Ah — tu je nekaka vragolija Remajeva, — reče starac i potrči napolje. Dugo ga nije bilo natrag. kćerka ode za njim u strahu, da mu se što ne dogodi. Napolju medju tim vika i buka bivala sve to veća. Izadjem i ja, jer sam čuo takodjer glas moga domaćine. Dok sam došao na ulicu, utišala se svadja. Timotija dolazio prema meni. — Dakle što je? — upitam ga znalično. — Ma niesam li Vam rekao, da je Remajevo maslo! Ta — odmah sam znao. Eto što je. Došao lugar u dvorište Tanasijino, bajagi da traži nekako kradeno drvo. Nedeljković — taj nesretnik — svjedoči, da je on vidio Tanasiju u šumi — baš u predjelu, gdje je bukva nekaka posječena. A Tanasija čovjek pošten, ne zalazi nikad u šumu. Zna čovjek, da je nekriv, a tu mu dodju kao kakovu lopovu premetati svu kuću i sav nared. Kako da se ne razjedi! Bome tjerao lugara iz kuće, psovao Nedeljkovića, — hvatao i za kolac, — jedva što sam ga primirio. E — izmudrili su to vragovi. Ide varka na svaki način. Nadju li što sumnjiva, — onda ga poradi kradje dadu sudu; ne nadju li — e onda — daj ga izazovi, daj ga napastuj, da te uvriedi, da kaže koju ludu — pa opet daješ ga i sudu i podžupaniji. Osim toga može još Nedeljković tužiti za uvredu poštenja. Prava sreća, što sam došao. Inače zapade čovjek u još gore zlo. I ovako će ga za koji dan zvati pred oblast Osvadit će ga — a dotle — e — dotle će Remaj sklopiti sa selom nagodu Sad će svi postati mekši.

— Pazite, da i Vama zamku ne metnu.

— Ne bojim se. Oni su mudri — al sam i ja. Mene se boje.

Treći dan već došao poziv po Tanasiju. Na večer se nije vratio kući, a lugar je slavodobitno pripoviedao, da ga osudiše na deset dana zatvora i odmah sputaše.

— E — nije fajde — da se inatiš sa spahijom! — odvraćali seljaci i zakretali jedan za drugim k Nedeljkoviću u krčmu.

Ja sam pak otišao k Timotiji. Prvo je bilo, da mi je javio novosti.

— Dakle bio danas knez u varošu, i tu je čuo od samoga Remaja, da će ovih dana doći sa spahijom, — da se nagode. Obećao opet gotovo raj. Nut — mogla bi se prevariti gospoda. Sad ću ja medju ljude!

U starca uljezla grozničava energija. Nije našao vremena, da mirno i čestito odvečera. Još iste večeri otišao je medju seljake, da ih odgovori od nagode. Kćerka Mileva zamoli me, neka ga pratim.

— Ako gospodin otac dozvoljava, drage volje!

— Ajte — ajte. Bit će mi milo — odgovori starac sa šeširom na glavi i s dugim svojim čibukom u ruci.

Prodjosmo od reda cielu ulicu. Svagdje bi pokucao na okno i zvao gazdu napolje. No u tom mu je već slabo išlo. Većina ljudi bijaše kod Nedeljkovića. Tamo se na račun Remajev pilo. Ono nekoliko seljaka, što nadjosmo kod kuće, težko se puštalo u razgovor. Psovali su jednako s Timotijom na vlastelinstvo, tužili se i jadikovali, no kad im je rekao, neka sutra k njemu dodju na dogovor, onda spustiše glave, pljunuše sad lievo sad desno, da najzad reknu: — Ma — ubio nas i onako. Što ćemo sada još? Da još u reštove zapadnemo!

Sutradan nije bilo ni jednoga kod Timotije. No — nije on s toga izgubio volje, osobito, kad je takodjer došlo od podžupanije, da se odredjuje „razprava na licu mjesta u svrhu dozvole prokopa.“ Išao je opet od kuće do kuće i poučavao ljude, neka nikako ne pristanu na Remajeve ponude i neka idu k oblasti. Sastavio je bio takodjer predstavku, kojom se prosvjeduje proti svakomu dogovoru izmedju vlastelina i seljaka te

kupio podpise na spis. Ni onih, za koje je sigurno mislio, da će mu podpisati, nije dobio. Bio je gotovo očajan. Od ljutine i duševne boli čisto je propao u dva tri dana. Kad ne bi sobom vladao, pritisla bi ga neka težka sumornost, glas mu je bio slab i vid mu se gubio neopredieljeno kuda. Čovjek je užasno trpio.

„Vidim, kakova pogibija prieti selu i našem imetku, zovem ljude, — sve im kažem, — a oni nit me razumiju nit me sliede! Propast će — propast će! —“ očajno vikaše i uzalud se pitaše, što da čini, kako da pomogne onima, kojim pomoći treba a ne ištu je. U to se već naznači dan, kad će vlastelin stići s Remajem u selo. Vlastelinska šumarska kućica čistila se i kitila. Nedeljković je kupio kravu i tele, da ih na dan gospodskoga dolazka zakolje, te je seljacima govorio, da će biti pečenja badava, ako se s vlastelinom nagode i liepo ga dočekaju; učitelj je učio djecu pozdravne govore i pjesmice iz čestitara, a žena šumareva kupila djevojke, koje će gospodu dočekati u svečanom ruhu. Bujna joj fantazija izmislila čitave redove slavoluka i poredala već u duhu ljude i gdje će tko „presvietloga“ pozdraviti, pridržavši dakako sebi najčastnije mjesto.

Timotija gotovo da pogibe od tuge i jada. I ništa nije znao da izmisli, kako bi si pomogao. Išao je po vrtu kao izgubljen — posve bez glave. Svaki je čas što zaboravio, svaki čas što izgubio, za svaku malenkost planuo. Nije pazio, što se radi i jedva se jela doticao. Tek je pušio — pušio je silno. Na ulicu ili na prozor ni blizu da se primakne.

— Zar zbilja prave paradu? — pitaše mene. Kad mu je knez došao javiti, da će biti seoski sastanak i pozvao ga, da dodje, jer će i gospodin „podžupan“ doći sa spahijom, onda uhvati starac u kutu batinu i njom na kneza. Jedva mu je izmakô.

Odredi se, da će se razprava najprije držati na kraju sela, u vlastelinskoj maloj lugarskoj kući, što je kakih hiljadu koračaja bila pred selom.

Na dan samoga ročišta bio je starac nekako mirniji. No ipak se odlučim, da ga pratim u lugarsku kuću. Na kraju sela moradosmo pod slavoluk, što ga bješe šumar iz jelovine dosta ukusno podigao i vlastelinskim i narodnim i svakakim drugima — čini mi se — čak i turskim barjacima okitio. Timotija preskoči radje grabu, no da prodje izpod slavoluka. Kad stigosmo do lugarske kuće, bili su ondje svi već sakupljeni. Pod starim granatim hrastom bio namješten stol. Tu je sjedio gospodin „podžupan“, — ćelavi dugi plavokosi gospodin u lovačkom odielu, uz njega „spahija“, liep mlad čovjek, milovidna no obiestna i ponosna lica. Podžupan je čitao, nešto a dotle je spahija čistio svoju pušku kožnom krpom. Preko stola prema podžupanu stajaše Remaj. Bio je to visok krupan čovjek, okrugle glave sa kratko rezanom kosom. Lice mu je bilo koštunasto i žuto. Male sivo-zelene očice mirno i pozorno pogledavahu oko sebe. Kratke je brčiće nosio zafrkane visoko k licu, što još više činjaše, da mu je izraz bio ohol i tvrd. U ruci držaše ogromnu magjarsku lulu srebrom okovanu. Odielo mu je bilo moderno i brižljivo čisto.

Kad je podžupan dovršio čitanje, uzme još nešto na izust govoriti. No — kao da ga nitko nije razumio. Seljaci su ostali tihi kao somovi. Sad uzme Remaj govoriti. Glas mu je bio oporan, naglasak zanosio na tudjinsku. Uzeo je tumačiti iz osnova inžinirskih i čitati iz spisa. Razlagao je, kako vlastelinstvo silnu štetu trpi od vode, a mora velike, ogromne poreze plaćati, kako je dužnost sviju „na to zvanih faktora“, da se nešto učini. On pak misli, da se samo tako učiniti može, kako vla-

stelinstvo predlaže po svojim osnovama, koje su sačinjene od prvih inžinira u Beču i Pešti. Time će pak vlastelinstvo još najmanje koristi imati, jer će još više hasniti narodu odvodnja, pošto će se podneblje i zrak popraviti i groznice umanjiti.

— Sviet dobro uvidja, da mu je osnova od koristi Svi su seljaci za nju. Vlastelinstvo će im platiti svaki pedalj zemlje za prokope trostrukom vriednosti. Izvolite, gospodine podžupane, da se sami uvjerite, kako pošteno plaćamo. Evo — ovdje je izkaz troškova za odkup zemljišta. Hiljadu pet stotina forinti dajemo. To se još nije ovdje čulo. Al mi dajemo. Dakle, ljudi moji i prijatelji, recite sada ovdje pred velemožnim gospodinom, da ste sporazumni sa vlastelinstvom i zadovoljni s predloženom osnovom.

Seljaci stadoše kašljucati, od jedne noge na drugu se premještati, pljuvati postrance, no ništa ne reknu. Ostadoše tihi kano i prviput. U licu Timotijinu, bliedome kao krpa, bila je svaka žilica napeta. Za cielo taj čas ne bi bio mogao ni riečce progovoriti. Tek uporno poziraše u seljačka lica i pričinjalo mi se, kano da se od te šutnje njihove Timotija dobru nada. Neki gotovo blagi smiešak zaletio mu se oko usnica, akoprem od prvoga časa njegova dolazka ljudi se ugibali, da mu gledaju u oči.

U taj par se javi Nedeljković. Naduveno mu crveno lice i tusto tielo seljaka-krčmara protiskalo se u prvi red. Mutne očice podigne do gospode i onda se nespretno no duboko pokloni, kao da metaniše.

— Evala — svietla gospodo — naš milostivi spahijo — zemaljski otče — ljubim ruke — sluga sam ponizan — nut — e nuder — dašto — mi primamo — mi smo vjerne sluge. Živjela naša svietla gospoda! Ži-

vjela! — i on supijan uzme šeširom mahati u zraku. Seljaci poviču za njim jednako. Remaj se milostivo nasmieši, no uzme rukom davati znak, da se utiša sviet.

— Dakle vi ste zadovoljni? — primieti podžupan.

Na to se javi suhonjavo i cunjavo nekako „paurče". Suho — suho lice i krezuba usta jedva što mu dopuštahu govoriti.

— Molim velemožnoga gospodina — mi smo — no jest — što bi inače — mi smo zadovoljni, al — neka milostivi spahija dade paše.

— Ta rekao sam, dragi Marko, — da milostivni spahija daje selu na deset godina badava pašu u Gjalti, ako svi danas ozdje pred slavnim povjerenstvom podžupanije pristanete na prokope. Dakako — isto valja i za šumu — ta znate — za onu zamjenu. Je l', kneže, tako dobro?

— E — dobro, poglavite gospodine! Pitajte i ljude, — neka svak kaže, — da ne bude poslije na me graje. — Dakle — ljudi, govorite!

Nedeljković se prvi javi. Stao vikati — mahati šeširom — proturao se do spahije i silom mu ljubio ruke, jednako opetujući: — Ta — pristajemo — pristajemo! Kud ne ćemo — ta — govorio sam vam, braćo, da je najbolje sa spahijom! Odanle nas samo sunce grije!

Za njim se svi poveli — i Nedeljković je htio već da cielu povorku za sobom povuče u selo, gdje je krava na ražnju i rakija na stolu.

Nu u taj mah skoči k stolu starac Timotija i lupi rukom na spise.

— Ja ne pristajem. Tim prokopima uništuje se selo. Molim, velemožni gospodine — ne dozvolite kopanja il što znam ja — kake Vi propise imate — eto samo toliko — ja prosvjedujem.

— Imadete li kakove zemlje onuda, kud će prokop teći? — upita ga podžupan.

— Nemam ondje zemlje — na onome kraju baš, — ali u selu sam — obćinar sam, — ja prosvjedujem.

— Ha — što ćete Vi jedini proti cielome selu? Ta — čuli ste, da su svi ljudi sporazumni, — uzme vikati na nj Remaj, sav blied i zelen u licu, dok je spahija veselo i znalično pitao podžupana, što želi stara ova luda.

Timotija se medjutim nije strašio, on je jednako dalje govorio proti osnovi. Seljaci i razumjeli ga i ne razumjeli ga — što li, jer u takim slučajima drži se naš seljak tajinstveno kano gusta šuma.

— E — pa dobro! Liep ste prijatelj svome narodu, kad mu paše oduzimljete, — baci bajagi istom onako Remaj.

— Oho — gospodaru Time! — javi se Nedeljković. Liep ste mi čovjek. Vi dakle proti cielome selu — Vi jedan. A što paša naša, koju nam milostivi spahija daje, a Vi bi je svojom pameti selu oteli? Zar mislite, da smo ludi svi mi — a vi jedan mudrac. Gle — gle. Ne dajte ljudi. Kad svi mi, ne smije nit on da se protivi. Selo je selo. Mi smo pauri — on i jest i nije. Rodio ga pop ovdje — i — onda — nije paur. Ne damo mi paše da izgubimo. Je l' tako ljudi? — Tako je — tako je! — urlikali ostali, a najviše onaj zgnjureni mali „paurčić“ Marko, koji je za Timina govora našao dosta vremena, da se čestito napije iz Nedeljkovićeve čuture, što je sobom ponese.

No i sad se Timotija nije još predao. Sad je stao i na njemački i na magjarski i na latinski zaklinjati gospodu, da se okane te nesretne osnove. Remaj mu se tek nasmiešio i namignuo Nedeljkoviću, koji je odnekale

izvadio još drugu i treću čuturu, pa je baš taj čas naokolo ljudima nudjao.

— Nemojte — nemojte, ljudi, pristati, — voda će sama na vaše polje — u vaše selo! Ljudi, poslušajte mene, — vapijaše biedni Timotija.

Skoči Nedeljković pred njega i podigne ruku proti njemu. — Nosite se odavle — rekao sam Vam, što selo misli. Što kanite ljudi? Zar opet hoćete onake nesreće na selo navući kano kod mjere, — ja sam izgubio diete ondje — gospodine moj! Nosite se, — otidjite i ne bunite tih ljudi.

— Neka nas ne buni, — neka otidje, — neka se tornja! — uzeo sad i mali pijani suhi Marko vikati, a za njim i svi ostali. Timotija probliedio, drktnuo cielim tielom i zanihao se, kao da će posrnuti. A Nedeljković sve jače oko njega vikao i zadievao se u njega i turao ga. Za njim doteturao i mali Marko, pa i on tako uradio, a za njim i svi drugi. I jedan čas bio biedni Timotija, — sada jadni slomljeni starac, — turan od jednoga do drugoga kano kaka kruglja. Uzalud je podžupan vikao i ljude zvao na red. Ljudi se pomiešali svi u jedno klupko, iz kojega se tek čulo: „Mi hoćemo paše, — a ne ćemo, da nas opet strieljaju!“

Priskočim u sredinu i silom izvedem starca iz rpe ljudi.

— Ajdemo! — rekne mi muklim glasom, — a kad smo izašli na cestu, proplače jadnik kano diete. Onda se sabere u i jedared će:

— Ne — ne će tako biti! — klikne i pogleda me sjajnim očima. — Makar prodao zadnju za božić spremljenu pečenicu — ja ne dam. Idem sutra još u Zagreb k banu. Dozvat ću inžinire i dokazat ću, da imadem pravo! — U taj se par obazrem. Tamo pred lugarevom

kućom pisali nešto i vidio sam posve razgovietno, kako se seljaci redaju, da primaju za pero.

Idući bliže selu vidjeli smo iz daleka silnu svjetinu pred slavolukom. Donosio vjetar takodjer cilik gusala odanle. Preko grabe pred slavolukom pušila se vatra za paljenje mužara.

— Eto — to je u slavu, što ih je dao strieljati, i što im kani selo uništiti! — reče gorko starac i popostane kao da gleda, kako bi udario drugim kojim pravcem. Ali — kud će? Sklonim ga, da idemo napried.

Dodjosmo posve već blizu. Prepoznamo najprije školsku mladež s kiticom cvieća. Onda se poredao drugi znalični sviet. S druge strane baš pod slavolukom bielio se dugi red svečano odjevenih djevojaka — najprvo gradjanski odjevenih a za njima seoskih. Jedna najviša drži u ruci ogromni krasni vienac. Ala je krasna djevojka! Koja je to? Pogledam bolje i kad bliže dodjem, gotovo da mi je srce stalo. Ništa ne rekavši nit pravo na što misleći pograbim starca za rame i hoću da krenemo natrag. On je dosele jednako u zemlju buljio, no sad podigne glavu prema meni i pogleda me u čudu. Isti čas netko reče nešto sa glasnim smiehom medju svjetinom. Starac segne okom onamo. Taj čas zakrikne i biesno pokroči prema redu djevojaka. Prepoznao je — u onoj prvoj sa cviećem rodjenu svoju kćer. Bio je to bolni, strašni, očajni krik — onda vapaj. I htjede dalje do nje — no strese se, zaniše se kao od omaglice, — i pade težko u prah na cestu baš pred slavolukom. Na usta mu naleti krv — i cielim tielom zače strašno trzanje. Nekolika časova još — i on je izdahnuo!

* * *

Dvie godine poslije toga bijah opet u Radosavcima. Bilo je proljeće, — gadno, čas vruće čas kišovito vrieme. A zima prije toga isto bijaše strašna. Dva mjeseca

pokrivao je snieg cielu krajinu. Po šumama u brdima još se sad nalazilo sniega. Onda zapirila jugovina i s njom došla neprestana topla kiša. Po livadama i po nizinama sve već bilo pod vodom. Svi se potoci izljevali i iz sviju vlastelinskih prokopa šumila i strujila voda, da se na sat daleko čula.

Jedne večeri baš htjedoh da legnem u krevet u sobici svojoj kod paroha, kad se u jedared čuje jauk i zapomaganje. Došla u selo voda. I sve je više dolazilo i sve je brže rasla, a kiša padala kao iz kabla i već je bila crna — crna. Paroh dao u stranu zvoniti. Isto se sjetio i zvonar na katoličkoj kapelici. Za čas je bila ulica puna ljudi. Strašan kuku lele zaorio se selom. A voda prodirala već na prozore. Slabe kuće — pletenice i blatuše — tresle se i svijale. Trajaše tako do tri sata; onda je istom opet voda padala. Sviet je plakao i jadikovao i proklinjao nove prokope. Falio nije niko, — tek prema jutru sjeti se neko momče, da je Nedeljkovića s večera vidio posve pijana. Podju ga tražiti i nadju ga mrtva — odplavljena vodom do staje. Osim ove nesreće porušilo se još oko deset kuća. Ljudi su bili i ogorčeni i prestrašeni. Tu se sjeti netko pokojnoga Timotije.

— Ah — pravo je govorio — pravo je govorio. Sagriešili smo njemu i sebi! — uzme onaj isti mali Marko, koji je ono na razpravi sa Nedeljkovićem najviše proti njemu vikao.

I Bog sam zna kako, ali u jedared se poreda ciela povorka ljudi i dodje pred crkvu — najprije jednu onda drugu i pomoli se za dušu Timinu i da im preko groba oprosti. Morao je i paroh otvoriti crkvena vrata i pustiti narod unutra i očitati najmilije i najčudotvornije molitve. Pa kad je tu bilo svršeno, sviet se dade na groblje i zapali na Timinu grobu svieću.

I paroh i ja gledasmo ih u čudu. Istom kad se tu izplakaše, pojuri svatko kući, da gleda biedu i nesreću noćašnju.

Dvie ili tri nedjelje kasnije ubilo je tane iz nepoznate puške odvjetnika Remaja, kad se je noću kući vozio nedaleko Radosavaca. Izpustio dušu možda koju stotinu koračaja dalje od mjesta, gdje je biedni Timo zaglavio. Ubica se nije pronašao.

Sa sela.

Imao sam dugo posla kod težaka u vinogradu. Nastala i noć, kad se dadoh kući. A bijaše divna sjajna ljetna noć. Krenuo sam najduljim putem, tako me je zaniela krasota večeri. Sva su brda drktala u titranju mjesečine, sa drveća padahu duge tamne sjene, zrakom se točio miris Bog zna kakova cvieta i dolje iz grmovlja u lugu zvonjela silna pjesma slavuljeva — od gajića izpod bregova druga, — treća je odgovarala i iz trave sikali tanki tanki glasići noćnih kebara. Inače je posvema vladala tišina.

U srce se čovjeku u taki par uvlači i nježnost uspavane prirode i tajinstveňost njezina polusvjetla i njen topli žar. Čisto sam bio uzbudjen i nekako blažen i nekako nemiran. Nekolikoputa morao sam stati i gledati u nejasnu daljinu — u taj tihi mir — u tu spavajuću i ljubeću noć. Mlade sanje kano da se probudile, davno zakopane želje kano da su uzkrsle — i ja željah — ja čeznuh vruće i silno, a opet ne bih bio znao reći, što želim, što hoću. Tek se opajah ljepotom noći. Tada se u jedared zalije u taj noćni tihi sviet snažni glas mlada grla. Silnom snagom stane se razliegati u svestranoj tišini. Iz početka donosi ga tek jeka gorska i ne da se razpoznati, je li to pjesma il otrgnuti snažni povik. Nu onda sve bliže i bliže dolazi — i nema sumnje, pjesma

je. Silno brodi svježima strujama zraka do mene — i u milozvučnom glasu — u dragoj melodiji poznate mi pučke pjesme ona me posve savladala — ja uzželim biti joj bliže, slušati je dugo — dugo, — te onakav uzbudjen potrčim za pjesmom.

Visok mlad seljak žurnim korakom bosonog juri napried. U ruci drži negdje tek otrgnutu granu i maše njom živo po zraku. Okrugli cunjavi šešir sjedi mu gotovo na zatiljku i slabi noćni lahor igra mu se kosom po čelu. I glavu drži visoko, kanda hoće za glasnom pjesmom svojom u te prozirne lake visine zračne.

Što je dalje kretao, to mu je korak brži bivao. A ja jednako za njim — sve uzastopce. Sama me pjesma vabila. I ona kanda je od čeznuća u svojih titrajih drktala, a rieči joj slavile ljubav. Kad bude na domaku sela, promieni momak pjesmu i sad je veselo — obiestno zapjevao drugi napjev:

„Odpiraj ljubca kamercu,
Ti znaš moju navadicu . .“

zaori snažno i silno iz svega grla. Tamo iz jarka odbijala jeka te je bilo nešto veselo i obiestno — gotovo faunsko — u tom odgovaranju bregova.

Momak u to skrene s ceste i uzme pravac k brdu. Tamo gore napolak oblivena mjesečinom, napolak zastrta gustom sjenom provirivala medju granjem drveća seljačka kućica. U strani zastrtoj sjenom crveno se žarilo uzko, razsvietljeno okno.

Kad se seljak do pod brieg primaknuo, utrnu se svieća. Za malo se čulo od kuće, kako se otvaraju neka vrata te netko izlazi napolje. Vidio sam zbilja taj mah već kako poskakuje po svietlome dvorištu sjena ljudske pojave.

— Aha — gotovo nenavidno reknem sam za se. Pogadjao sam, da je uročeni susret dvoje zaljubljenih.

On se medjutim nešto laganije koracajući uzpinjao k brdu. Kakih stotinu koračaja nadje se pred njim žensko čeljade. Iz svoga skrovišta za širokim stablom stare jabuke prepoznam u ženskoj — Jagicu, najljepšu seljačku djevojku ciele okoline. Nešto me zazebe u nutrinji. „Gle ona je — a kaka se sveta vazda čini," promrmljam na zube.

Momak stane tik do nje, ali niti se rukovaše niti se zagrliše niti izljubiše, tek nazvaše Boga i svetu Djevicu. On se odmah stao ogledati oko sebe, kuda da se nasloni. i kad opazi nedaleko nekaki panj, podje onamo i podboči se desnom stranom tiela o suho drvo. Djevojka idjaše polagano za njim.

— Koracao sam brzo — rekne momak i stane si otirati znoj sa čela, potegnuv dva tri puta rukavom od košulje preko lica. Djevojka na to izvadi iz njedara bocu i hitro mu je pruži.

— Eto — daj se malko okriepi — valja da si žedan. Bio je otac danas u klieti, pa je donio barilče vina. Imademo ga još nešto, — reče mu, te se odmah licem odvrne na stranu, postavivši se tako pred njega, da je tielom počivala na jednoj nozi a ruke unakrst složila — no ipak tako, da je desnicom sezala do usta i grizkala travu — konac — što li.

Momak prihvati staklenku. Najprvo potrese njom nekoliko puta, zatim pridigne k svjetlu, zakima glavom, utare vratićem staklenke čvrsto i nekolikoputa po nutrašnjoj strani dlana, zatim se izkašlje i izpljune, a onda nagne daleko glavu na uznak, prinese bočicu k ustima te se za nekoliko vremena nije čulo nego samo njegov brzi — žedni „klok — klok — klok."

— Čula sam te još odanle — daleko — valjda si prolazio baš lugom, — uzme djevojka i obrati lice opet k njemu, kad je prestao piti i ruku s bocom položio na koljena.

— Pjevao sam, da mi vrieme prodje, — a i laglje je nekako čovjeku usred noći, ako pjeva. Ne će vještice blizu — ha, ha, ha.

— Ah — bilo me baš strah, ne ćeš li udariti suviše prema Banovici. Ondje je zaglavio — kako vele starci — nekoč nekaki majstor. Zadušile ga vještice gibanicom.

— E — meni se lje ne će tako šta dogoditi.

— Šuti — šuti. Da, — niesi li preblizu konjušarima došao? — Ako su te vidjeli — oh?

— Niesu. A ma — znam ja, kud mi je ići. Pa da i jesu — što me briga? Ne činim nikaka zla.

— A — znaš — Boga ti — kaki su momci. Ljute se, što ti iz strane župe dolaziš — po me. Mogli bi kaku pakost smisliti i učiniti. A večeras je baš Mihalčićev Tone na paši. Ono je vragu iz torbe skočilo.

— Ah — mani se. Jeste li danas u vinogradu svršili?

— Tek za kopače moglo je još ostati. Sutra rano — morat ću ja i — sestra morat će — da svršimo.

— Zar se težko kopa? Zemlja tvrda — he? Trava bujna! Jest — tako je i u nas. Svagdje se ljudi tuže. Oh — al i ja — baš sam se naradio danaske. Iz jutra još morao sam tija u goru, da dovezem kolaca, što smo ih prošle nedjelje iztesali. Onda smo okopavali kukuruz, — zatim kasno još pred večer morao sam na potok po vodu. Presahli kod nas studenci. Ni za liek da bi u jednome bilo vode. Tako se zadržah. Inače eto mene prije ovdje, — a bila je grdna tmina.

— Mislila sam, ne će te više biti. No — onda opet mislila sam: — daleko je — treba ipak najmanje dva sata, — i čekala sam te.

— Što si radila?

— Prela sam. Smijala mi se mama i sestra, ali neka, — dobro — da si došao.

— Je li mama znala, da ću doći?

— Kazivala sam joj.

— A otac?

— Ha — njemu niesam. Zašto? Ljutio bi se. Kaže, da nije pravo, što dolaziš tako često a niesi uredio diobe; — veli otac, dok su u kući tvojoj take vječne svadje s domari, da meni nije hasne ići onamo.

— Istina je. I djavo si ga znao, što ta gospoda rade! Bio sam najmanje deset puta već u varošu. Od onda, što je inžinir mjerio zemlje, nikad ništa. Da nas zovu barem.

— Ah — da se jednom uredi! Znaš — otac — čudan — a svaki tjedan dolazi stari Mihalčić i jednako govori, da idem za njegova Tona.

— Neka se čuva! — plane momak i ravno se izpruži te trgne šešir s glave. — Ja sam cara služio — navikao sam puški, — ubit ću svakoga, koji će da te meni otme. Ti si moja — moja i božja.

— Pst — nemoj Janko — ne ću ja Tona; — volim u vodu. Samo tebe hoću, — ne ću ja pogaziti svoje vjere. Pustimo to. Reci mi radje, kako je u nedjelju bilo na proštenju kod sv. Petra?

— Ha — liepo. Čekao sam tebe i tvoje — a vas nema. Ljutio sam se s toga, makar me Toljagićev Pavo gostio i častio. Poslije pod lipom kod crkve dražila me Lončareva Katica, da sam žalostan te se držim kô pura u čunu, — a ja — zahuškao, pograbio je oko pâsa, — zavrtio njome, — i svi udarili u smieh.

— Jesi li dugo ostao? — upita ga tek djevojka sa smieškom u licu.

— Dugo. — Pozdravljenje je već davno odzvonilo, kad sam kući došao. Oh — da si ti bila ondje!

— Niesam mogla od sestre. U jednoč joj pozlilo — — pa sam morala na livadu, da naberem trputca, — i skuhali joj to — pa joj istom pod večer pomoglo, — ili trputac il — križanje stare Žefe. Majka je po nju poslala.

— Da — čuješ li, Jagice! Onaj ludi Tone — da mu — da — taj neka se čuva mene. Zar misli, što ima više od mene, da će — oh — ne smijem niti —; jest — ti niti da mu jedne dobre kažeš!

— Ha — ha — ha! Da se svadim s njime?

— Ne šali se takovim stvarima. Ja ne ću pa ne ću — nek ti ne dolazi blizu, ako mu je glava mila.

— Jesi l' izpio? Daj, — da uzmem bocu! Kako ti o Tonu! Ta — znam ja, što je djevojačka vjera. Samo tebe — ah! — Gle — „kosci“ su već daleko projurili, — kasno je. A ti — imaš dva sata hoda.

— Oh — Jagice — da znaš, kako je meni lako sve to, — ja ću i pet sati ići, da te vidim, — i on segne za njenom rukom, da je se tek dirne i odmah je pusti.

— Dao Bog i majka Bogorodica, te bismo jednoč skupa bili, — daj — daj — skoči opet u varoš poradi diobe. Kaži gospodi, da se moraš ženiti. Jesen nije daleko.

— Tko radje od mene! Ali — gospoda? — Briga gospodu za seljačke svatbe, — što hasni da im sve kažem? No — kušat ću. Odmah ću sutra skočiti u varoš.

U to tamo u livadah il u pašnjacih zaori glasni snažni povik. U mirnome noćnome zraku moćno odjekivalo i od bregova do četirputa odgovaralo.

— Ah konjušari, — trgne se nemirno djevojka. — Daj — sakrij se, Janko, — oni će za cielo udarit ovuda. Vraćaju se kući. Dakako — zora nije daleko.

Momak posluhne djevojku i potegne se skupa s njom u nedaleki grm — tik do jabuke, za kojom stajah.

Časkom šaptahu nešto, a kad se začulo kopito, posve zamuknu. Ona mu je kratila rukom, da pruži glavu iz grmlja. Nu sama sliedjaše uporno očima i ušima konjušare. Odanle dolazijaše glasni smieh, veseli razgovor i obiestno potrkivanje konja.

— Je li Tone medju njima?

— Čekaj — pst! — Da — i njegov je glas.

— Da li se ogledava na tvoj brieg?

— Šuti. — Ah odoše. Hvala Bogu, — a sada, Janko, ajde!

— Dakle idem. S Bogom, — opet ću doći. — I on se pusti opet k cesti. Na razstanku se ni ne rukovaše. Jagica je dugo — dugo jošte stajala na svome mjestu i gledala za njim. On je silnim dugim korakom žurno zamahnuo napried. Duga mu sjena skakala uzanj. Za čas ga nestade u bieloj mjesečini i u magli, što je nad zemljom lebdila. Nu — zaori opet pjesma, — snažna vesela, sretna ljubovnika.

U čudu se pitah: je li to ljubavni sastanak bio? Gotovo mi je neponjatno bilo, — i čisto niesam mogao vjerovati, da ova seljačka srca u istinu ljube.

* * *

Naskoro sam imao prilike uvjeriti se o toj ljubavi Saznao sam za Jankovu stvar. Njegova se zadruga dielila. Njemu je pripadao najveći dio, no baš s toga nikako nije moglo kod njegovih domara doći do sporazumka. On je svaki čas trčao u grad, da pospješi diobu, jer je od toga zavisjela njegova ženitba s Jagicom. Ali kod razprava nikada se ništa nije uredilo. Domari i njihov odvjetnik uviek su znali štogod nova izmisliti, da su diobu spriečili. Janko je bio gotov već da poludi.

Osobito mu bijaše težko, odkad je otac Jagičin počeo ugadjati momku Tonu, a njemu je neprestano spočitavao, da ne može do diobe doći. Siromah dodje i k meni po savjet.

— E — pa zar ne možete ostati u zadruzi? —

— Ne možemo. Podieljeni smo — al tek još trebaju nekoje stvari i razpis. A ne da mi starac djevojke, dok niesmo razpisani. —

— Pa zar je zbilja ljubiš? — upitam ga, sjećajući se one noći.

— Ta — ljubim. Djevojka je dobra i razumije se u svaki posao.

— A znaš, što? Stvar se može protegnuti — i poslije još no što dobiješ diobni list. Onda je tu još „apelacija“. To može ležati mjesece i mjesece. Pa i kad sve bude gotovo — kad budeš i razpisan — još ti mogu neprilika praviti kod predaje. Nego ti daj se nagodi — budi zadovoljan sa trećinom.

Momak me pogleda sa sumnjom. Znao sam, kako naš zagorski seljak ljubi svako parče zemlje. Gotovo niesam ni sumnjao, da će moj savjet odbiti.

— Ako ti je toliko do djevojke, — a znaš, da bi tim diobu pospješio — a diobom svoju ženitbu: — a ti me poslušaj.

Momak je gledao dugo u zemlju, kano da procjenjuje svaku grudicu. Onda u jedared strese glavom i odlučno reče: — E pa dobro! Ja ću i tako učiniti.

Još istoga dana podje u varoš i tamo kod oblasti priobći svoju nakanu.

No i sad nije diobna razprava bolje koraknula napried. Domari Jankovi istina napolak se nagodili, ali kad je mjernik došao sastavljati dielove, bilo je sto nevolja s njima. Svak je htio, da svagdje dobije. I opet nastade pravdanje. Biedni Janko od uzrujanosti čisto već

spao. I morio ga strah, da će Jagicu izgubiti, i mučile ga pravde domara i ovaj polagani nikad gotovi postupak. Jesen se pak primicala sve bliže. Otac je Jagičin čisto već otvoreno govorio, da ne će biti ništa s Jankom, na kojega se osim toga ljutio, što je tako lakoumno odstupio od cieloga svog diela. I Tone stao zalaziti u kuću. Jagica je plakala, sastajala se s Jankom i zaklinjala ga, neka za Boga što prije diobu uredi. Oh, — on je bio kô prikovano zviere. Gotovo svaki dan trčao u varoš k oblasti, makar da je uviek čuo isto, da se mora ovo ili ono još urediti, a ni ovo ni ono još se urediti ne da, dok ne bude toga ili onoga. Kojiput je došao čisto kano biesan k meni i molio me za pomoć.

Do sv. Kate bile su još samo četiri nedjelje, a on još uviek nema razpisa. I tu mu dodje glas, da je Tone Jagicu zaprosio i izprosio. U potvrdu tih glasova nije se mogao više s Jagicom nigdje sastati. Uzalud se došuljao do pred kuću: nje nema te nema. Po ciele noći bludio bi u okolici i pjevao sve svoje pjesme — sad veselo, kao da mami k sebi, sad tužno, da je čovjeku srce prestalo kucati. S Tonom se nekoliko puta već pobio do krvi i da ih niesu razstavili, težko bi il jednome il drugomu svietlio još dan.

— Tek da nju vidim — da je barem pitam, je li istina, da mi je nevjerna! Uh — ova gospoda — ova gospoda, — kriva su mojoj nesreći, što ne će da me diele! — izjadao bi se pred svakim. — Zadnje dane nije više ni odlazio kući. Istom bi u varoš skočio na časove. One silne daljine prevalio bi on kao ništa. Poderao i opanke i izcunjao gaće i košulju, i bio je sav već blatan. Vječno je trčao po cesti il po močvarnim livadama ili tumarao po bregovima od jedne klieti do druge.

— Ubit ću — ubit ću ga. Jaga je moja i božija i nikoga drugoga! — vikao bi cestom i selom, da onda zarida ili zapjeva dugu — dugu pjesmu.

U predvečerje sv. Kate, vjenčanoga dana, nestalo ga. Ljudi su rekli, da su ga vidjeli kako je odjurio pravcem gradu. Svatko se poradovao tome, jer je bilo bojazni, da će inače biti krvavi svatovi.

Drugo jutro idjaše od Jagičina doma povorka svatovska. Djevojka je bila blieda i zaplakana. Zlatnim cviećem okićenu krunu težko je nekako nosila na glavi i u svatovsku se mantiju zavila kano od zime. Dodju do ceste. Svatovi huškari i trubljaši uzeli silno trubiti. U taj mah skoči pred njih Janko — sav poderan — bos i bez surine i bez šešira. U ruci držaše silnu ćulu i zamahne njom proti Tonu. Al isti je čas pusti k zemlji i grohotom se nasmije i uzme trčati, što su ga noge nosile, jednako smijući se i huškajući. . . . . . Siromah — poludio je!

Perpetuus.*

Jedne sam zime putovao k prijatelju, da sprovedem Božić kod njega. Dobro njegovo ležaše medju stubičkom i zagrebačkom gorom. Imao sam do šest sati vožnje pred sobom. Polazeći od kuće bilo je liepo vrieme, no u polovini puta podigne se mećava. Vihor je zavijao od gore do gore, snieg se spustio i ja sa svojom kočijom ne mogoh dalje. Nije bilo druge no da prekinem i ma gdje stanem, pa da posudim sanice. Tako dospjeh u krčmu židova Davida u L. Taj mi obeća dobaviti sve što trebam, no uvjeri me, da to ne će biti do poslije podne. Morao sam dakle ostati u njega preko objeda. On me odvede u svoj privatni stan, šta više u svoj salon s crvenom garniturom i portretima kralja i kraljice.

Čekajući na jelo, stanem uz prozor, da bez misli a s mnogo dosade gledam, kako gusto leti zrakom snieg. Pred krčmom bijaše pusto. Nigdje ni duše. Istih vrabaca nestalo; sakrili se pod sušu i tek od časa do časa čulo ih se tek nešto. Cesta bijaše posve zatrpana sniegom i nije se razabiralo više puta od grabe. Kolomiji ni traga. Osjetih u duši onu osamljenost i čuvstvo slaboće, što jê zima i zimski predjel često u čovjeka probudi. I htjedoh da otidjem od prozora. No taj mah pokažu se na cesti seljačka kolica. Nizki dugodlaki konjići jedva se otimahu

* Vječiti.

sniegu. Jedva jedvice stizahu dalje, i to samo, jer je dugonja seljak silno vikao i mahao rukama i podizao se sa svoga nizkoga sjedala, da ih jače i bolje dosegne bičem, kojim bi ih grdno lupao.

Otraga na nizku sjedalu od kukurozovine sjedi starac, posve zguren i od zime u se stisnut. Tek na glavi ima šubaru astrahansku, naliku na kalpak, tielo pak zavio u trošni škotski plaštić. Tik sebe drži putnu torbu, starinskog oblika — onakovu iz vune sa slikom psa na jednoj i drugoj strani, a priličio je pas više jelenu il divokozi nego li psu.

Kolica stanu pred gostionom. Starac se najprvo ogleda na sve strane i onda ustade s težkom mukom. Da se izprtlja iz kola, morao mu seljak da pomogne. Pa i bile mu noge i ruke od zime i zla namještaja gotovo ukočene. Morao je nekoliko puta oko kola brzim korakom protrčati, da ga ukočenost mine. Trčeći tako lepršao mu je kratki plaštić, laki se jesenski menčikov smicao, duga mu sieda kosa i brada treptjela, a to je sve prikazivalo tako jadovnu biednu sliku, da me je čisto zazeblo u duši i pobojah se, da sirotan ne će moći u krčmu. Sad segne očima gore na prozor. Bile su to krupne modre oči neobično dobra i blaga pogleda. Tronuše me ove oči. Sad pogotovo zaželjeh, da starac unidje u kuću i bude mi čisto lako na srcu, kad ga vidjeh gdje je stupio na prag i prihvatio kvaku. „No — ne će ga židov dovesti ovamo!“ — dosjetim se, pomišljajući na izgled starčev a znajući, da je Davidov salon samo za goste, kojima se može dvostruko računati. I odlučim, da podjem i ja u običnu sobu za goste. U to eto Davida.

— Dolje je jedan putnik. Ako bih ga smio dovesti ovamo, ja bih molio — no da — starac je i gospodin je — a dolje nije naloženo. Smijem li dakle?

— Ma naravno. Niesam ja gazda ovdje — no ste Vi. A i bit će mi baš milo.

Za čas stupi u sobu starac. Sad sam vidio, da mu je lice nabrano i masti žučljive. No neka smirena blagost pršila je iz njega. Makar je nekako pritišten, gotovo pokoran izgledao, opet je i neko dostojanstvo bilo u njega. Nije započeo razgovora, već je u donjem dielu sobe šetao iz jednoga ugla u drugi s položenim u natrag rukama i stupajući čvrstim polaganim korakom.

David dodje u sobu i upita ga, da li želi uzeti objed?

— Objed? — Jest — jest. I molim Vas, dajte kočijašu litru vina pa nešto mesa s varivom. A što bi za mene bilo?

David mu nabroji sve, što ima u kuhinji. Starac ga sada tačno i oprezno upita za pojedine ciene. Onda se još nekolikoputa prošeće od jednoga ugla do drugoga, dok najzad izabere najjeftinije jestvine. Sada odmah sjedne za stol. Za kruhom segne i prije donesene čorbe, no opet ga nije tim niti časkom ostavio njegov poštovani izgled.

Mene se sad još više simpatično dojimaše. I ne iz puke dosade ili iz puste znaličnosti, već baš iz simpatije ja mu se približim i počnem s njime razgovor. Kažem mu svoje ime i svoju nepriliku. On se nešto smeteno pridigne sa stolice, pruži mi ruku i predstavi se.

— Ja sam dr. Maljević, sudbeni pristav.

Moram priznati, da sam se posve zadivio.

Taki starac — pa istom na najnižoj ljestvici činovničke hierarhije! Pak — čovjek doktor — naobražen dakle — a toga nije u izobilju u nas! I starac mora da je opazio moju zadivljenost.

— Zar ne, za čudo Vam je — — vidjeti me ovako stara a tek pristavom? Eh — dogadja Vam se tako u svietu. Dok sam bio mladji i gledao jednako, kako vještiji „Sokolovci“ vječno preko moje glave skaču: ja sam —što da tajim — trpio od toga. Istina nikada iz nenavisti, — tek me je boljelo, što sam se morao uvjeriti, kako je u svietu sve samo sreća i ništa nego sreća. A kad su me zapostavili, uviek sam se morao odreći koje to nade — koje to želje. Najzad projurilo vrieme nadâ i željâ, — a tim i laglje podnosim svoj križ. „Ja perežil svoi želanija, ja razljubil svoi mečty! Ostalis mnje odni stradanija — plody serdečnoj pustoti!*“ — Poznajete li Puškina? Da — da. „Živu pečalnyj, odinokyj, — i ždu: pridet li moj konec?**“ — Tako pjesnik — a ja mislim: za cielo mi je u duši isto kao da sam „viećnik stola sedmorice“: — jedan star, drugi star, — dočeka napokon svakoga isto. Tek onda ne bih jeo kupusa već pečenja. A koja li bi u tome mnogo veća prednost bila?

Mene su zadivile ove rieči. Način, kojim ih je izgovorio, nosio je na sebi filozofski biljeg. Bio je svakako izljev onoga mira, što ga postizava čovjek-umnik, koji je naučen mnogo misliti i koji je ušao u trag pravoj vriednosti sviju ljudskih ciljeva na zemlji. Osim toga i ono poznavanje ruskoga pjesnika uvjeravalo me, da preda mnom stoji čovjek književno naobražen. A ja ga u prvi mah mjerih tek mjerilom „gdjekojih“ naših činovnika Starac me sve više zanimao i sve mi bliži postajao.

— Dobro za Vas, da tako uzimate. Ja sam imao prijatelja, koji je jadnik upravo poradi slične zle sreće

* „Preživio sam svoje želje, kanio sam se maštovanja! Ostala su mi jèdina stradanja — plodovi pusta srca!“

** „Živim tužan, samotan — i čekam: hoće l' mi doći kraj!“

svršio u ludnici. Napokon čovjek, koji se znade cieniti — svakako mora da silno trpi. —

— Istina je, i ja Vam rekoh, da trpjeh — oh — i koliko trpjeh. Napokon — bio bih ili luda ili tartif, da niečem ili da mislim, no dä —, da ne bih znao, da niesam baš zadnji i baš najgori. Znadem, da nešto valjam i da me upotrebljavaju, o i kako upotrebljavaju! A to mi i priznaju. Koliko puta malo da niesam zapao od jada u suze i u očaj, kad vidjeh, kaki ljudi napried jure bez znanja, bez značaja, bez kreposti. Ali ja ne krivim s toga ni ma koga. Taki je sviet i život. Ako si dobio nešto soli u glavu i nešto srca u grudi — eh, onda trebaš da si osobite sreće, ako hoćeš da se proturaš u množini tih silnih klipova, koji ti se stavljaju pred noge u obliku laži, u duhovima srednje ruke, u interesima slabijih, u protekciji — eh — tko bi nabrojio sve neprilike i suprotivštine. I opazio sam često — vrlo često, da ne treba da imaš neprijatelja il protivnih prilika il tako šta. Često od zla slučaja ili bolje da kažem, od zle sreće, pa ti nasjedneš i nikud dalje! Zavisi Vam, da što postignete ili da dodjete na slavni glas, od slučajna posla, koji Vam dopadne ruku, od mjesta, u koje Vas je udes bacio. Što ćete tu ljude kriviti? Vjerujte mi — ja sam star i prošao sam unakrst cielu zemlju i doživio mnogo toga, — pa sam se uvjerio o nekoj tajnoj sili, koja prede posve po svojoj volji i sasvim samostalno od naše logike — naš život — život pojedinca i život naroda. Sve — kao da je odredjeno!

— Ta — nemojte — Vi ste gotov fatalista — prekinem ga živo i sa smiehom.

— Niesam fatalista — al napokon ne bih se plašio niti toga naziva, — odvrati i on na polak u šali. — No — šalu na stranu. Vjerujte mi, da ima nebrojeno mnogo tajnih dosele još ni od znanosti ni od filozofije

nepoznatih momenata, koji poglavito odlučuju u životu našem. Ja sam naišao na ljude umne, poštene i ozbiljne, koji su kaku stvar uzeli po svim pravilima zakona logike i pameti u ruke, pa niesu uspjeli, — a došao je poslije kakav posve — posve neznatan čovječuljak, i prilike se niesu promienile, i radio je on tačno po uzoru onih prvih — pa je nekako do vraga uspio. Eto — što je to? I tako Vam — i ta strana našega života čini, da se podižu manje vriedni a zaostaju bolji. Koliko puta! Pa tako Vam je i u historiji. Genij Cezar pada u grob bez carstva, — a obični Oktavijan meće si krunu na glavu. —

Kod objeda mi je pripoviedao, da je upravo sada premješten i da mora za nekoliko dana daleko nekud u Slavoniju.

— Eto — gledajte. Baš ovaj zadnji slučaj ipak me je uvjerio, kako je jalovo sve naše nastojanje, da budemo u istinu mirni i da se ne tužimo na nejednaku diobu sreće i napredka. Kad sam dobio dekret — malo što niesam bjesnio kano ono za mladih dana.

I starac izvadi dosta zaprljani broj „Narodnih Novina" i pročita glasno no drktavim glasom: — „Nj. c. kr. ap. Veličanstvo blagoizvoljelo je previšnjim riešenjem od — od — imenovati Milana pl. Obradovića, kr. sudb. pristava, kr. kotarskim sudcem u N." Da — eto dalje: „Nj. Preuzvišenost ban kraljevina — i tako dalje — obnašla je iz službenih obzira premjestiti kr. sudb. pristava dra. Srećka Maljevića u istom svojstvu kr. kotarskomu sudu u N." Zar ne, koje li ironije u imenu već? — prekine se starac dobrodušno.

— Da — kada to dodje — ja starac — ja, koji i još gore stvari doživjeh, — pa ja — često sam izvan sebe! Al treba da Vam kažem, da sve razumijete. Taj Obradović i ja skupa služismo. On je mlad otmen čovjek.

Ne ću zlo govoriti ni o kome. Da — on je divan, krasan momak. Na sveučilištu — sam mi je pripoviedao — proboravio je najviše vremena po salonima. Dakle — njega dadoše k mojemu sudu, da ga izvježbam — i dečko ne baz talenta uvježbao se, — načinio sudački izpit, došao k banskomu stolu za pristava, postao tu brzo tajnikom, — i onda u jedared njega natrag k našemu kotaru. Opet on kod mene radi — opet se vježba sa mnom. No da — kod banskoga stola nije imao prilike, da si prisvoji svu onu obsežnu i svestranu praksu, što je kotarski sud ište. Onda bude razpisan natječaj za sudca u N. Ja — nije mi vrag mira dao — ah — znate — uviek se čovjek nada, — a opet jedno je, što čini, da još težim — poslije ću Vam o tome, — dakle — i ja sam predao molbu. Niesam znao, da je i Obradović zamolio. Niti mogoh misliti tako šta. Napokon kud će on k takome sudu, gdje je osim obične sudbenosti jošte i mjenbena i trgovačka! A on gotovo bez prakse. No pogodio je bolje od mene. Njega imenovaše — a da imade svoga učitelja uza se — premjestiše odmah i mene onamo.

— Pa da se na ljude ne tužite! — prekinem ga živo.

— Jest — jest! — i on kimaše bolno glavom. Ali — i tu imade nešto. Nesreća je, što se baš Obradović, rodom odanle, zanimao za to mjesto, a on ima prijatelja. Napokon — gdje je bez prijatelja u takim stvarima? Nigdje. — Uz to nesreća po me, što ima ljudi, u kojih je malo razumievanja za onu bezobzirnu strogu pravicu, koji bi uviek s vagom u ruci dielili svoju moć. — Da sam sretan, došli bi napokon taki ljudi.

— Eh — boli boli to, gospodine moj! — reknem gotovo nemirniji od njega.

— A ma dašto da boli. A baš mi je mnogo bilo stalo, da postignem taj put ono mjesto. Ne iz častohleplja. Davno je taki poriv u mene nemoguć. Ali što da kažem? Dvie su stvari, poradi kojih željah. Našao sam dvoje dobrih ljudi. Pa ti Vam mene uzeli za kuma, — mene sirotana — samotnika — zaboravljenoga. I imadu diete — premilo, prekrasno diete, imadu toga više — ali osobito ono diete — moje kumče — divno Vam je čedo. Tek što me zapazi gdje idem, a ono veselo zakrikne, pruži svoje okrugle ručice prema meni i cielim se tielom baca k mojim rukama. A onda — onim dražestnim ružičastim prstićima šulja mi po bradi, po licu, i veseli se veliku mi nosu. Oh — angjelak mali! Hoćete li vjerovati, da je bogče malo prvu rieč svoju meni reklo? Da — u jedared izmuca vjeverica mala: „tume, — tume!“ — A nije još bilo reklo ni „mama“ ni „tata“. Za njega dakle željah, da postanem sudcem. Ipak je koja stotina plaće više — i stanarina je veća — mogao bih dakle njima taj višak posve lako dati, a biednici trebaju — uh — i kako trebaju. On je moj kolega — a siromah od kuće i on i žena mu. Za njih mi je dakle najviše bilo. No — i još je jedno biće. Eto gledajte me starca, kojemu tako rekavši tek nekoliko sati još treba, da prevali šestdesetu. I hvala Bogu — imadem još majku. Sirotica nije više daleko od osamdesete. Baš kano da čeka moje naimenovanje za sudca. U svakom me listu pita, kad će to biti; svaki put me savjetuje, kome da se preporučim i svake godine onako stara, kaka jest, prevali put do Marije Bistrice i žrtvuje materi božjoj najveći duplir, da joj sina Bogu preporuči, neka postane što prije sudcem. Ta bio je i djed moj, i otac moj, i njezin otac — gotovo svi moji predci bili su sudci. Zato starica toliko za tim žudi. Za cielo, to joj je jedina želja. Oh — pa kako ona ne može da shvati

moju zlu kob! Ja sam za cielo u njenim očima i najumniji i najbolji i najpošteniji čovjek pod ovim suncem. Kako dakle da pojima! Ej — dobra moja majka! Vidite dakle, to je još jedino, što me nuka, da i sam želim kojiput sudčiju. Koliko li veselja za majku! „Ne da mi se umrieti, dok te ne vidim na sudačkoj stolici. Kad to doživim, — onda ću biti sretna i lako liegam u grob!“ — znade mi reći. A ona ne zna, da sam ja već star: — ona me gleda još uviek negdašnjim očima i govori mi: „sinčiću moj!“ — No bit će danas veselja, kad me vidi.

— Zar idete k njoj?

— Idem. Prije no što podjem dolje u Slavoniju zaželio sam, da siroticu vidim. Uzeo sam dopust na nekoliko dana pa ću biti kod nje. Ne zna ništa, da dolazim. Nije daleko odavle. Imade malu šljivariju — dobarce od nekoliko jutara. Tu biednica živi i samotuje. Udova je već preko trideset godina. Eh — da je pokojni otac znao, kako će izpasti sa mnom pa da me je, umjesto u škole, pustio kod kuće da orem i kopam!

— No gospodja majka bit će i te kako vesela — primjetim ja. — Da mi je to vidjeti? — reknem bezmisli.

— E pa znate, što? Ajte sa mnom. I onako Vam nije sile do prekosutra k prijatelju. Prije badnjega dana nije nuždno, da ste ondje. Ajte sa mnom.

I nije bilo druge, ja se obećam. Za sat kašnje sjedili smo skupa na sanicama i jurili put domaje starčeve.

— Nosi vam slavno, gospodsko ime — taj moj dom. Kukavna je mala šljivarija — no iz starih boljih dana ostalo ime „Kaštelovac-Neboj se“, a isto je kao s mojim krstnim patronom Srećkom!

Put je vodio pod planinu. Za dva sata bijasmo „na licu mjesta“, kako je Maljević svojim činovničkim žargonom rekao.

Dosta već visoko, baš izpod najvišega vrhunca gore, stajaše stara drvena „kurija“ u obliku obične seljačke kuće, sagradjena razi zemlje i opasana visokim pletenim plotom sa ljesom na kotačiće, uz koju se k nebu uzpinjala dva suhonjava slaba jablana. Već za kućom je rasla šuma. Šljivik se prostirao skupa sa vrtom postrance. Uz kuriju bijaše množ drugih silnih i zgnjurenih zgradica. Uza svu sirotinju, koja se odavaše iz ovih drvenjara, bila je slika divna i nehotice je morao čovjek pomisliti, kako li mirno i kako li se liepo negdje živi u toj samoći usred ove tihe seoske prirode — daleko od ljudi i od njihovoga nova svieta.

Maljević je za cielo slično osjećao. Iz grudiju mu se odkinuo uzdah, — uzdah duboki, — u očima se zacaklila suza i jedva jedvice mogaše me pozvati u kuću. Najprvo se pokaže mlado seljačko curče. Opaziv nas htjede već da pobjegne u kuću. No Maljević je zovnu.

— Je li gospodja doma? Dašto — da je. Kuda bi? Izvolite — i on me povuče pod krov. Djevojče je već nekud izčeznulo. Pred nama je zjala kuhinja, a s jedne su i druge strane vodila vrata u sobe. Maljević krene lievo. I tu u nizkoj širokoj sobi, gotovo posve već tamnoj i silno naloženoj, nadjosmo staricu, gdje sjedi na drvenoj klupi pokraj peći i nešto radi u ogromnoj nekoj košari.

— Mamo — evo mene! — javi se Maljević, i starac, kano da je pred još višom starosti izgubio svoju starinu, skoči k majci kano dječak i uzme je u naručaj. Starica se čisto zbunila. I jecala i plela i smijala se i plakala i dragala si „sinčića.“

— Kako ti sada u zimi — ovamo k nama? Je li možda? — i ona se prekine sama, a u očima joj zasvietli radost, no žensko oko brzo pogadja i tek što je bolje zavirila sinu u lice, nije više dovršila pitanja.

Uzme sada po sobi hodati, da nam nadje mjesta. Izpriča se, što nas ne vodi u prednje sobe, jer niesu naložene i onda izadje napolje, da dade prirediti večeru i da nam uredi sobe.

— Evo — vidite — uzme Maljević, — prvo joj je bilo, da je mislila, dolazim joj javiti željenu viest. Sirotica!

— A kako gospodari sama — tako stara?

— Nekako si ona to uredi. Ima u kući seljaka i njegovu obitelj, pa taj gospodari. Al pazi ona na sve. Dakako — sirotici nije baš najbolje. Al ne će da otidje odavle. I meni bi laglje bilo, da je kod mene, ali napokon, što ćete? Do nedavna sam imao plaću posve kukavnu, a i sad niesam baš bogataš, — ha, ha, ha! — Imala bi dakle i kod mene dosta kukavštine i nevolje. Pak medj tima stranim ljudima — svaki čas na drugome mjestu, uh — ta naša činovnička ciganština! Bolje je za nju tako, kako je. To i jest strašno, da joj ništa ne mogu pomoći. — Siromah — siromah!

Starica se do večere nekoliko puta svratila u sobu. Kako je stara bila, ipak je sama večeru pripravljala. Čisto je bila razigrana i blažena, da joj je sin gostom.

— Ah — ipak je Bog dobar, — misli on na svoje biednike. Tako ću te na Božić kod sebe imati. Kako se dugo moljah Bogu za to! E — najzad uslišat će i moju molbu, da budeš sudac.

— Ne ide to tako, mamice. Treba se potrpjeti. Sad imade mladjih, boljih — odvrati joj sin.

— Ne budali, molim te. A što su prije radili? A molim Vas, gospodine, — obrati se k meni, — kaki su to ljudi, od kojih to zavisi, da Srećko bude sudac? Zar to nema pameti u glavi i očiju pod čelom? Kako mogu takoga čovjeka tako dugo pustiti da čeka! Znam ja, što on vriedi. Tek žena sam, istina, ne razumijem se u te

stvari, al opet sam toliko pametna, da vidim, kako je pametan i kako je učen i pošten. Odgojila sam ja sina! Pa otac mu je bio sudac — oba su djeda bili sudci, — a on da ne bude! A Bog im se smiluj — kake mi tu sudce imamo! I svi su ti postali — a svi mladji, — a moj Srećko nije postao.

Kod večere — slavne onake hrvatske večere — okrenu razgovor drugim tokom. Starica je bajala o negdašnjim danima i mladosti svojega Srećka. Bijaše tako prijatno sada u priprostoj sobici, u tome slabo razsvietljenome prostoru, pod starim gredama svoda. U kutu se silno orio zvonki poj cvrčka.

— Eto — bit će još sreće. Pjeva, kako već nije dugo pjevao. Pazite na moje rieči! Srećko, — još će doći božićnica, — govorila starica.

Drugi dan donese skoroteča s pošte list.

Starica je bila sva uzbudjena. I nije si našla mjesta, dok je sin čitao list.

— Što je — što je? — pitaše nemirno, kad je Maljević svršio.

— E — što da kažem. Evo — piše mi kum moj, — da za mene dobro stoje „akcije". Došao iz Zagreba list i njega eto. — Dä, tu piše velik gospodin jedan, da je gotovo odlučeno, da će me za sudca imenovati u K. Mjesto je liepo i ugodno — i nije daleko odavle. Tek dobro bi bilo, da odmah odem u Zagreb i da se predstavim gospodi; — al odmah!

— E pa ti idi — odmah, odmah! — uzme živo starica. — Eto — nije cvrčak uzalud jučer tako pjevao.

— Hm — moja draga majčice — kolikoputa sam ja tako dobio glasove, a dekreta nikada! — gorko odvrati Maljević.

— Al ne budi takav, — što nije stoputa bilo, bit će sto i prviput. Ajde — ajde!

— A božićevati skupa?

— Ha — težko će mi biti, no tvoja mi je sreća prva. —

I starac nije imao mira od starice majke, morao se odmah spremiti na put. Tako se vratio opet sa mnom. Makar se preda mnom htio pričinjati, da je miran i da se suviše ne pouzdaje u svoju sreću, opet sam opazio, da je silno uzbudjen i da mu je nada uljezla u dušu. Od srca sam mu želio, da se u njoj ne prevari. U ono nekoliko sati, što sam s njime bio, uvjerio sam se, da je čovjek neobično uman, i velik u srcu i poštenjak od glave do pete. A baš sam se zato pobojavao za uspjeh. Kod prijatelja imao sam zgode, da saznadem još više o njem. I to je slučajno došlo. Meni u čast pozove domaćina poveće družtvo, dapače i nekoga dostojanstvenika, koji se u službenom poslu desio u okolici. Tu se zametne kod večere razgovor, sličan onomu, što sam ga vodio s mojim starcem. Debeli, krasno ugojeni odvjetnik uztvrdi, da je svatko sam kovač svoje sreće i svoga napredka.

— Treba tek uviek imati pamet na mjestu, vršiti svoje dužnosti, cieniti svoj interes, ne prepuštati se nikakoj ludoj sentimentalnosti, uzimati ljude, kakovi jesu — pa ja kriv, ako ne uspije svatko, koji tako radi. Eto mene, — ja sam najbolji dokaz. Sve sam si sam stvorio. Od siromašna seljačkoga dječarčića — eto me danas takova, kakav jesam. A sve je ludo i glupo, što usijane pjesničke glave lomataju nešto o nekakoj sreći ili nesreći.

— No — uzme li se „in ultima analysi“ — to je za Vas sreća u tome, što ste od prirode dobili take krasne živce.

Svi se grohotom nasmiju. A prijatelj moj namigne mi na dostojanstvenika, mlada elegantna čovjeka, izsluženа oficira, koji je svoju vojničku karijeru morao napustiti, poslije se bogato oženio, došao u sabor, a odtale na svoju današnju službu i čast. Sjetim se Maljevića i u uztuk odvjetniku spomenem njegovu sudbu. Tu me prekine domaći župnik, vriedni starina.

— Dakle poznajete ga? Evo — gospodo — ako se kod koga obistini, da spomenuta rečenica svagda ne odgovara istini, onda za cielo kod Maljevića. Ja ga poznajem od mladosti. Uviek se mislilo, taj će najdalje i najviše od sviju. Bio je prvi djak, sa svakim dobar, uviek miran i uviek uz svoju dužnost. Kad je nauke svršio sa sjajnim uspjehom, tek nije imao prijatelja, da dodje na zgodno mjesto. Ušao tako u službu. Tu su ga svi morali hvaliti, no uviek je bilo nešto, što mu nije dalo napried. Pod njemačkom vladom imali tudjinci prednost a on nije bio nepošten, da se daje za sve upotrebiti, što se iskalo onda; kod povratka ustava nije imao prijatelja, da se domogne u županiji mjesta. Ostao je kod suda, — a opet uviek samo za svoju službu živući nije našao prigode, da se posebice iztakne. Šiljali su ga svakamo, gdje je bilo mnogo posla i težka posla. To se pak samo u takim prigodama spominjalo, kako je vješt i pun znanja, — kod zgode avancementa šutilo se o tome. Mogao bi kome tome neprilіčan postati. I raznesli glasove o njemu, da je čudak, da je umnik — mudrijaš. A znali su udesiti, da im je rabio najviše, gdje je umnika trebalo. Poslije su došle opet nove okolnosti. On se nije ni u što pačao, ali baš s toga pretekoše ga oni, koji su se pačali, i zato primali nagrade; i opet je došlo novo stanje — gdje opet novi ljudi, štićenici i zaslužnici novoga stanja, imadjahu prednost, — i najzad se naučio sviet, da Maljevića zapostavlja. Još nedavno govorih za njega mogućniku jednome, a on

mi odvrati: „E — gospodine — sad je star već; kad nije dosele napried došao, kud ćemo sada s njime?“ No — isti je taj mogućnik naredio, da je morao Maljević preuzeti neku težku iztragu zakučaste naravi, u kojoj si biti morao i pravnik i financman i ekonom. Tu im nije bio prestar. — Ma koliko prevrtali Vi njegov život, ne ćete u njemu krivice naći. A opet koliko je trpio od toga! Već ona vječna podredjenost, ono gledanje s nizka na visoko; — a vidiš na visoku ljude, koji ti niesu ni u čemu premci. Muka je to — muka. Pak i materijalna potištenost! Uviek premalo — uviek o biednoj kukavnoj plaćici, koja nikad veća. I zato siromah nije mogao urediti doma. On, čovjek stvoren za kuću i obitelj sa svojom mirnom dobrom ćudi, — on nije toga mogao postići, jer je bio presavjestan, da k svojoj biedi prikuči još jedno biće. A ljubio je iskreno i žarko djevojku dobru i poštenu. Siromah već radi onih muka, što ih je onda trpio, zaslužio je mjesto u raju.

Nitko nije bio u družtvu, koji bi bio protuslovio župniku. Svi mu pravo davahu, a svi poznavahu Maljevića.

* * *

Mjesec dana kašnje čitah u „Narodnim Novinama“ imenovanje sudca za K. Trebam li kazati, da nije bio Maljević imenovan? Gotovo da sam trpio, kano da se mene ticalo. „Siromah — opet — opet!“ — jednako sam sebi govorio. A najteže mi je bilo, što sam za nekoliko dana morao baš u neposrednu blizinu Kaštelovca-Neboj se. Obećao sam bio onajput staroj gospodji, da ću je svakiput posjetiti. Ne dodjem li dakle gore k njoj, mogla bi Bog zna kako uzeti. A u nezgodi svakoj svatko još strože uzima svaku stvar. Dodjem dakle gore. Nu koje zadivljenje, kad eto na preda me samoga Maljevića.

— Što Vi opet ovdje? — kliknem u čudu.

— Ah — oprostite — niesam Vam javio. Moja sirotica stara umrla. Zadnje razočaranje nije više mogla podnieti. Niesam je više zatekao u životu, no pripoviedao mi je župnik, da je upravo od jada i tuge svisnula. Plakala je — jednako plakala i čeznula za mnom. Još u zadnji čas proklinjala je moje progonitelje i blagosivljala mene i molila se za me Bogu, da ne zaboravi na me. Kad stigoh, bila je već na odru. Daleko je to — daleko moje novo mjesto. Sad sam tu još samo nekoliko dana, da uredim stvari i onda se opet vraćam.

— A što ne idete u mir? — Najbolje bi bilo da si sad ovdje gniezdo savijete.

— Ta išao bih — i onako se nemam čemu nadati, — al — eto ja sam se odlučio, da uzmem malo svoje kumče za svoje. Roditelji imadu mnogo djece — pa ću ja za malu moju Danicu skrbjeti. Diete mi pobolieva — treba doktora — morat će u ljetu u Lipik. Kako bih sve to mogao, da odem u mir? Nemam još četrdeset godina službe. Nê ide to pa ne ide. Treba dalje tegliti. A još jedina radost u tom mi je djetetu. I nekako se laglje trpi, kad znadeš, da to za još koga činiš. Ah — da vidite, kako me voli i kako je divno i kako je pametno to čedo. Poslali mi zadnjiput sliku njenu. Oh — da je vidite! Prije no što natrag krenem u Slavoniju, ići ću da vidim toga angjelka.

I cielo vrieme, što s njim sprovedoh, nije mu preko usta izašla niti jedna tužba na svoje poglavare. Podnosio je sve to divnim mirom. Tek ga posule suze, kad se spomenuo matere.

— Ah — da joj se želja izpunila! — I ja sam iz njegovih ovih rieči osjećao, da ne govori tako sebe radi.

Na razstanku umolih ga, da mi kojiput štogod o sebi piše. Niesam dugo već zavolio kojega čovjeka tako,

kano što sam njega zavolio. I bio mi je pisao nekolikoputa. U svakom listu je bilo spomena o maloj Danici. Nije mogao dosta prežaliti, što joj ne može pokraj svoje plaće više dati no što joj daje. Izmedju redaka čitao sam, da si starac gotovo sve odkida i daje ljubimčetu svome, za koje je jednako bio u skrbi poradi bolesti, koja se sve više javljaše. U jednome listu priobćio mi je, da je diete kod njega i da mu doktori vele, da će morati s njom ići u Beč. Onda dugo ne dobih nikake viesti. U jedared mi dodje list iz Kaštelovca-Neboj se. Javlja mi, da je došao s malom Danicom i neka dodjem k njemu. Već drugi dan odvezem se onamo. Našao sam ga silno ostarjela. Posve se bio posušio, brada mu prosiedila i tuga mu se s lica točila.

— Došao sam, da diete promieni zrak. Sve sam već kušao — i ništa ne pomaže. Svaki dan gore — i pokaže rukom na biedno diete, posve suho i žuto s ranama na vratu. Ležalo je na divančiću gotovo na pô mrtvo.

Žalio mi se starac. A vidio sam po iztrošenu mu odielu, po svemu — da je sve dao i žrtvovao, samo da spase diete.

Još one noći umrlo je.

— Sad meni nema više svrhe životu! — zavapio je očajno i gorko. Tako je bio uništen od boli, da ga niesam mogao sama pustiti. I valja da je još jedino ta svrha ga držala! Već sutradan jedva se micao i s težkom mukom i slabim glasom davao naloge za sprovod.

Zapao je u bolest; — dugotrajnu mučnu bolest. U to uzčitam u „Narodnim Novinama“ njegovo imenovanje za sudca u mjestu F. Odmah dadem upreći i pohitim k njemu. Ležao je posve iznemogao u krevetu. Liečnik mi reče, da je katastrofa na pragu.

— Ah — dakle i to! — otme mi se iz srca i podjem k njemu. Zar da mu kažem?

Bliedo gotovo sivo lice nešto oživi, kad mene spazi. To me osokoli. „Možda će mu hasniti“, — pomislim u sebi.

— Gospodine sudče, — ja Vam čestitam! — pozdravim ga i srdačno mu stisnem od hladna znoja vlažnu, posve mršavu desnicu, rivajući predanj „Narodne Novine“.

— Znadem, — ja sam u snu malo prije čitao sve to. U mjesto F. zar ne? Ah — dakle do zadnjega časa mora se sa mnom titrati sudba! Gledajte — koliko smiešne sudbe! No — tu ću im ja pomrsiti račune. Niesam ja uzalud: vječiti pristav — „perpetuus jurassor“! — Imenovanje ostat će na papiru, a ja idem nekud dalje no što je F. Barem sad im ne ću biti pokoran. Protivno je, istina, činovničkoj disciplini — rekao bi moj predsjednik, — ali sad imade rieč netko veći i od mene i od sviju predsjednikâ — od sviju „presvietlih“ i od sviju „preuzvišenih.“ Oh — kako glupa — kako glupa sudba! — Od nemoći nije dalje mogao.

Kad je za dva tri dana došao dekret, — on ga je onako slab, kaki je bio, raztrgao na dvoje, i posve umoren od toga napora položio glavu na uzmak i onesviestio se. Još je samo jednoč došao k sebi i onda je jasnim glasom učinio odredbu, da mu ni na grobni križ ni u osmrtnicu ne smiju napisati, da je „kotarski sudac“, već „pristav“. — Ja niesam prisege položio nit potvrdio primitak dekreta. Što sam sav viek bio, — ono neka ostanem!

Dva sata kasnije gledah u mrtvo mu lice. Mučenički neki izraz ležao je na njem.

Gdje je što?

Strana.

Biedne priče:

Svjećica na grobu 7
Naja 30
Zadnja četiri gornjaka 44
Zašto? 67
Srce mu puklo 95
Sa sela 116
Perpetuus 126

